

УДК 338.431

JEL Classification: Q1; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108006>

**Я. М. ГАДЗАЛО, доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік НААН**

**Ю. Я. ЛУЗАН, доктор економічних наук,
академік НААН**

Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції

Мета статті – визначити сучасні проблеми та обґрунтувати пріоритетні заходи для ефективного розвитку інтеграційних процесів стосовно аграрного сектору України з Європейським Союзом.

Методика дослідження. Використано діалектичний метод наукового пізнання процесів і явищ, порівняльного аналізу інституціонального середовища в Європейському Союзі та Україні, аналітичний – для об'єктивних оцінок соціально-економічних процесів в аграрному секторі України.

Результати дослідження. Обґрунтовано заходи для ефективного розвитку інтеграційних процесів аграрного сектору України до умов Європейського Союзу, доведено доцільність підготовки і закріплення оновленої державної аграрної політики України у відповідному законодавчому акті з метою зближення з відповідним правом та регуляторними механізмами Європейського Союзу, а також удосконалення системи державного управління аграрним сектором економіки України та взаємопов'язаним розвитком сільських територій.

Елементи наукової новизни. Визначено шляхи удосконалення державної аграрної політики з урахуванням євроінтеграційних процесів України.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані в практичній діяльності органів державного управління в питаннях організації зовнішньоекономічної діяльності з урахуванням захисту національних інтересів, удосконаленні законодавства з аграрної політики та державного управління аграрною сферою України, у навчальному процесі. Табл.: 1. Рис.: 1. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: євроасоціація; інтеграція; державна аграрна політика; інституції; сільські території; аграрний сектор; зона вільної торгівлі; експорт; імпорт.

Гадзало Ярослав Михайлович – доктор сільськогосподарських наук, професор, академік НААН, президент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрій Якович – доктор економічних наук, академік НААН, радник Президії Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9), радник дирекції Інституту продовольчих ресурсів НААН (02000, м. Київ, вул. Євгена Сверстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Постановка проблеми. Україна здійснює відповідні заходи з досягнення важливого державного пріоритету – стати повноправним і активним учасником глобальних економічних процесів. Безперечним підтвердженням цього слугує виконання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом (далі – Угода про асоціацію), де питанням співробітництва в аграрному секторі економіки і розвитку сільських територій відведено важливе місце.

Оцінюючи сучасні виклики стає все очевиднішим, що для України євроінтеграція

виокреслюється визначальним фактором забезпечення успішності в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах співробітництва і у світовому середовищі.

Разом із тим на шляху України до ефективної євроінтеграції ще необхідно забезпечити виконання ряду заходів інституціонального характеру, зокрема в питаннях зближення політик та законодавства.

Адаптація України до визначених Угодою умов співробітництва з Європейським Союзом в питаннях аграрної сфери вважається складним і довготривалим процесом. Проте це, без сумніву, виступатиме важливим чинником для подальшої модернізації вітчизняної

© Я. М. Гадзало, Ю. Я. Лузан, 2021

аграрної економіки на загальноприйнятих у світовому просторі ринкових принципах, поглиблюючи інтеграційні процеси й ґрунтуючись на спільних інтересах і цінностях.

Важливою передумовою ефективної участі України у глобальних інтеграційних процесах визнано досягнення взаємного розуміння державних політик учасниками міжнародних економічних відносин, закріплених у національних законодавчих актах, володіння необхідними знаннями і дотримання сторонами правил, визначених Світовою організацією торгівлі (СОТ), іншими міжнародними союзами та відповідними міждержавними угодами. Варто враховувати, що різні міжнародні угоди, згоду на обов'язковість виконання яких надано Верховною Радою України, згідно з Конституцією України мають вищу юридичну силу порівняно з вітчизняним законодавством, що потребує відповідної правової узгодженості щодо закріплених у них норм і вимог.

Організація виконання міжнародних зобов'язань важлива і відповідальна функція державних інституцій. Вона вимагає не тільки відповідних рішень, а й обґрунтованих прогнозів та пошуку ефективних механізмів у питаннях державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, які першочергово повинні забезпечити захист національних інтересів.

На сьогодні держава знаходиться в процесі виконання прийнятих на себе багатьох міжнародних зобов'язань, у тому числі заходів, визначених Угодою про асоціацію, невиконання, затягування або непрофесійне виконання яких стримуватиме розвиток економічного співробітництва з країнами Європейського Союзу та підвищення ефективності участі України в інших глобальних інтеграційних процесах.

Відповідно до Угоди про асоціацію, поряд із загальними заходами організації економічного співробітництва, в питаннях аграрного сектору й розвитку сільських територій конкретизовано напрями поступового наближення Україною аграрного законодавства, приведення інституційної інфраструктури і системи державного контролю забезпечення якості харчових продуктів відповідно до регуляторної та адміністративної політики і практики Європейського Союзу.

Насамперед це стосується правового забезпечення гармонізації регуляторних механізмів з урахуванням дії майже 60 відповідних

регламентів, директив, рішень, рекомендацій та повідомлень Європейського Союзу. Серед них питання завершення гармонізації стандартів якості аграрної продукції, регулювання ведення органічного виробництва та вирощування генетично модифікованих сільськогосподарських культур, дотримання правил торгівлі насінням і племінними ресурсами, захисту географічних значень, походження й способів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, розвитку біорозмаїття тощо. Незважаючи на досить значний період дії Угоди про асоціацію, в згаданих питаннях ще залишається багато проблем, які вимагають додаткового опрацювання та врегулювання.

Незадовільно виконуються також визначені Угодою заходи щодо зближення політик у галузях рибальства і лісового господарства, удосконалення системи управління розвитком сільських територій, посилення захисту навколишнього середовища, в тому числі з урахуванням змін клімату, розвитку системи аграрної науки й освіти, гармонізації механізмів захисту інтелектуальної власності та ряд інших питань, пов'язаних з аграрною сферою.

Звідси, в аграрній сфері України поки що виконання зобов'язань, окреслених Угодою про асоціацію та іншими міжнародними угодами в питаннях забезпечення ефективного інтегрування в глобальні європейські й світові економічні процеси, на сьогодні можна оцінити як незавершені та не повністю збалансовані. Це підтверджується незадовільними темпами поширення довготермінових партнерських відносин між учасниками аграрних ринків, зокрема в питаннях впровадження спільних аграрних проєктів, недостатності й нестабільності іноземного інвестування вітчизняного аграрного сектору економіки, прогресування сировинного експорту української аграрної продукції, поширення на відміну від європейських тенденцій соціальних та екологічних проблем на сільських територіях і т.ін.

Така ситуація вказує на незадовільну організацію з наближення до європейських аналогів інституціонального забезпечення зовнішньоекономічного вектора агропромислової діяльності та розвитку сільських територій держави, необхідність поліпшення координації міжнародної співпраці, а також коригування дій відповідних міжнародних і національних інститутів тощо.

Врегулювання зазначених та інших тенденцій потребує активізації наукового пошуку обґрунтованих пропозицій з удосконалення державної політики в питаннях організації зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі поліпшення наукового забезпечення виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом в частині аграрної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми євроінтеграції України, пов'язані з аграрним сектором економіки, розглядаються у наукових працях багатьох відомих вчених-економістів, таких як: О. М. Бородіна [2]; В. І. Власов [4]; П. І. Гайдуцький [5]; О. В. Захарчук [9]; Т. О. Зінчук [1]; С. М. Кваша; І. Г. Кириленко [7]; М. Ф. Кропивко [3]; Ю. О. Лупенко [3, 8, 9, 14]; П. Т. Саблук [8, 10, 13]; В. М. Ціхановська [16]; О. Г. Шпикуляк [17]. Ці та інші автори значну увагу приділяють як теоретичним аспектам, так і науковому супроводженню організації практичної реалізації відповідних заходів з питань європейської інтеграції.

Мета статті - визначити сучасні проблеми та обґрунтувати пріоритетні заходи для ефективного розвитку інтеграційних процесів стосовно аграрного сектору України з Європейським Союзом.

Виклад основних результатів дослідження. Після підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом Україна, включаючи аграрний сектор економіки, шляхом розширення участі в глобальних економічних процесах отримала значні додаткові потенційні можливості суспільно-економічного розвитку. На думку багатьох вчених і учасників зовнішньоекономічної діяльності, щоб максимально їх використати, сторонам слід активніше та якісніше забезпечувати виконання завдань, окреслених згаданим міжнародним нормативним актом. При цьому на нашу державу, яка крім того має намір у майбутньому приєднатися до Європейського Союзу, що закріплено в Конституції України, покладаються основні завдання із здійснення окреслених заходів, з перспективою досягнення відповідних критеріїв, визначених різними європейськими деклараціями та згаданою Угодою. Такі дії з

української сторони, на наш погляд, повинні отримати більш системний і послідовний характер, з обов'язковою спрямованістю на максимальний захист національних інтересів.

Варто зауважити, що об'єктивно країни та особливо конкретні господарючі суб'єкти - учасники міжнародних економічних відносин, основні завдання визначають виходячи з власних інтересів. Якщо розглядати торговельні відносини як основну складову зовнішньоекономічної діяльності, то тут зазвичай створюються окремі переваги на етапі домовленостей шляхом обмеження можливостей відповідних зарубіжних конкурентів через квотування експорту й імпорту продукції, непаритетного митно-тарифного і нетарифного регулювання, застосування податкових та інших фінансових і адміністративних інструментів, різних цінних і валютних обмежень тощо, за яких відповідні країни потрапляють в гірші економічні умови.

Такі дії відзначалися при вступі України до СОТ, зокрема в питаннях застосування певних обмежень напрямів і обсягів державної підтримки, вимог щодо скасування спеціальних режимів оподаткування, пільгових умов кредитування агровиробників, застосування непаритетного рівня митно-тарифних ставок по окремих видах продукції тощо.

Подібне простежувалося при схваленні домовленостей про зону вільної торгівлі України з Європейським Союзом, зокрема в частині застосування мінімальних квот на імпорт аграрної продукції на європейські ринки, що для порівняння у 2020 р. навіть приблизно не співвідноситься з потенційними можливостями України стосовно обсягів експорту окремих видів продукції (табл.).

Проте, з іншого боку, це переконливо вказує на необхідність підвищення рівня обґрунтованості пропозицій та кваліфікованого захисту інтересів України державними менеджерами - учасниками з підготовки таких та інших міждержавних домовленостей, необхідності досконалого володіння ними міжнародним правом з питань участі в глобальних економічних процесах.

**Митно-тарифне регулювання експорту Україною на ринок
Європейського Союзу окремих видів сільськогосподарської продукції,
на які застосовуються механізми квотування**

Вид продукції	Умови про зону вільної торгівлі		Довідково. Загальні обсяги експорту Україною аграрної продукції у 2020 р.
	Обсяги квот, встановлені ЄС при експортуванні на європейські ринки, на які застосовуються нульові митно-тарифні ставки регулювання	Митно-тарифні ставки на українську продукцію, яка експортується понад обсяги встановлених ЄС квот	
Пшениця	950 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 1 млн тонн	Від 95 до 148 євро за 1 тонну	18,1 млн тонн
Кукурудза	400 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 650 тис. тонн	До 94 євро за 1 тонну	27,9 млн тонн
Свинина	20 тис. тонн на рік + додаткова квота в обсягах 20 тис. тонн на рік	До 86,9 євро за 100 кг	2,9 тис. тонн
М'ясо свійської птиці	16 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 20 тис. тонн + додаткова квота в обсягах 20 тис. тонн	Від 18,7 до 102,4 євро за 100 кг	431 тис. тонн
Яйця (експортовані не для інкубації)	1,5 тис. тонн на рік із поступовим збільшенням квоти протягом 5 років до 3 тис. тонн + додаткова квота в обсягах 3 тис. тонн	30,4 євро за 100 кг	114 тис. тонн

Примітка. На насіння ріпаку на ринку ЄС застосовується нульова митно-тарифна ставка без обмеження обсягів імпорту. На соняшникову олію введено тарифне регулювання на рівні 6,4% від експортованої вартості. Тоді як імпорт аграрної продукції європейських виробників в Україну здійснюється без будь-яких обмежень механізмами квотування.

Джерело: Сформовано авторами відповідно до Угоди про євроасоціацію та даних Державної служби статистики України.

Аналізуючи угоди України про вступ та співробітництво з різними світовими організаціями і союзами, зокрема СОТ, ФАО ООН, МВФ та Угоду про асоціацію, виокремлюється насамперед необхідність усвідомлення: не просто задоволення бажань із розширення обсягів експорту продукції, зростання обсягів іноземного інвестування, отримання зовнішніх фінансових запозичень чи інших преференцій, а вирішення таких завдань завдяки досягненню в державі відповідної ідентичності функціонування національної економіки і державних інститутів з урахуванням сформованих такими міжнародними союзами основних принципів і критеріїв. Тобто необхідно розбудовувати відносини на умовах застосування зрозумілих єдиних та недискримінаційних правил співробітництва.

Також важливо враховувати, що ефективна участь України в глобальних економічних процесах передбачає, що такі питання, як дотримання дії об'єктивних ринкових законів та окреслених в угодах інших цінностей повинні бути вищими над окремими вузькими економічними уподобаннями, інакше така економічна інтеграція набуватиме викрив-

леного й неефективного характеру, а державу в глобальному середовищі вважатимуть непослідовним і ненадійним партнером.

Досліджуючи реальний стан та основні тенденції розвитку національної економіки для досягнення бажаного ефекту від виконання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, можна сформулювати основні проблеми як загального порядку, так і безпосередньо в аграрному секторі, які повинні враховуватися для їх врегулювання принципово новими ринковими механізмами.

Загалом можна стверджувати, що на сьогодні створене Україною інституційне середовище, зокрема законодавча база і система державного управління, виявилися недостатніми для ефективного розвитку національної економіки, в тому числі з урахуванням розширення участі в глобальних економічних процесах у багатьох сферах економічної діяльності, включаючи аграрний сектор України.

Однією з головних проблем загального порядку на сьогодні виступає необхідність пошуку надійних запобіжників для забезпечення стабільності української економіки, яка з різних причин залишається більш

уразливою і незахищеною в умовах світових економічних криз, ніж, до прикладу, економіка Європейського Союзу. Це підтверджують статистичні дані останньої глобальної світової кризи 2009 р., коли реальний ВВП України (навіть в умовах відсутності воєнного чинника) скоротився на 15,1 %, тоді як загалом у країнах Європейського Союзу, за даними Євростату, на 5,6 %. Крім того, цей показник виявився найвищим порівняно з кожною окремою країною згаданого співтовариства. Такі ризики, безумовно, враховуються європейськими та іншими зарубіжними партнерами.

До цього слід віднести також нестабільність національної грошової одиниці. За недосконалості інструментів сучасної монетарної й економічної політики держави наявні значні коливання інфляції та високий рівень девальвації гривні. Так, за даними Національного банку України, офіційний середньорічний курс гривні відносно долара США, в яких, як правило, оцінюється зовнішньоторговельна діяльність, у 2020 р. тільки за короткий період порівняно з 2010 р. зменшився у 3,3 раза (від 7,94 до 26,17).

Таке катастрофічне падіння вартості національних грошей ще не отримало необхідних наукових оцінок, проте спричинило, насамперед для більшості українських учасників зовнішньоекономічних відносин, підприємств з іноземним капіталом, у тому числі аграрників складну ситуацію й не відповідає світовим та європейським тенденціям. За великим рахунком, на сьогодні, як і раніше, банківська система України явно не справляється зі своєю основною функцією – кредитування реального сектору економіки. Це надто негативно впливає на розвиток сільського господарства, якому притаманний яскраво виражений сезонний характер виробництва, та інші особливості функціонування. Високий рівень відсоткових ставок та дефіцит кредитних ресурсів, відсутність порівняно з іншими розвиненими країнами банківського кооперативного сектору для кредитування агровиробників і сільських громад, нерозвиненість сектору кредитування дрібних учасників аграрного ринку, включаючи особисті селянські господарства, які виробляють критичну масу сільськогосподарської продукції в Україні, недостатність уваги банківської системи до кредитування заходів із диверсифікації агропромислової діяльності, зокрема поглиблення переробки

сільськогосподарської продукції та стимулювання експорту продовольчих товарів із високою доданою вартістю, недосконалість реєстрів та відсутність гармонізованих механізмів з оцінок вартості заставного майна та інші взаємопов'язані чинники залишаються відчутним бар'єром на шляху до максимального залучення вітчизняних учасників аграрного ринку до збільшення пропозицій конкурентних товарів на зовнішніх ринках.

Разом із тим видається доречним також згадати не зовсім коректну позицію і європейських кредиторів, особливо при схваленні відомого кредиту в 600 млн євро, де однією з неприйнятих умов було скасування мораторію на експорт лісу – кругляку. До цього також можна віднести прив'язування до різних іноземних преференцій прискорення зняття мораторію на продаж українських чорноземів. Це стало одним з аргументів для лобювання просування недостатньо обґрунтованого земельного законодавства, зокрема в частині ухвалення максимальних обсягів в одного власника до 10 тис. га земель сільськогосподарського призначення (при намаганні законодавчо затвердити можливість такої власності до 300 тис. га), відсутності механізмів регулювання обсягів оренди землі, що сприятиме законодавчому утвердженню монополій та неоднозначно сприйнято суспільством, фермерами й селянами.

Крім того, на думку багатьох науковців, не до кінця продуманим стало скасування спеціальних режимів справляння ПДВ та внесення змін до фіксованого податку для сільгоспвиробників, посилаючись на вимоги міжнародних кредиторів. Агровиробники ще й до цього часу так і не отримали вмотивованих відповідей: які незаперечні аргументи необхідності таких змін, обґрунтованість прогнозів можливих негативних наслідків з тінізації податкових відносин, ускладнень податкових розрахунків замість задекларованого державою спрощення і дерегуляції, їх вплив на результативність господарювання в аграрному секторі економіки, як вплине нестабільність таких податкових правил на процеси іноземного інвестування та інші складники економічної діяльності.

Такі приклади тут наведено з метою чіткішого усвідомлення, що поряд із ризиками, пов'язаними з недосконалою внутрішньою державною політикою, існують і ризики, зумовлені унаслідок свідомих чи несвідомих дій іноземних партнерів. Тому, на наш

погляд, такі дії постійно повинні бути предметом принципових обґрунтованих оцінок та прогнозів відповідних державних інституцій, передусім виходячи виключно з інтересів національних виробників і суспільства.

До інших важливих проблем загального порядку, які стримують ефективний розвиток зовнішньоекономічної діяльності, в тому числі аграрного сектору України, слід віднести високий рівень тінізації господарських відносин, неефективне антимонопольне регулювання та корупцію. Не заглиблюючись у цю проблематику, можна стверджувати, що подібні негативні явища надзвичайно взаємопов'язані. Вони разом викривляють ринкові відносини, формують середовище, де неможливо розвивати конкуренцію, справедливо захищати інтереси всіх учасників ринку, включаючи іноземних партнерів, обмежують можливості результативно впливати на вирішення соціальних, екологічних та інших проблем у суспільстві.

Високий рівень тіньової економіки в Україні, який різними експертами оцінюється в межах 30-40%, чітко засвідчує, що протягом останніх років монополії і тіньовий ринок продовжують залишатися загрозливою «інституціональною силою», яка провокує поширення негативних політичних, економічних, соціальних, екологічних та інших тенденцій в державі, що не співвідносяться з принципами й цінностями, закладеними у відповідних світових і європейських деклараціях, зокрема схваленими сторонами умовами в Угоді про асоціацію України з Європейським Союзом. І такий перелік проблем загальноекономічного порядку, на жаль, можна продовжувати.

Удосконалення державної політики з вирішення зазначених та інших проблем функціонування національної економіки одночасно з модернізацією регуляторних механізмів стосовно аграрної сфери, включаючи зовнішньоекономічну діяльність, без сумніву, сприятиме якісному виконанню Угоди про євросоціацію, а також забезпеченню підвищення ефективної участі України в інших глобальних економічних процесах.

Для українського аграрного сектору, з великими невикористаними можливостями для свого розвитку, розширення ємності ринків вітчизняної аграрної продукції за рахунок активізації експорту, зростання обсягів залучення іноземних інвестицій та інші можливості виступають важливими чинниками.

На сьогодні Європейський Союз перетворився в потужний ринок товарів і послуг, який нараховує понад 500 млн споживачів продовольчих товарів, об'єднує 28 країн із територією понад 4,3 млн км², із виробництвом сукупного ВВП за 13 трлн євро, що становить майже четверту частину світових обсягів.

Асоціація України з Європейським Союзом та намагання стати в майбутньому його членом насамперед вимагає формування інституціонального середовища відповідно до принципів і критеріїв цього співтовариства. Крім того, існує умова, за якої коли країна визнає й слідує встановленим таким принципам і критеріям, то вона може розраховувати на подібне членство.

Стосовно аграрного сектору України таке членство передусім потребує наближення державної аграрної політики до Спільної аграрної політики Європейського Союзу, яка визнана єдиною політикою для всіх країн співтовариства, закріпленою у відповідних регламентах, директивах та інших рішеннях керівних органів союзу.

Більшість основних заходів України з цих питань якраз і закладені в Угоді про асоціацію, де конкретизовані напрями поступового наближення законодавства України у сфері агропромислової діяльності та розвитку сільських територій.

Спільна аграрна політика Європейського Союзу спрямовується на здійснення скоординованих заходів на відповідних засадах у всіх країнах - його членах. Зокрема це організація базової підтримки доходів фермерів, яка не пов'язана з обсягами продукції, що вони виробляють. Критеріями тут виступають кількість оброблених ними гектарів або поголів'я тварин шляхом подання відповідних заявок за умови бути активним фермером, із дотриманням правил стосовно використання земель, охорони навколишнього середовища, управління водними ресурсами, збереження біорізноманіття та інших вимог. Основними напрямами такої політики також вирізняються підтримка організації спільних ринків сільськогосподарської і харчової продукції, розвитку сільських територій, фінансування управління та моніторинг спільної аграрної політики. Важливим чинником стабільності виступає і політика бюджетної підтримки розвитку аграрного сектору та сільських територій, яка визначена терміном на сім років.

За даними проєкту ЄС «Впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні» (Europe AID/137136/DH/SER/UA), у середньому прями виплати фінансової підтримки фермерів за рахунок спільного бюджету Європейського Союзу становили в рік протягом періоду 2014-2020 рр. 267 євро на 1 га. Крім того, за рахунок власних бюджетів країн-членів ЄС на конкретні національні програми виділялися додаткові кошти з урахуванням специфічних умов ведення сільського господарства. Додатково на підтримку розвитку сільських територій на цей період із спільного бюджету співтовариства було виділено майже 100 млрд євро, а безпосередньо з бюджетів країн на такі цілі також спрямовано 61 млрд євро. Діяло 118 різних програм підтримки розвитку сільських територій, що забезпечувало взаємопов'язаний розвиток агропромислового виробництва та сільських територій.

На сьогодні як важливу відмінність з Україною слід вказати роботу в питаннях взаємопов'язаного розвитку аграрного сектору економіки і сільських територій в Європейському Союзі безпосередньо спеціалізованих інституцій - дирекції з питань розвитку сільського господарства та сільських територій Європейської комісії, акредитованих платіжних агентств у кожній країні ЄС, а також національних міністерств, що відповідають за агропромисловий та сільський розвиток разом з органами управління на відповідних територіях. Для виконання своїх функцій згаданим органам надано необхідні повноваження, фінансові ресурси та регламентами, які визначають відповідні правила з управління, включаючи систему моніторингу і контролю. Також забезпечується ефективна співпраця таких органів управління з громадськими організаціями й союзами аграрного спрямування з широким використанням механізмів державно-приватного партнерства.

Держави-члени Європейського Союзу дотримуються визначених правил в існуючих рамках, користуючись певною допустимою гнучкістю. Тобто у співтоваристві створена і діє ефективна комплексна система державного управління важливим напрямом суспільно-економічної діяльності на макро- і мікрорівнях, яка забезпечує позитивні результати.

В Україні за період незалежності так і не вдалося побудувати ефективну систему державного управління аграрним сектором економіки і взаємопов'язаним розвитком

сільських територій. Ще й досі дублюються функції багатьох центральних органів державного управління з питань забезпечення сталого розвитку аграрного сектору економіки, управління фінансовими, земельними, водними, лісовими та іншими природними ресурсами, питаннями захисту навколишнього середовища, боротьби з негативними явищами, пов'язаними зі змінами клімату, досягнення збалансованого взаємопов'язаного розвитку сільських економік і громад на регіональних рівнях, включаючи питання створення й підтримки зайнятості населення в сільській місцевості, організації ринків, надання відповідних послуг, контролю за безпекою харчових продуктів, функціонування ветеринарної медицини, розвитку меліорації, наукового та кадрового забезпечення і т.п. На сьогодні ситуація у сфері державного управління ще більше ускладнилася також унаслідок незавершеного розподілу функцій і повноважень у зв'язку з процесами децентралізації влади, недосконалими механізмами державного і місцевого бюджетування, необґрунтованої ліквідації та непростим відновленням діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України тощо.

Безумовно, враховуючи сучасні обмежені можливості Державного бюджету України, національні агропромисловики не можуть отримувати таку відчутну державну підтримку як у Європейському Союзі. Через це значно знижуються їх конкурентні передумови участі в глобальному економічному середовищі. Тому об'єктивно вбачається, що на сьогодні головними джерелами поповнення фінансових ресурсів повинні одночасно виступати: активізація банківського кредитування та створення сприятливого середовища для збільшення обсягів внутрідержавного інвестування, а також розширення власних можливостей агропромисловиків за рахунок підвищення рівня прибутковості від господарської діяльності. Тільки таким чином можна вирівнювати стартові передумови для конкурентної участі українських учасників аграрного ринку в глобальних економічних процесах. Це спільне і невідкладне завдання як держави, банківської системи, так і агропромисловиків, громадських аграрних організацій, аграрної науки і освіти, об'єднаних споживачів аграрної продукції, суб'єктів з надання різних послуг та інших співучасників аграрного розвитку.

Організатором виконання такого, без сумніву, надскладного завдання повинно виступати Міністерство аграрної політики та продовольства України, надавши йому для цього відповідні функції і повноваження.

Варто зазначити, що нині Спільна аграрна політика Європейського Союзу переорієнтовується на формування особливої моделі сільського розвитку, де сільгоспвиробник знаходиться у центрі не тільки організації господарювання, а й одночасно обов'язкового врахування при цьому максимального сприяння вирішенню соціальних і культурних проблем на відповідних територіях, охорони навколишнього середовища, безпеки харчових продуктів, забезпечення здоров'я тварин і рослин тощо. Для українських виробників це не нове завдання, адже в радянські часи такі функції були покладені на тодішні колгоспи і радгоспи.

В Україні за втрати принципу системності розбудови владних інституцій і ринкового реформування в аграрній сфері виконання подібних функцій на сільських територіях натеper характеризується значною розбалансованістю. Це чітко простежується із втраченою облаштованістю українських сіл, високим рівнем безробіття у сільських жителів, обмеженими можливостями задоволення потреб в отриманні знань, послуг у сферах медицини, культури, спорту, торгівлі, транспортного сполучення, практичної відсутності банківського обслуговування, організації поширення інформації через ІТ-технології тощо. Все це вимагає інституціонального упорядкування шляхом удосконалення законодавчого забезпечення та певної структурної перебудови системи державного управління з використанням успішного європейського досвіду.

На сьогодні доцільно шляхи розбудови досконалої системи державного управління розвитком аграрної економіки і сільських територій, включаючи визначення принципів і пріоритетів аграрного розвитку, напрямів та окреслення механізмів державного регулювання, організації самоврядування, державно-приватного партнерства, саморегулювання з урахуванням розвитку процесів міжнародної інтеграції та інших складових інституціонального упорядкування з використанням кращого досвіду країн Європейського Союзу, закласти в законодавчий акт про оновлену аграрну політику в Україні, який потребує

термінової розробки та прийняття Верховною Радою України.

Варто зазначити, що уже шість років як припинив дію Закон України «Про державну аграрну політику на період до 2015 року». Як наслідок, органи державної виконавчої влади, законодавці, аграрна наука й освіта, виробники, взагалі українське суспільство втратили законодавчо визначені завдання, пріоритети і принципи та інші засади сучасного розвитку аграрної економіки і сільських територій, дотримання послідовності, етапності й системності формування аграрного законодавства, як основних інституціональних інструментів реалізації завдань державної аграрної політики. Разом із тим багато завдань згаданого закону ще й до цього часу залишаються не виконаними.

Важливою проблемою, яка постає стримуючим фактором активізації зовнішньоторговельних відносин, вирізняється досягнення оптимального рівня впорядкованості та відповідна уніфікація до європейських аналогів правил, формулювань, характеристик і методів контролю щодо оцінок і технічного регулювання якості сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів. Її остаточне вирішення дозволить розширити вікно такого співробітництва, уникнути багатьох непорозумінь і конфліктів у міжнародних торговельних відносинах. Сьогодні і на внутрішньому, і на зовнішньому ринках харчова безпечність та якість продовольчих товарів виступає одним із базових чинників їхньої конкурентності, успішності експортно-імпорتنних операцій. Слід зазначити стосовно спільного ринку Європейського Союзу, що українська сільськогосподарська продукція і продовольчі товари нині тут реалізуються лише за умови виконання визначених вимог до їх безпечності відповідно до встановлених технічних регламентів.

Аналогічно у більшості розвинених країн світу теж встановлені досить жорсткі вимоги до забезпечення якості харчової сировини та готових продовольчих товарів. Така ситуація потребує прискорення адаптації національних законодавчих і нормативних регулятивних актів до міжнародних стандартів. Це стосується насамперед гармонізації національних стандартів до вимог FN Європейського Союзу, CODEX STAN Комісії CODEX Alimentarius, ISO міжнародної організації зі стандартизації, IDE міжнародної молочної федерації і т.ін.

За даними вчених Інституту продовольчих ресурсів НААН на початок 2021 р. ступінь гармонізації стандартів у харчовій промисловості з питань загальних методів перевіряння та аналізування харчових продуктів забезпечено на рівні 46,4 %. Проте по таких основних продуктах, як гармонізація стандартів на м'ясо і м'ясопродукти - це 14,4%, напої - 13,9, цукор і цукристі продукти - 14,7, овочеві та фруктові продукти - 35,3, перероблених зернових і бобових культур - 26,9, олії та жири - 50,5, молоко і молочні продукти - 50,7%. Загалом ступінь гармонізації стандартів харчових продуктів досягнув рівня 38,3%. Ступінь гармонізації технологій виробництва і «Словника термінів» забезпечено на рівні 15,7%, харчової мікробіології - 67,3%.

Не зважаючи на проведену велику роботу технічними комітетами за останні роки щодо гармонізації стандартів, цього виявилось недостатньо для ефективного розгортання торговельної діяльності вітчизняною аграрною продукцією на європейському та інших світових ринках. Це простежується за уповільненням темпів зростання експорту аграрної продукції останніми роками та особливо прогресуванням у структурі сировинних видів продукції, передусім зерна, олійних культур та соняшникової олії, яка теж виступає промисловою сировиною. При цьому питома вага готових харчових продуктів із високою доданою вартістю у структурі українського експорту за 2019 р. становила лише 14,5%, що навіть менше порівняно з 2015 р. на 2,4%. У структурі імпорту, навпаки, питома вага готових харчових продуктів досягає останніми роками рівня майже 50 % обсягів, що вказує на непаритетні торговельні обміни агропродовольчими товарами.

Крім того, якщо залучення агровиробниками значних обсягів імпортованої сільськогосподарської техніки й обладнання для харчової промисловості, засобів захисту рослин, мінеральних добрив та інших ресурсів і технологій з однієї сторони виступає одним із головних драйверів зростання обсягів агропромислового виробництва, то з іншої, у зв'язку з девальвацією національної валюти та інших чинників призвело до значних диспропорцій в забезпеченні їх фінансової стабільності.

Значний обсяг інституціональних змін, передбачених Угодою про асоціацію, ще також необхідно здійснити Україною у галузі рибальства. Насамперед це стосується питань з удосконалення управління водними живими

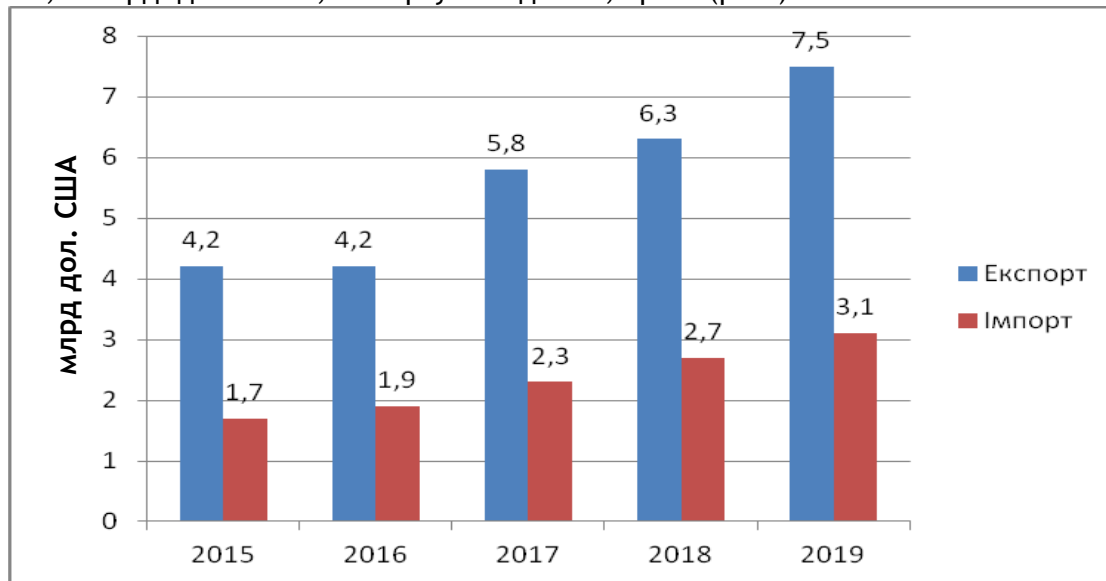
ресурсами, організації інспектування та контролю за незаконною рибальською діяльністю, уніфікація системи моніторингу суден, реєстру риболовного флоту, заходів з удосконалення функціонування ринків рибної продукції, організації системи надання інформації споживачам, здійсненні заходів до сталого розвитку прибережних громад тощо.

Потребує пошуку нових механізмів з організації співробітництва в сфері аграрної науки і технологій, удосконалення поширення знань через розширення проведення узгоджених сторонами навчальних та організаційних заходів. У цих питаннях ще не розбудовано ефективну систему співробітництва з організації спільних досліджень, обміну науковою інформацією, спільної реалізації наукових програм і дослідної діяльності, організації навчання шляхом підготовки й реалізації програм обміну для дослідників та спеціалістів і т.п. Активізація такого співробітництва в рамках виконання Угоди про асоціацію без сумніву сприятиме повнішому інноваційному забезпеченню у важливих напрямках суспільно-економічного розвитку України.

Виходячи із сукупності вищезазначених та інших проблем загальноекономічного і галузевого характеру, що суттєво обмежують ефективність участі України в глобальних інтеграційних процесах, можна стверджувати про наявність значних недоопрацювань у питаннях наближення державної політики і систем управління до умов Європейського Союзу та неможливості здійснення швидкого просування на цьому шляху. Тут, на наш погляд, потрібна прискорена побудова надійних зв'язків у вигляді системної інституціональної перебудови в середині держави, що сприйматиметься міжнародним співтовариством й українським суспільством, як це, до прикладу, відбулося в Польщі, прибалтійських республіках та деяких інших країнах у досить обмежені терміни.

Разом із тим, незважаючи на вказані проблеми з виконанням Угоди про асоціацію, включаючи розбудову зони вільної торгівлі в питаннях аграрного сектору економіки, навіть уже виконанні спільні заходи дали можливість суттєво активізувати європейський вектор співробітництва. Зокрема, значно зросла динаміка розвитку взаємної торгівлі аграрною продукцією України з країнами Європейського Союзу. Порівняно з 2015 р. обсяги експорту вітчизняної аграрної продукції на спільний європейський ринок

у 2019 р. отримали збільшення від 4,2 до 7,5 млрд дол. США, імпорту - від 1,7 до 3,1 млрд дол. США, або синхронно в 1,8 раза (рис.).

Динаміка зовнішньої торгівлі аграрною продукцією України з країнами Європейського Союзу упродовж 2015-2019 рр.

Джерело: Сформовано авторами за даними Державної служби статистики України.

Здійснення заходів щодо підвищення технологічності агропромислового виробництва та ефект розгортання зони вільної торгівлі з Європейським Союзом забезпечило наявність значного позитивного сальдо на користь України в частині експортно-імпортних операцій якісною вітчизняною сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування, що вказує на зростання рівня їх конкурентності як на європейському, так і на внутрішньому ринках. Крім цього, відбулися певні позитивні зрушення в питаннях залучення європейських інвестицій та в інших напрямках співробітництва.

Поглиблюється взаєморозуміння аграрних політик, об'єктивних оцінок сучасних та потенційних можливостей вітчизняного аграрного сектору. Проте головним тут виступає поліпшення взаємного усвідомлення подальших спільних кроків на шляху до активізації співробітництва в аграрній сфері.

Висновки. Досліджуючи стан виконання Угоди про асоціацію, пріоритетними завданнями вітчизняних державних інституцій, учасників аграрного ринку та громадянсько-

го суспільства для забезпечення успішності розвитку євроінтеграційних процесів в аграрній сфері визнано інституційне упорядкування системи державного й регіонального управління аграрним сектором економіки і розвитком сільських територій з використанням успішної практики країн Європейського Союзу, прийняття закону України про оновлену державну аграрну політику з урахуванням необхідності її наближення до Спільної аграрної політики Європейського Союзу, удосконалення бюджетної політики України стосовно підтримки аграрного сектору економіки і розвитку сільських територій, в тому числі визначення механізмів гарантованого фінансування програм за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів терміном на сім років, збільшення бюджетної підтримки для прискорення гармонізації до європейських аналогів стандартів якості аграрної продукції, а також удосконалення системи оподаткування з метою спрощення та оптимізації податкового навантаження на агровиробників.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрна політика Європейського Союзу: виклики та перспективи : монографія / за ред. проф. Т. О. Зінчук. Київ : «Центр учбової літератури», 2019. 494 с.
2. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / авт. кол.: М. Бетлій та ін. ; за ред. О. М. Бородіної. Ужгород : ІВА, 2006. 496 с.

References

1. Zinchuk, T.O. (Ed.) (2019). Ahrarna polityka Yevropeiskoho Soiuzu: vyklyky ta perspektyvy: monohrafiia [Agrarian policy of the European Union: challenges and prospects: monograph]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [In Ukrainian].

3. Аграрний устрій в Україні: наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 64 с.
4. Власов В. І. Глобалістика: історія, теорія : монографія [у 2 т.] / Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2012. 570 с.
5. Гайдучий П. І. Структурні перекося і ризики в АПК. *Економіка АПК*. 2014. № 7. С. 38-46.
6. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF#Text>.
7. Cherevko, H. (2019). Global problems of rural development: Gender aspect. *Scientific Horizons*, 2(75), 73-79. doi: 10.332491/2663-2144-2019-75-2-73-79
8. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. *Сучасні проблеми та перспективи сталого розвитку сільських територій* : зб. матеріалів Шістнадцятого конгресу вчених економістів-аграрників та Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 1 червня 2017 р. / редкол. : Лупенко Ю. О., Саблук П. Т. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 386 с.
9. Лупенко Ю. О., Захарчук О. В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 9-18.
10. Модернізація державної політики розвитку аграрної сфери України: виклики, шляхи вирішення : монографія / Гадзало Я. М., Гладій М. В., Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Київ : Аграрна наука, 2020. С. 379.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <https://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року : Закон України від 18 жовтня 2005 р. № 2982-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15#Text>.
13. Саблук П. Т., Лузан Ю. Я. Аграрна політика та чинники її реалізації. *Економіка АПК*. 2019. № 10. С. 6-17.
14. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / [Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавко та ін.]; за ред. Лупенко Ю. О., Булавко О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2013. 74 с.
15. Угода про асоціацію між Україною і Європейським Союзом. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/984011>.
16. Ціхановська В. М. Оцінка стану та основні напрями розвитку агропродовольчого ринку в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2016. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4819>.
17. Skydan, O., Shvets, T., Plotnikova, M., & Kostyuk, L. (2019). Development model of territorial communities business and public administration. *Scientific Horizons*, 9(82), 3-12. doi: 10.33249/2663-2144-2019-82-9-3-12
2. Betlii, M., et al. (2006). Agrarnyi sektor Ukrainy na shliakhu do yevrointehratsii: monohrafiia [The agricultural sector of Ukraine on the way to European integration: monograph]. O.M. Borodina (Ed.). Uzhhorod: IVA [In Ukrainian].
3. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F., et al. (2017). Agrarnyi ustrii v Ukraini: naukove vydannia [Agrarian system in Ukraine: scientific publication]. Yu.O Lupenko, M.F. Kropyvko (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
4. Vlasov, V.I. (2012). Hlobalistyka: istoriia, teoriia: monohrafiia [Agrarian system in Ukraine: scientific publication]. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD» [In Ukrainian].
5. Haidutskiy, P.I. (2014). Strukturni perekosy i ryzyky v APK [Structural discrepancies and risks of crises of the AIC]. *Ekonomika APK*, 7. pp. 38-46. [In Ukrainian].
6. Derzhavna tsilova prohrama rozvytku ukrainskoho sela na period do 2015 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy # 1158 vid 19.09.2007 [The state target program of development of the Ukrainian village for the period till 2015: the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 09/19/2007 No. 1158] (2007). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
7. Cherevko, H. (2019). Global problems of rural development: Gender aspect. *Scientific Horizons*, 2(75), 73-79. doi: 10.332491/2663-2144-2019-75-2-73-79
8. Lupenko, Yu.O. (2017). Stan ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Status and prospects of sustainable development of rural areas]. *Suchasni problemy ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii* : zb. materialiv Shistnadtsiatoho konhresu vchenykh ekonomistiv-ahrarynykiv ta Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, 1 chervnia 2017. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
9. Lupenko, Yu.O., Zakharchuk, O.V. (2018). Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy [Investment provision of innovative development of Ukrainian agriculture]. *Ekonomika APK*, 11. pp. 9-18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811009>.
10. Hadzalo, Ya.M., Hladii, M.V., Sabluk, P.T. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Modernizatsiia derzhavnoi polityky rozvytku ahrarynoi sfery Ukrainy: vyklyky, shliakhy vyrishennia : monohrafiia [Modernization of the state policy of development of agrarian sphere of Ukraine: challenges, ways of the decision: monograph]. Kyiv: Ahraryna nauka [In Ukrainian].
11. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
12. Pro osnovni zasady derzhavnoi ahrarynoi polityky na period do 2015 roku : Zakon Ukrainy vid 18.10.2005 # 2982-IV [On the basic principles of state agricultural policy for the period up to 2015: Law of Ukraine of October 18, 2005 No. 2982-IV]. (2005). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2982-15?lang=uk#Text> [In Ukrainian].
13. Sabluk, P.T., Luzan, Yu.Ya. (2019). Ahraryna polityka ta chynnyky yii realizatsii [Agrarian policy and factors for its implementation]. *Ekonomika APK*. 10. pp. 6-17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201910006>.
14. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavko, O.H., et al. (2013). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2020 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2020]. Yu.O., Lupenko, O.H. Bulavko (Ed.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
15. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu i Yevropeiskym Soiuzom [European Union-Ukraine Association Agreement] (2014). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011?test=4/UMfPEGznhhaP1.ZixKbnfzHI4s.s80msh8le6#Text [In Ukrainian].
16. Tsikhanovska, V.M. (2016). Otsinka stanu ta osnovni napriamy rozvytku ahroprodovolchoho rynku v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the state and directions of development domestic agricultural market under globalization]. *Efektivna ekonomika*, 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4819> [In Ukrainian].
17. Skydan, O., Shvets, T., Plotnikova, M., & Kostyuk, L. (2019). Development model of territorial communities business and public administration. *Scientific Horizons*, 9(82), 3-12. doi: 10.33249/2663-2144-2019-82-9-3-12

Hadzalo Ya. M., Luzan Yu. Ya. Development of the agricultural sector of Ukraine's economy under European integration

The purpose of the article is to identify current problems and justify priority measures for the effective development of integration processes in relation to the agricultural sector of Ukraine with the European Union.

Research methods. We used the dialectical method of scientific knowledge of processes and phenomena, a comparative analysis of the institutional environment in the European Union and Ukraine, the analytical method - for objective assessments of socio-economic processes in the agricultural sector of Ukraine.

Research results. The measures for the effective development of the integration processes of the agricultural sector of Ukraine to the conditions of the European Union are substantiated, the expediency of preparing and consolidating the updated state agrarian policy of Ukraine in the relevant legislative act in order to converge with the relevant law and regulatory mechanisms of the European Union, as well as improving the system of public administration of the agricultural sector of the economy Ukraine and the interrelated development of rural areas.

Scientific novelty. The ways of improving the state agrarian policy, taking into account the European integration processes of Ukraine, have been determined.

Practical significance. The results of the study can be used in the practical activities of government bodies in organizing foreign economic activity, taking into account the protection of national interests, improving legislation on agrarian policy and state management of the agrarian sector of Ukraine, in the educational process. Tabl.: 1. Figs.: 1. Refs.: 17.

Keywords: european association; integration; state agricultural policy; institutions; country territories; agricultural sector; free trade zone; export; import.

Hadzalo Yaroslav Mykhailovych - doctor of agricultural sciences, professor, academician of NAAS, the president of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Luzan Yurii Yakovych - doctor of economic sciences, academician of NAAS, counsellor of the presidium National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010), adviser to the directorate of Institute of Food Resources of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (4A, Ye. Sverstiuka St., Kyiv, 02000)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Развитие аграрного сектора экономики Украины в условиях евроинтеграции

Цель статьи - определить современные проблемы и обосновать приоритетные меры для эффективного развития интеграционных процессов в отношении аграрного сектора Украины с Европейским Союзом.

Методика исследования. Используются диалектический метод научного познания процессов и явлений, сравнительного анализа институциональной среды в Европейском Союзе и Украине, аналитический - для объективных оценок социально-экономических процессов в аграрном секторе Украины.

Результаты исследования. Обоснованы меры для эффективного развития интеграционных процессов аграрного сектора Украины к условиям Европейского Союза, доказана целесообразность подготовки и закрепления обновленной государственной аграрной политики Украины в соответствующем законодательном акте с целью сближения с соответствующим правом и регуляторными механизмами Европейского Союза, а также усовершенствования системы государственного управления аграрным сектором экономики Украины и взаимосвязанным развитием сельских территорий.

Элементы научной новизны. Определены пути совершенствования государственной аграрной политики с учетом евроинтеграционных процессов Украины.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы в практической деятельности органов государственного управления в вопросах организации внешнеэкономической деятельности с учетом защиты национальных интересов, совершенствовании законодательства по аграрной политике и государственного управления аграрной сферой Украины, в учебном процессе. Табл.: 1. Илл.: 1. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: евроассоциация; интеграция; государственная аграрная политика; институции; сельские территории; аграрный сектор; зона свободной торговли; экспорт; импорт.

Гадзало Ярослав Михайлович - доктор сельскохозяйственных наук, профессор, академик НААН, президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5028-2048>

Лузан Юрий Яковлевич - доктор экономических наук, академик НААН, советник Президиума Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9), советник дирекции Института продовольственных ресурсов НААН (02000, г. Киев, ул. Евгения Сверстюка, 4А)

E-mail: prezid@naas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021 р.

Фахове рецензування: 02.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах євроінтеграції. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 6 – 17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108006>

Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2021). Rozvytok ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Development of the agricultural sector of Ukraine's economy under European integration]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 6 – 17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108006>

* * *

УДК 338.2:332.3:349.4:631.1

JEL Classification: Q12, Q15, Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

О. В. ХОДАКІВСЬКА, докторка економічних наук, професорка,
членкиня-кореспондентка НААН

Наукові дослідження у сфері земельних відносин: еволюція становлення та перспективи розвитку

Мета статті – висвітлити питання еволюції наукових досліджень у сфері земельних відносин та окреслити перспективи їх розвитку в контексті 65-річної діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Методика дослідження. Основою досліджень слугували загальнонаукові та економічні методи, наукові праці українських учених з питань становлення земельних відносин, їх регулювання, здійснення наукового супроводу, а також архівні матеріали. Історичний та абстрактно-логічний підходи дозволили виокремити найбільш значущі етапи в розвитку земельних питань упродовж останніх шестидесяти років діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» та охарактеризувати особливості їх наукового супроводу; окреслити перспективи подальшого розвитку, а також сформулювати відповідні висновки й рекомендації.

Результати дослідження. Викладено еволюцію наукових досліджень у сфері земельних відносин, становлення яких відбулося на базі Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки». Висвітлено ключові напрями наукових досліджень з питань раціонального землекористування, управління земельними ресурсами, економічної оцінки землі тощо, яким відводилась ключова роль в наукових дослідженнях у різні періоди часу. Розкрито внесок дослідників, у розв'язання даних питань. Окреслено перспективи розвитку земельних відносин та запропоновано алгоритм дій щодо реалізації завершального етапу земельної реформи.

Елементи наукової новизни. Здійснено ретроспективно-еволюційний огляд становлення та розвитку земельних відносин в Україні упродовж останніх шестидесяти років, виокремлено найбільш значущі етапи та охарактеризовано особливості їх наукового супроводу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані під час формування, перегляду та удосконалення сучасної земельної політики. Рис.: 2. Бібліогр.: 32.

Ключові слова: земельні відносини; еволюція становлення; науковий супровід; наукові дослідження; земельна політика.

Ходаківська Ольга Василівна – докторка економічних наук, професорка, членкиня-кореспондентка НААН, заступниця директора з науково-проектної роботи, завідувачка відділу земельних відносин та природокористування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Постановка проблеми. Процеси будь-якого землеволодіння та землекористування, у тому числі сільськогосподарського, зумовлюють формування суспільних відносин, які реалізуються у виробничих, економічних, правових та інших формах. Сучасному етапу соціально-економічного розвитку суспільства властиві гострі й суперечливі проблеми, сконцентровані у сфері земельних відносин, що своєю чергою визначають вектор розвитку аграрної політики.

Водночас виробничі відносини, що виникають у процесі використання земель як засобу виробництва, набувають матеріальних (володіння і користування землею) та соціально-економічних форм. Загальноновизнано, що земельні відносини є фундаментальною основою продовольчої і частково енергетичної безпеки кожної країни. Від стану їх розвитку значною мірою залежить спроможність окремих держав реагувати на зовнішні виклики. Слід зазначити, що земельні відносини – це результат тривалого суспільного розвитку щодо використання та охорони

© О. В. Ходаківська, 2021

земель, форм власності й господарювання на ній, способів облаштування території та її землеустрою. Вони також характеризуються історичними, національними, економічними, соціальними, ментальними та іншими особливостями реалізації функцій землі як унікального природного ресурсу життєзабезпечення людини, основного засобу сільськогосподарського виробництва й об'єкта нерухомості. Основою земельних відносин є чинники інституційно-правового та матеріального порядку [1]. До перших належить форма власності на землю - приватна, державна, комунальна, спільна тощо. До других можна віднести площу земельних ресурсів або площу окремих земельних ділянок, чи масивів, їх якісний стан, місцезонашування, нормативну грошову оцінку, галузеву належність та ін. [24].

Рівень розвитку земельних відносин досить часто визначає рівень ефективності сільського господарства, адже вони безпосередньо впливають на показники сільської зайнятості, продовольчої та частково енергетичної безпеки у державі. Нині пріоритетним завданням постає забезпечення соціально-політичної стабільності в державі, що також залежить від справедливого врегулювання земельних питань. Земля як основний предмет і засіб праці - це джерело задоволення матеріальних, духовних, соціальних потреб людини. Водночас вона виступає з'єднувальною ланкою суспільства і природи. Через взаємодію людини і природи у процесі господарського використання земельних ресурсів земельні відносини досить відчутно пов'язані з деякими іншими природоресурсними відносинами. Як результат, усі природоресурсні відносини, в епіцентрі яких знаходяться і земельні питання, наділені економічним змістом. Крім того, слід вказати на існування формальних і неформальних норм, що регулюють земельні відносини у лісовому, водному та іншому природоохоронному законодавстві.

За здійснення радикальних економічних трансформацій відчутно зросла роль соціального чинника. Соціальна система має ключове значення, а в окремих випадках відіграє вирішальну роль у становленні форм власності, формуванні їх структури, правового статусу і т. ін.

Земельні відносини не є постійними й зазнають суттєвих змін відповідно до суспільно-політичного та економічного устрою

держави й інших обставин. Земельні питання, що успішно розв'язувалися суб'єктами господарювання та відповідними органами управління на кожному етапі розвитку, мали належне наукове обґрунтування, важливу роль у якому відігравав ННЦ «Інститут аграрної економіки». Узагальнення безперервно накопичуваного багаторічного досвіду системних наукових досліджень з питань розвитку земельних відносин має вагоме значення, зважаючи на майбутні перспективи та визначення стратегічних пріоритетів удосконалення аграрної і земельної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню історії земельних відносин, форм і способів землекористування, питань трансформацій власності на землю в різних соціально-економічних формаціях присвячено роботи багатьох авторів. Серед них, зокрема, В. Й. Борисенко [2], В. Липинський [14], З. В. Священко [25], Л. Л. Ткач [26], І. В. Хміль [29], О. В. Чаєнов [31] та ін.

Над економічними проблемами землекористування тривалий час працювали такі дослідники, як П. Ф. Веденічев [3, 4], І. П. Здоровець [10], Б. З. Харченко [27, 28], С. Г. Криштаб [12], В. І. Жмінько [8] і т.д.

Загальноновизнаний внесок у теоретико-методичні й прикладні аспекти розвитку земельних відносин у період аграрних реформ з початку 1990-х рр. й дотепер зробили П. І. Гайдуцький [6]; В. М. Жук [9]; О. І. Ковалів [11]; П. Ф. Кулинич [13]; М. В. Гладій, Ю. Я. Лузан [7]; Ю. О. Лупенко [15]; М. Й. Малік [16]; О. М. Могильний [1, 30]; В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [17, 18]; Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк [22]; О. М. Шпичак [32] та ін.

Проте висвітленню ретроспективи ведення системних наукових досліджень з питань земельних відносин у сільському господарстві України присвячено лише окремі публікації.

Мета статті - висвітлити питання еволюції наукових досліджень у сфері земельних відносин та окреслити перспективи їх розвитку в контексті 65-річної діяльності Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки».

Виклад основних результатів дослідження. Організаційно-економічні та інституційні проблем розвитку земельних відносин - пріоритет наукових досліджень Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства

(нині - Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки») фактично з перших днів його створення.

З часу заснування Інституту предметом наукових досліджень були проблеми сільськогосподарського земле- і природокористування, розвитку земельних відносин, земельного кадастру, економічної оцінки земель, управління земельними ресурсами, розширеного відтворення родючості ґрунтів, розміщення й концентрації виробництва та оптимальних розмірів агроформувань, ефективності застосування мінеральних і органічних добрив, вапнякових матеріалів, окупності водних меліорацій тощо.

Першим структурним підрозділом, у межах діяльності якого системно велися згадані дослідження, був **відділ економічної оцінки земельних угідь і організації територій**, який у 1958 р. очолив Вєденічев Петро Федорович, доктор економічних наук, відомий вчений економіст, заслужений діяч науки і техніки УРСР. Відділ вів дослідження з проблем сільськогосподарського природокористування, ефективності використання земельних угідь, земельного кадастру, розміщення та планування сільськогосподарського виробництва, концентрації виробництва й оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств.

Слід зазначити, що сільське господарство Української РСР нарощувало виробництво продукції переважно інтенсивними методами, тобто шляхом залучення в економічний обіг все більших площ сільськогосподарських угідь, інколи навіть не придатних для інтенсивного землеробства. Це зумовило необхідність обстеження ґрунтів, що перебували в користуванні колгоспів і радгоспів. На основі проведених заходів у 1958 - 1961 рр. кожне господарство отримало карту ґрунтів із комплектом картограм і пояснювальним текстом. Отримані результати використовувалися для запровадження бонітування ґрунтів та економічної оцінки земель, що дало змогу виявити відмінності у їх продуктивності. Картограми забезпеченості ґрунтів поживними речовинами стали базою для розрахунку норм внесення мінеральних і органічних добрив під запланований урожай [23, с. 141].

Основні наукові здобутки цього періоду знайшли відображення у праці «Економічна оцінка землі» (1964 р.). Стрижнева ідея, що не втратила актуальності й донині, полягає

в тому, що, на переконання П. Ф. Вєденічева, при оцінці землі потрібно взяти за відповідну точку не економічну, а природну родючість ґрунтів: «Якщо виходити з економічної родючості, то не досягається головна мета, завдяки якій створюється кадастр, а проблема кадастру тому і виникла, що різні землі відрізняються за своєю природною родючістю, отже і ціною» [3 с. 88].

Необхідність розширення площ сільськогосподарських угідь та підвищення їхньої продуктивності зумовили проведення меліорації земель. Меліоровані землі збільшилися від 1,9 млн до 4,7 млн га, а частка таких сільськогосподарських угідь зросла від 4,5 до 11,3%. На проведення меліоративних робіт було затрачено 16 млрд карбованців. Проблеми економічного обґрунтування доцільності проведення меліоративних робіт на різних видах земель, їх окупність та ефективність сівозмін в умовах зрошення у масштабах усієї республіки були пріоритетними серед наукових досліджень відділу. Одночасно із збільшенням обсягів зрошуваних угідь на меліорованих землях активно почали розвиватися негативні процеси (вторинне засолення, осолонцювання, переущільнення, пересушення, вітрова ерозія та ін.), що зумовило необхідність поставити поряд з економічними проблемами досліджень і екологічні [30, с. 62].

З часом (1968 р.) відділ зазнав трансформації, отримавши назву - **відділ економічних проблем використання землі**, який на той час уже очолив Здоровець Іван Петрович, кандидат економічних наук. Відділ структурно складався з трьох секторів: ефективності сільськогосподарських меліорацій (завідувач - к.е.н. Здоровець І. П.), земельного кадастру (завідувач - к.е.н. Харченко Б.З.), ефективності хімізації (завідувач - к.е.н. Криштаб С. Г.).

Проблеми, над якими працювали вчені, продовжували зосереджуватись у площині економічної оцінки земель. Значна увага приділялася також проблемам економічної ефективності використання зрошених і осушених земель у господарствах різного типу спеціалізації та обґрунтування раціонального рівня їх концентрації; оптимізації розмірів сільськогосподарських підприємств в умовах зрошеного землеробства; обґрунтування розмірів колгоспів та виробничих бригад із поливними землями. Науковцями відділу було виконано ряд важливих тем,

присвячених дослідженню економічної ефективності використання зрошуваних угідь, спеціалізації господарств, економічної ефективності капітальних вкладень в іригацію, методичних підходів до економічної оцінки земель та ін. Вагомий науковий внесок у розв'язання означених проблем у цей період належав кандидатам економічних наук Образцовій Н. Р., Ольшанському Ю. Г., Радушному Ю. Л. та Чудиній І. П.

З 1972-го по 1990 р. відділ економічних проблем використання землі очолював Жмінко Віктор Іванович, кандидат економічних наук, який одночасно був керівником сектору ефективності сільськогосподарських меліорацій. Під його керівництвом виконано теоретичні та методичні розробки з питань ефективності використання земельних ресурсів. Слід зазначити, що у цей період продовжувалися дослідження щодо економічних проблем використання зрошуваних земель, організації сільськогосподарського виробництва на меліорованих землях, ефективного використання земельних ресурсів у різних агроформуваннях та обґрунтування оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств, раціонального використання осушених земель й окупності капітальних вкладень у меліорацію. Серед науковців, які предметно займалися зазначеними дослідженнями, слід згадати: к.е.н. В. І. Жмінка, В. П. Мацкевич, Е. В. Кондратенко, М. М. Дашковську, В. В. Зорука, С. Д. Соколову, П. С. Гордіюка, Л. М. Курінну.

Крім того, значну увагу дослідники приділяли питанням прогнозування і планування потреби сільського господарства України в засобах хімізації для забезпечення розвитку інтенсифікації виробництва. Тривалий час ці наукові проблеми були в центрі уваги сектору економіки хімізації сільського господарства, очолюваного Криштабом Сергієм Григоровичем, кандидатом економічних наук. Найбільш актуальними проблемами цього періоду були питання економічної ефективності застосування мінеральних добрив та економічного обґрунтування потреби землеробства у них, економічної ефективності використання органічних добрив, оптимізації темпів і пропорцій розвитку хімізації землеробства на перспективу. Згодом серед інших важливих, досліджуваних сектором, викристалізувалася проблема економічного стимулювання власників землі й землекористувачів за раціональне викорис-

тання та охорону земель. Над згаданими питаннями працював колектив науковців у складі С.Г. Криштаба, В. Ф. Плішко, В. С. Барової, Л. М. Чернової, Н. А. Бистої, Т. Т. Харченко та ін.

Сектор економічної оцінки земель очолював Харченко Борис Зіновійович, кандидат економічних наук, який проводив наукові дослідження з питань земельного кадастру та економічної оцінки земель.

У 1968-1970 рр. виконано роботу на тему: "Економічні основи земельного кадастру УРСР". У 1970-1974 рр. проведено дослідження з розробки математичної моделі економічної оцінки землі за диференціальним доходом для оптимального планування виробництва й закупівель сільськогосподарської продукції. За результатами досліджень опрацьовано схему створення блочної математичної моделі економічної оцінки землі за диференціальним доходом; здійснено математичне забезпечення всієї системи вихідних показників оцінки землі за допомогою ЕОМ "Мінськ-22"; обґрунтовано застосування діючих закупівельних і кадастрових цін на продукцію землеробства при проведенні земельнооціночних робіт.

Важливим досягненням у напрямі результативності наукових досліджень з питань оцінки земель стало опрацювання власної української "Методики розробки земельного кадастру в Українській РСР", схваленої Колегією Міністерства сільського господарства УРСР та Президією Південного відділення ВАСГНІЛ 22 березня 1974 р. [21]. Відповідальними за підготовку першої методики земельного кадастру в країні були академік ВАСГНІЛ, директор Інституту І. І. Лукінов та заступник Міністра сільського господарства Української РСР І. М. Кравченко.

За наукові і практичні розробки з проблеми оцінки земель Українському науково-дослідному інституту економіки і організації сільського господарства ім. О. Г. Шліхтера було вручено Перехідний Червоний Прапор ЦК КПРС, Ради Міністрів, ВЦРПС і ЦК ВЛКСМ, а ряд науковців (кандидати економічних наук Жмінко В. І., Харченко Б. З. та Федоров М. М.) отримали золоту, срібну та бронзову медалі ВДНГ СРСР.

За розробленою методикою у 1974-1975 рр. разом з республіканським інститутом "Укрземпроект" виконано завдання уряду республіки - проведено перший тур земельнооціночних робіт з оцінки орних

земель усіх колгоспів і радгоспів України. Це було справжнім проривом в економічній землеоціночній науці.

Згодом, саме науково-методичні положення української методики оцінки земель були покладені в основу загальносоюзної методики, затвердженої 7 грудня 1976 р. Міністерством сільського господарства СРСР.

З 1978-го по 1986 р. сектор економічної оцінки земель, а з 1986-го по-1990 р. - сектор земельного кадастру очолював Федоров Микола Миколайович, кандидат економічних наук. Під його керівництвом і за безпосередньою участю науковців сектору виконано ряд важливих наукових розробок. Зокрема йдеться про проведення суцільних земельнооціночних робіт на всій території Української РСР (другий тур економічної оцінки земель) (1980 р.), що проводився згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 10 червня 1977 р. № 501 "Про порядок ведення державного земельного кадастру" і відповідної постанови Ради Міністрів Української РСР.

У 1981-1985 рр. науковці сектору вели дослідження з питань застосування показників економічної оцінки земель в господарсько-економічній та землеоціночній практиці. Під керівництвом М. М. Федорова вченими виконано роботу "Розробка пропозицій щодо удосконалення методів застосування даних економічної оцінки земель в планово-економічних розрахунках і проведення земельнооціночних робіт". Новизною цих розробок було застосування показників оцінки земель при розміщенні і спеціалізації сільськогосподарського виробництва; диференціації закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; удосконаленні внутрішньогосподарського госпрозрахунку; пропозиції щодо виконання внутрішньогосподарської оцінки земель; планування обсягів виробництва і закупівель сільськогосподарської продукції тощо.

З урахуванням досвіду земельнооціночних робіт разом з іншими науководослідними інститутами науковцями сектору розроблено "Технічні вказівки з проведення економічної оцінки земель (в умовах Української РСР)", за якими у 1988 р. було здійснено оцінку в усіх сільськогосподарських підприємствах України (третій тур економічної оцінки земель).

Серед когорти науковців, яким належить вагомий внесок у розв'язання даних проблем, слід виокремити: М. М. Федорова,

М. Ф. Доценко, М. Х. Гумена, К. В. Карпенко, Н. А. Солов'яненко. Належну увагу здебільшого приділяли питанням удосконалення кадастрових цін на сільськогосподарську продукцію, визначення критеріїв оціночних показників для проведення економічної оцінки земель; аналізу господарської діяльності підприємств, планування сільськогосподарського виробництва на основі застосування ЕОМ і методів економічної кібернетики тощо. У науковому забезпеченні згаданих досліджень активну роль відігравали економісти сектору: Г. І. Волошина, О. М. Гавриленко, Г. А. Гнатюк, О. О. Михайлова, Л. Ф. Розстальна, Т. І. Синявська, О. В. Хрипун, провідний програміст А. П. Кагал.

З 1 січня 1991 р. на базі сектору був створений відділ земельних відносин, який до 01.04. 2015 р. очолював Федоров Микола Миколайович, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, заслужений діяч науки і техніки України. Свою наукову діяльність він розпочав з навчання в аспірантурі УНДІЕОСГ ім. О. Г. Шліхтера (1967-1969 рр.), успішно захистивши кандидатську дисертацію на тему "Аналіз інтенсифікації землеробства на основі економічної оцінки земель". Далі працював старшим науковим співробітником сектору економічної оцінки земель (1969-1978 рр.), згодом очоливши цей підрозділ. У 1998 р. М. М. Федоров захистив докторську дисертацію на тему "Економічні проблеми земельних відносин в сільському господарстві".

Науковці відділу вели результативні дослідження з важливих проблем методологічних та організаційно-економічних основ розвитку земельних відносин, раціонального використання і охорони земель в умовах реалізації аграрної реформи, удосконалення економічної оцінки земель, вводиться поняття платності земле- й водокористування тощо.

У цей період продовжуються дослідження щодо використання зрошуваних угідь. Важливою науковою розробкою стали підготовлені за участі науковців відділу «Методичні рекомендації визначення ціни на воду для зрошення», які одразу ж знайшли своє практичне застосування (розробники: Гордіюк П.С., Снопок М.П. та ін). Ця методика містить механізм розрахунку цін водогосподарськими організаціями, які надають платні послуги з подачі води на полив зрошуваних угідь, а також для поливу городів, садів

і богарних земель. Вона стала однією із перших розробок у даній сфері.

Практика використання показників економічної оцінки земель хоч і свідчила про їх стійкість у часі, проте не повною мірою задовольняла її вимоги. У цьому зв'язку виникла необхідність проведення поглиблених наукових розвідок, спрямованих на удосконалення економічної оцінки земель у напрямі їх грошової оцінки. Методологічні та методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських земель, розроблені М. М. Федоровим та академіком НААН В. Я. Месель-Веселяком, стали основою паювання земель сільськогосподарського призначення у процесі реалізації земельної реформи. За розробленою ними Методикою у 1995 р. здійснено вартісну оцінку сільськогосподарських угідь України, яка широко застосовувалась у практиці до 2016 року [20]. Значна увага також приділялася впливу місцеположення земельних ділянок на кадастрову оцінку та плату за землю і врахування її при паюванні земель.

Оскільки до 1995 р. грошової оцінки земель не існувало, то вартість землі не включалась до собівартості продукції і прибутку на неї не нараховувався. Внаслідок цього сільськогосподарські товаровиробники недоотримували значні суми коштів, що гальмувало розвиток сільськогосподарського виробництва та соціальної сфери на селі. Отже, визначення грошової оцінки сільськогосподарських земель і запровадження її в систему ціноутворення та оподаткування мали сприяти вирівнюванню економічних умов господарювання в галузі. Крім того, грошова оцінка земель необхідна для забезпечення економічного регулювання земельних відносин при передачі землі у власність, спадкуванні, даруванні й обміні земельної ділянки, проведенні аукціонів з продажу права оренди земельних ділянок і паїв, одержанні банківського кредиту під їх заставу, для визначення ставок земельного податку, орендної плати, ціноутворення, обліку сукупної вартості основних засобів виробництва, при визначенні розміру внеску у процесі створенні акціонерних товариств, об'єднань, кооперативів тощо.

Згодом під науковим керівництвом і безпосередньої участі М. М. Федорова вперше в Україні розроблено наукові основи розвитку земельних відносин у трансформаційний період, а також обґрунтовано наукові засади

раціонального використання і охорони земель в умовах аграрної реформи (1996-2000 рр.). Науковою новизною результатів дослідження стали: теоретичне обґрунтування земельних відносин у нових економічних умовах виробництва, методологія реформування земельних відносин, етапи і послідовність проведення земельної реформи в аграрній сфері, організаційна схема земельної реформи, методики: нормативної грошової оцінки земель, паювання сільськогосподарських угідь, визначення розмірів орендної плати за землю, економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель, проекти законів України і указів Президента України з питань регулювання земельних відносин у сільському господарстві. Результати досліджень знайшли практичне застосування при здійсненні земельної реформи в Україні, реструктуризації сільськогосподарського виробництва, підвищенні ефективності використання та охорони земель.

На основі законів України, указів Президента України та інших нормативно-правових актів, із використанням результатів наукових досліджень, свого часу розроблено українську модель земельної реформи, яка охоплює три основні етапи: роздержавлення і грошова оцінка земель, приватизація понад двох третин площ сільськогосподарських угідь, запровадження інституту оренди сільськогосподарських земель (Саблук П. Т., Гайдуцький П. І., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М.М. та ін.). На новій організаційно-правовій основі сформовано підприємства ринкового типу, громадяни розширили особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв тощо (рис. 1). У результаті проведених реформ 27,5 млн га сільськогосподарських угідь розпайовано. За результатами паювання 6,9 млн громадян України набули право на земельну частку (пай), з яких 6,8 млн стали їх власниками (рис. 2). Запровадження у виробництво наукових розробок ННЦ „Інститут аграрної економіки” з питань аграрної реформи в Україні дозволило подвоїти виробництво валової продукції сільського господарства в постійних цінах 2016 р. [5, с. 6]. Економічний ефект від запровадження лише інституту оренди оцінюється в 34 млрд грн, у т.ч. 32,5 млрд грн - оренди земель приватної власності, 1,5 млрд грн - земель державної власності.

Наукове забезпечення розвитку земельних відносин

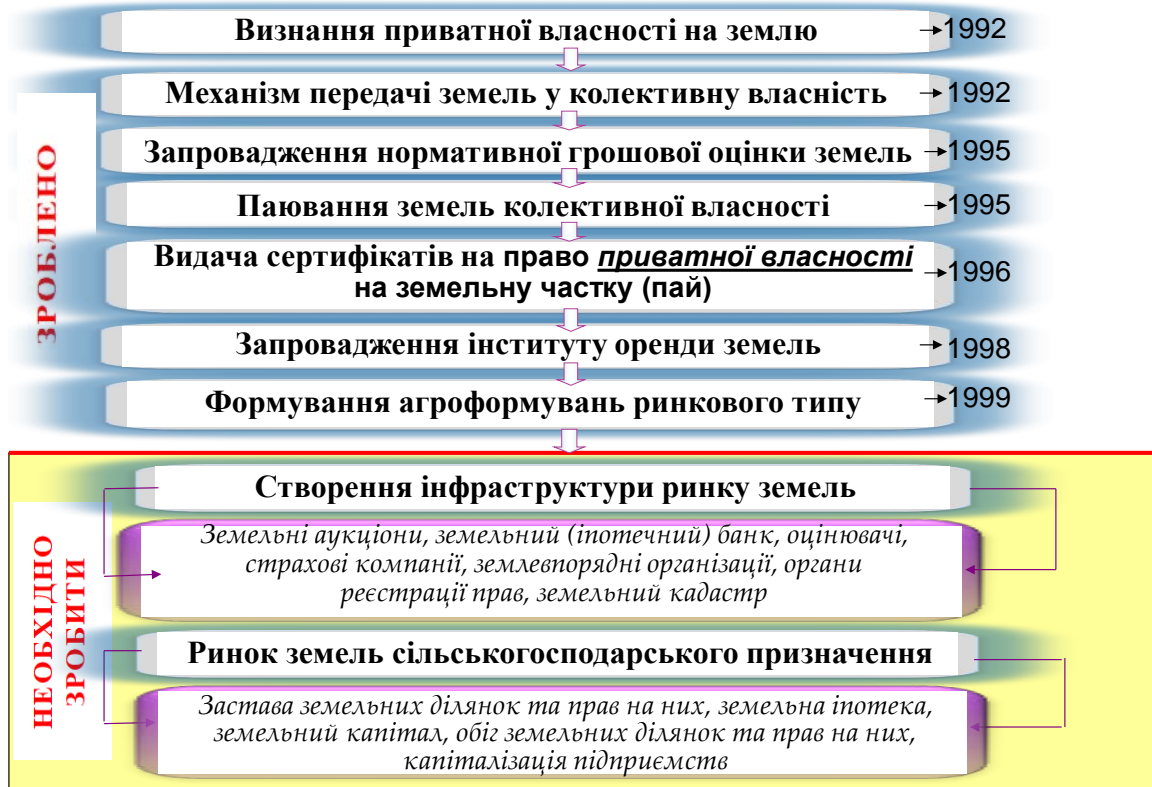

Рис. 1. Наукове забезпечення розвитку земельних відносин у сільському господарстві

Джерело: Сформовано автором.

СТАН ФОРМУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

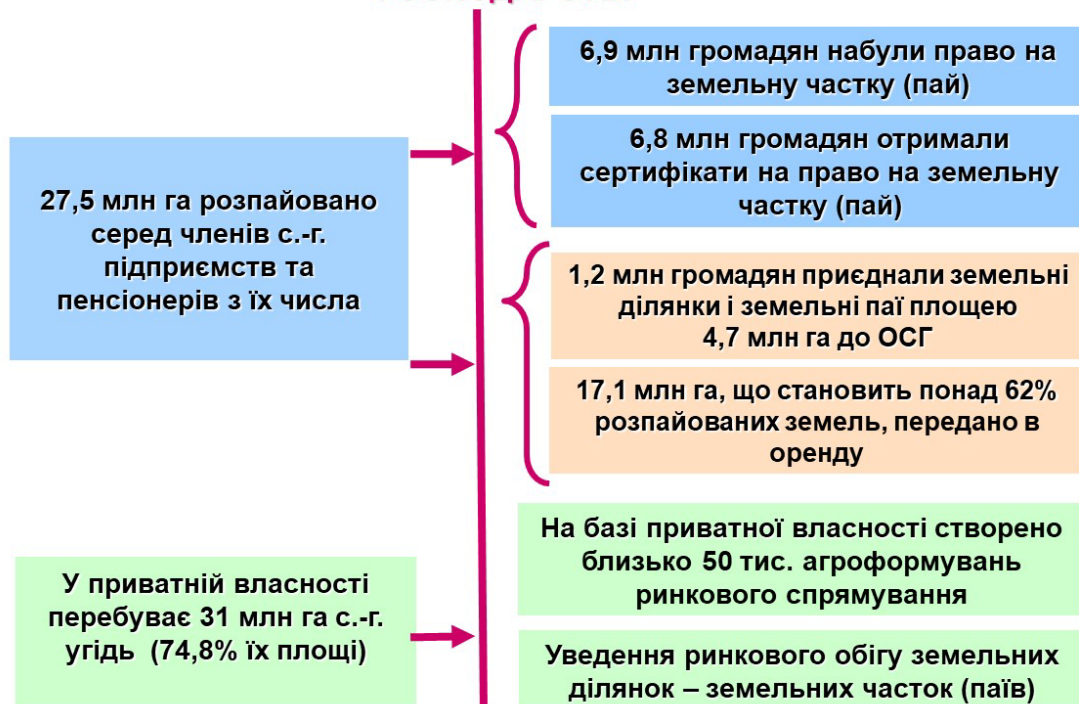

Рис. 2. Сучасний стан формування земельних відносин у сільському господарстві

Джерело: Сформовано автором.

Початок докорінної перебудови правових, соціальних і економічних відносин землекористування пов'язується із Законом України «Про форми власності на землю», яким крім державної визнано також колективну і приватну форми власності на землю. При цьому всі форми власності стали рівноправними. Хоча цей законодавчий акт втратив чинність згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 11.12.2003 р., проте його історичне значення важко переоцінити, оскільки він започаткував трансформаційні зміни у ментальності українських селян. Цей закон відкрив процес роздержавлення землі в Україні. Механізм його реалізації було втілено в десятках інших законодавчих актів, зокрема, й таких: про земельну реформу, земельний кодекс, про колективне сільськогосподарське підприємство, про селянське (фермерське) господарство, про плату за землю, про оренду землі та інших.

Усього за період з 1995 - 2004 рр., за президентства Л.Д. Кучми, прийнято 32 базових закони і підписано 48 указів з питань земельної та аграрної реформи. На відміну від раніше й пізніше прийнятих нормативно-правових актів, вони містили переважно організаційно-розпорядчі заходи, ставили конкретні завдання центральним і місцевим органам виконавчої влади щодо здійснення земельної реформи [6, с. 246].

Отже, без перебільшення, земельну реформу можна пов'язувати з ім'ям другого президента України та командою вчених з ННЦ «Інститут аграрної економіки», яка забезпечувала опрацювання відповідних проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів і науково-методичний супровід їх втілення на практиці. Йдеться про принципово нову для економічної практики модель вирішення земельного питання, що була запропонована вітчизняними науковцями, і за яку вчені Інституту аграрної економіки В. Месель-Веселяк та М. Федоров були удостоєні високого звання «Заслужений діяч науки і техніки України» (1995 р.) [17, с. 63].

У цілому науковцями Інституту здійснено супровід з реалізації положень земельного законодавства в напрямі реформування та регулювання земельних відносин. Беззаперечною є їх участь в обґрунтуванні й розробленні проєктів нормативно-правових актів. Зокрема, опрацьовано:

- порядок проведення паювання сільськогосподарських земель;
- методичку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів;
- порядок реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств і створення на їх основі агроформувань ринкового типу;
- нормативно-правове й організаційно-методичне забезпечення оренди земельних часток (паїв) громадян, посвідчених сертифікатами, та земельних ділянок, посвідчених державними актами;
- нові методичні підходи до визначення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель на новій інформаційній основі з урахуванням ринкових факторів;
- методичні рекомендації щодо економічного стимулювання власників землі та землекористувачів за раціональне використання і охорону земель;
- рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах господарювання.

Результати наукових досліджень використані при розробленні Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, Стратегії розвитку аграрного сектору України до 2020 року, проєктів Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій, Загальнодержавної програми використання та охорони земель, законів України „Про плату за землю”, „Про оренду землі”, „Про оцінку землі”, „Про меліорацію земель” та ін.

На сьогодні науковці відділу беруть активну участь у підготовці законопроєктів і програмних документів у сфері екологізації аграрного виробництва й розвитку земельних відносин, у підготовці аналітичних матеріалів для Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки та оборони України, профільного комітету Верховної Ради України та інших органів державної влади з питань сільського розвитку та земельних відносин. Важлива роль на даному етапі належить таким науковцям, як М. М. Федоров, О. М. Нечипоренко, С. Г. Корчинська, І. В. Юрченко, Н. І. Патики, Н. А. Солов'яненко, О. А. Корчинська, А. П. Матвієнко, І. М. Сабій, Л. П. Ткачук.

Нині наукові дослідження земельних відносин мають спрямовуватися на вдосконалення механізмів їх економічного

регулювання, формування ринкової інфраструктури обігу земель сільськогосподарського призначення, їх оцінки, орендних земельних відносин, організаційно-економічного забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунтів, екологізації сільськогосподарського землекористування і т. ін.

З огляду на це подальші наукові дослідження мають спрямовуватись на вирішення важливих наукових проблем, серед яких:

- концептуальне визначення параметрів аграрного устрою країни з подальшим підпорядкуванням усіх заходів і регуляторних інструментів щодо обігу земель. На наше переконання, це може бути: збереження українського села, розвиток сільських територій та територіальних громад; забезпечення належних умов для розвитку малих і середніх за розмірами форм господарювання на селі як основи збалансованого розвитку держави; ефективне управління земельними ресурсами, науково обґрунтоване землекористування та його екологізація; гарантування конституційних прав власності на землі;

- налагодження процесу управління земельними ресурсами на рівні територіальних громад із розробленням механізму контролю за їх використанням;

- уведення стратегічного планування розвитку земельних відносин і землекористування на рівні окремих територіальних громад та запровадження зонування земель за їх категоріями й типами землекористування з урахуванням придатності земельних ресурсів для інтенсивної експлуатації, встановлення територіальних природоохоронних і технологічних обмежень (обтяжень) у використанні земель;

- проведення інвентаризації земельного фонду та запровадження обліку земель в межах територіальних громад за кількісним і якісним складом, а також за формами власності та землекористування і внесення відповідних відомостей до Державного земельного кадастру;

- завершення наповнення Державного земельного кадастру, як єдиної державної системи необхідних, достовірних і актуальних даних, відомостями про земельні ділянки приватної, державної та комунальної власності;

- забезпечення надійного функціонування бази даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень;

- упорядкування адміністративно-територіального устрою, розроблення та затвердження документації із землеустрою щодо встановлення меж населених пунктів, об'єднаних територіальних громад, адміністративних районів, областей із внесенням відповідних відомостей до Державного земельного кадастру;

- розв'язання організаційно-правових і технічних проблем у сфері земельних відносин та землекористуванні, які накопичились за роки проведення земельної реформи (накладення меж суміжних земельних ділянок; межові спори; наявність двох і більше державних актів на одну й ту саму земельну ділянку тощо);

- запровадження механізму виділення земельних ділянок із земель запасу та резервного фонду для осіб, стосовно яких виявлені неточності, допущені при виділенні земельних ділянок у натурі (на місцевості) та помилки при видачі державних актів, коли на одну й ту саму земельну ділянку видано два і більше державних акти;

- упорядкування питань, пов'язаних із перерозподілом земель запасу та резервного фонду з урахуванням інтересів громади щодо резервування земельних ділянок для суспільних потреб, формування екологічної мережі, розвитку соціальної та інженерної інфраструктури;

- надання права об'єднаним територіальним громадам встановлювати додаткові обмеження щодо ринкового обігу прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення (максимальна площа земель, що набувається у власність чи користування однією особою; суб'єктний склад; кваліфікаційні вимоги до покупців) у межах їхньої території з метою захисту інтересів територіальної громади;

- проведення справедливої переоцінки земель сільськогосподарського призначення із залученням профільних наукових установ;

- створення Фонду гарантування кредитів для сімейних фермерських господарств, інших форм малого агробізнесу, у т. ч. для придбання ними земель та інших виробничих активів;

- запровадження механізмів пільгового довгострокового кредитування для придбання прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення та механізмів розстрочення платежу за землі державної і комунальної власності для сімейних

фермерських господарств (на строк до 20 років для існуючих; до 30 років - для новостворених молодими фермерами);

➤ стимулювання довгострокової оренди земель, переданих до комунальної власності територіальних громад, спрямовану на збереження цілісності земельних масивів та забезпечення екологічно дбайливого землекористування господарюючими суб'єктами;

➤ запровадження обмежень щодо площ земельних угідь, які можуть перебувати у користуванні однієї особи (групи пов'язаних осіб) з урахуванням регіональних особливостей та природно-ресурсного потенціалу, але які не можуть перевищувати 35% від площі земель об'єднаної територіальної громади або адміністративного району;

➤ сприяння формуванню інститутів громадянського суспільства у сфері земельних відносин, раціонального й екологічнобезпечного землекористування та протидії незаконному відчуженню земельних ділянок, у т. ч. рейдерських.

Висновки. З часу заснування Інституту предметом наукових досліджень були проблеми сільськогосподарського землекористування, розвитку земельних відносин, земельного кадастру, економічної оцінки земель, управління земельними ресурсами, розширеного відтворення родючості ґрунтів, розміщення й концентрації виробництва та оптимальних розмірів агроформувань, ефективності застосування мінеральних й органічних добрив, вапнякових матеріалів, окупності водних меліорацій тощо.

Наукові розробки забезпечили позитивний організаційно-економічний ефект, який

полягав у розробці основ земельного кадастру, започаткуванні економічної оцінки земель, економічному обґрунтуванні меліорації орних земель, прогнозних розрахунках визначення потреби у мінеральних і органічних добривах. Згодом дані питання значно підсилювались розробкою методики нормативної грошової оцінки земель, порядку паювання земель колективної власності, формуванням національної моделі земельної реформи, розробкою методики економічного стимулювання власників землі і землекористувачів за раціональне використання й охорону земель, дорожньою картою формування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та його інфраструктури тощо.

Нині наукові дослідження земельних відносин мають спрямовуватись на удосконалення механізмів їх економічного регулювання, формування ринкової інфраструктури обігу земель сільськогосподарського призначення, їх оцінки, орендних земельних відносин, організаційно-економічного забезпечення розширеного відтворення родючості ґрунтів, екологізації сільськогосподарського землекористування і т.д.

У цілому, земельна реформа і побудовані на ній земельні відносини можуть забезпечити бажаний ефект за умов: державної, фінансової, матеріально-технічної, політичної та організаційної підтримки; соціальної справедливості; проведення реформи одночасно із соціальними перетвореннями на селі; впевненості селян у стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази.

Список бібліографічних посилань

1. Khodakivska O., Mohylnyj O., Kolesnyk T., Mykhalchyshyna L., Khomyachenko S. Conformity of land relations to productive forces: retrospective analysis. *EurAsian Journal of BioSciences*, 2019. 13: 2119-2124.
2. Борисенко В. Й. Скасування кріпацтва та демократичні реформи другої половини XIX ст. URL : <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> (дата звернення: 20.03.2018).
3. Веденічев П. Ф., Маракулін П. П. Економічна оцінка землі. Київ : Держсільгоспвидав, 1964. 124 с.
4. Веденічев П. Ф., Пасхавер Б. Й., Розумний І. А. Економічні основи земельного кадастру. Київ : Наукова думка, 1969. 228 с.
5. Гадзало Я. М., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Аграрна реформа в Україні, її наукове забезпечення, результативність. *Економіка АПК*. 2021. № 7. С. 6-15.
6. Гайдучький П. І. Незалежна економіка України : науково-публіцистичне видання. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2014. 528 с.

References

1. Khodakivska, O., Mohylnyj, O., Kolesnyk, T., Mykhalchyshyna, L., Khomyachenko, S. (2019). Conformity of land relations to productive forces: retrospective analysis. *EurAsian Journal of BioSciences*, 13, pp. 2119-2124 [In English].
2. Borysenko, V.Y. (2018). Skasuvannia kripatstva ta demokratychni reformy druhoi polovyny XX st. [Abolition of serfdom and democratic reforms of the second half of the 19th century]. Retrieved from : <http://borysenko.npu.edu.ua/teksts/28-lekcia-25> [In Ukrainian].
3. Vedenichev, P.F. & Marakulin, P.P. (1964). *Ekonomichna otsinka zemli* [Economic evaluation of land]. Kyiv: Derzhsilhospyvday [In Ukrainian].
4. Vedenichev, P.F., Paskhaver, B.Yo. & Rozumnyi, I.A. (1969). *Ekonomichni osnovy zemelnogo kadastru* [Economic bases of land cadastre]. Kyiv : Naukova dumka [In Ukrainian].
5. Hadzalo, Ya.M., Sabluk, P.T., Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). *Ahrarna reforma v Ukraini, yii naukove zabezpechennia, rezultatyvnist* [Scientific support of development of the agro-industrial complex]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 6-15 [In Ukrainian].

7. Гладій М. В., Лузан Ю. Я. Земельна реформа: сучасні проблеми і шляхи вирішення. *Економіка АПК*. 2020. № 2. С. 6-15.
8. Жмицько В. И. Экономическая эффективность орошения. *Мелиорация на Украине*. Киев : Урожай, 1979. С. 295-301.
9. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 128 с.
10. Здоровець І. П. Організаційно-господарський устрій радгоспу в зоні зрошення. Мінмеліоводгосп, ЦНДС, УНДІЕОСГ ім. О. Г. Шліхтера. Одеса : Маяк, 1969. 134 с.
11. Ковалів О. Звернення земельної реформи в Україні: нова парадигма : монографія. Київ : ДІЛ, 2016. 416 с.
12. Криштаб С. Г. Рекомендації по удобренню сільськогосподарських культур на Поліссі. Київ : Урожай, 1976. 45 с.
13. Кулинч П. Ф. Земельні кодекси УСРР - УРСР. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України, Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. 672 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 22.03.2018).
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Райхенау, 1926. 580 с.
15. Лупенко Ю. О., Ходаківська О. В. Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 40 с.
16. Малік М. Й. Підприємництво і розвиток сільських територій. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 97- 103.
17. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Наукове забезпечення розвитку аграрної реформи в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 1. С. 60-71.
18. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 5-24.
19. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення. *Економіка АПК*. 2002. № 8. С. 10-16.
20. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213 та Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затверджений спільним наказом Держкомзему України, Держкоммістобудування України, Мінсільгосппроду України та Української академії аграрних наук від 27 листопада 1995 р. № 76/230/325/150.
21. Методика розробки земельного кадастру в Українській РСР", схвалена Колегією Міністерства сільськогосподарства УРСР і Президією Південного відділення ВАСГНІЛ 22 березня 1974 р. (Харченко Б. З., Лукінов І. І., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я.). Київ, 1974.
22. Новаковський Л. Я., Третяк А. М. Основні положення концепції розвитку земельної реформи в Україні. Київ : Центр земельної реформи, 2000. 96 с.
23. Паньків Зіновій. Еволюція землекористування в Україні : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 188 с.
24. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері : монографія / [Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. Київ : ННЦ ІАЕ, 2016. 432 с.
25. Священко З. В. Програма аграрної реформи уряду С. Вітте. *Гілея: науковий вісник* : зб. наук. пр. URL : <http://gileya.org> (дата звернення: 20.03.2018).
26. Ткач Л. Л. З історії становлення Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки". *Електронне наукове фахове видання. Історія науки і біографістика*. 2007. № 2. URL : <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-2/07tlliae.pdf>.
27. Харченко Б. З. Застосування даних кадастрових оцінок земель для аналізу результатів господарської діяльності. *Вісник сільськогосподарської науки*. 1977. № 2. С. 81-87.
28. Харченко Б. З. Рекомендації по застосуванню даних економічної оцінки орних земель у плануванні виробництва і закупки сільськогосподарської продукції. Київ : Урожай, 1975. 89 с.
6. Haidutskyi, P.I. (2014). NeZalezna ekonomika Ukrainy : naukovo-publitsystychnе vydannia [Independent Economy of Ukraine: scientific and journalistic publication]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
7. Hladii, M.V. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Zemelna reforma: suchasni problemy i shliakhy vyrishennia Land reform: current problems and solutions]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6-15 [In Ukrainian].
8. Zhmin'ko, V.I. (1979). Jekonomicheskaja jeffektivnost' orosheniya. Melioracija na Ukraine [The economic efficiency of irrigation. Melioration in Ukraine]. K.:Urozhaj [In Russian].
9. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrrarnoho ustroiu Ukrainy : nauk. dop. [Circulation of agricultural lands in the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. K. : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
10. Zdorovets, I.P. (1969). Orhanizatsiino-hospodarskyi ustrii radhospu v zoni zroshennia [Organizational and economic structure of the state farm in the irrigation zone]. Minmeliovodhosp, TsNDS, UNDI EOSH im. O.H. Shlikhtera. O.: Maiak [In Ukrainian].
11. Kovaliv, O. (2016). Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini:nova paradyhma: monohrafiia [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm: monograph]. Kyiv : DIL [In Ukrainian].
12. Kryshchab, S.H. (1976). Rekomendatsii po udobrenniu silskohospodarskykh kultur na Polissi [Recommendations for fertilizing crops in Polissya]. Kyiv : Urozhai [In Ukrainian].
13. Kulynych, P.F. (2005). Zemelni kodeksy USRR – URSR. Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t. [Land Codes of the USSR - USSR. Encyclopedia of the History of Ukraine: in 10 vols.]. V.A.Smolii, et al. (Ed.). NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. Kyiv : Nauk. dumka, vol. 3. Retrieved from : <http://www.history.org.ua> [In Ukrainian].
14. Lypynskiy, V. (1926). «Lysty do bratviv-khliborobiv» ["Letters to the brothers-farmers"]. Raikhenau [In Ukrainian].
15. Lupenko, Yu.O. & Khodakivska, O.V. (2016). Naukovi zasady zaprovadzhennia rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia : nauk. dop. [Scientific principles of introduction of market circulation of agricultural lands: scientific report]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
16. Malik, M.Yo. (2016). Pidpriemnytstvo i rozvytok silskykh terytorii [Entrepreneurship and rural development]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 97- 103 [In Ukrainian].
17. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2021). Naukove zabezpechennia rozvytku ahrrarnoi reformy v Ukraini [Scientific support for the development of agricultural reforms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 60-71 [In Ukrainian].
18. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2015). Teoretyko-metodolohichne i normatyvno-pravove zabezpechennia transformatsii ahrrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy do rynkovykh umov hospodariuvannia, naukovyi suprovit ta efektyvnist zaprovadzhennia [Theoretical and methodological and regulatory support of the transformation of the agricultural sector of Ukraine's economy to market conditions, scientific support and efficiency of implementation]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-24 [In Ukrainian].
19. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2002). Udoskonalennia hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia [Improving the monetary valuation of agricultural land]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 10-16 [In Ukrainian].
20. Metodyka hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia", zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 bereznia 1995 r. # 213 ta "Poriodok hroshovoi otsinky zemel silskohospodarskoho pryznachennia ta nasele-nykh punktiv", zatverdzhenyi spilnym nakazom Derzhkomzemu Ukrainy, Derzhkommistobuduvannia Ukrainy, Minsilhospprodu Ukrainy ta Ukrainskoi akademii ahrrarnykh nauk vid 27 lystopada 1995 r. # 76/230/325/150 [Methodology of monetary valuation of agricultural lands ", approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 23, 1995 № 213 and" Procedure of monetary valuation of agricultural lands and settlements ", approved by a joint order of the State Land Committee of Ukraine, State Agriculture Committee of Ukraine, Ministry of Agriculture of Agricultural Sciences of November 27, 1995 № 76/230/325/150]. (1995). [In Ukrainian].

29. Хміль І. В. Декрет про землю. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2004. 688 с. URL : <http://www.history.org.ua> (дата звернення: 20.03.2018).

30. Ходаківська О. В., Мозильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 184 с.

31. Чаянов А. В. Избранные произведения. Москва : Моск. рабочий, 1989. 368 с.

32. Шпичак О. М. Сільське господарство України на початку та в кінці ХХ ст. Київ : ІАЕ, 2000. 74 с.

21. Kharchenko, B.Z., Lukinov, I.I., Fedorov, M.M. & Mesel-Veseliak V.Ya (1974). *Metodyka rozrobky zemelnoho kadastru v Ukrainiskii RSR*, skhvalena Kolehiieiu Ministerstva silskoho hospodarstva URSR i Prezydiieiu Pivdennoho viddiennia VASHNIL 22 bereznia 1974 roku [Methods of development of land cadastre in the Ukrainian SSR, approved by the Board of the Ministry of Agriculture of the USSR and the Presidium of the Southern Branch of VASGNIL March 22, 1974]. [In Ukrainian].

22. Novakovskiy, L.Ya. & Tretiak, A.M. (2000). *Osnovni polozhennia kontseptsii rozvytku zemelnoi reformy v Ukraini* [The main provisions of the concept of land reform in Ukraine]. Kyiv : Tsentz zemelnoi reform [In Ukrainian].

23. Pankiv Zinovii (2012). *Evolutsiia zemlekorystuvannia v Ukraini : monohrafiia* [Evolution of land use in Ukraine: monograph]. Lviv : LNU imeni Ivana Franka [In Ukrainian].

24. Fedorov, M.M., Mesel-Veseliak, V.Ya., Khodakivska, O.V., et al. (2016). *Rozvytok zemelnykh vidnosyn v aharnii sferi : monohrafiia* [Development of land relations in the agricultural sector: monograph]. Yu.O. Lupenko, O.V. Khodakivska (Ed.). Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

25. Sviashchenko, Z.V. (2018). *Prohrama aharnoi reformy uriadu S. Vitte* [S. Witte's government's agrarian reform program]. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia: naukovyi visnyk»*. Retrieved from : <http://gileya.org> [In Ukrainian].

26. Tkach, L.L. (2007). *Z istorii stanovlennia Natsionalnoho naukovoho tsentru "Instytut aharnoi ekonomiky"* [From the history of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"]. *Elektronne naukove fakhove vydannia. Istoriia nauky i biohrafistyka*, 2. Retrieved from : <http://inb.dnsgb.com.ua/2007-2/07tlliae.pdf> [In Ukrainian].

27. Kharchenko, B.Z. (1977). *Zastosuvannia danykh kadas-trovykh otsinok zemel dlia analizu rezultativ hospodarskoi diialnosti* [Application of data of cadastral estimations of lands for the analysis of results of economic activity]. *Visnyk silskohospodarskoi nauky*, 2, pp. 81-87 [In Ukrainian].

28. Kharchenko, B.Z. (1975). *Rekomendatsii po zastosu-vanniu danykh ekonomichnoi otsinky ornykh zemel u planuvanni vyrobnytstva i zakupok silskohospodarskoi produktsii* [Recommendations for the use of data on economic evaluation of arable land in the planning of production and procurement of agricultural products]. Kyiv : Urozhai [In Ukrainian].

29. Khmil, I.V. (2004). *Dekret pro zemliu*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Land decree. Encyclopedia of the History of Ukraine]. Т. 2: V. A. Smolii, et al, (Ed.), NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. - Kyiv : Nauk. Dumka. Retrieved from : <http://www.history.org.ua> (20.03.2018). [In Ukrainian].

30. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). *Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokhodyniv* [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings]. Kyiv : NNTs IAE [In Ukrainian].

31. Chajjanov, A.V. (1989). *Izbrannye proizvedeniia : Sbornik* [Selected Works: Collection]. Moskva : Mosk. Rabochij [In Russian].

32. Shpychak, O.M. (2000). *Silske hospodarstvo Ukrainy na pochatku ta v kintsi XX st.* [Agriculture of Ukraine at the beginning and end of the twentieth century]. Kyiv : IAE [In Ukrainian].

Khodakivska O. V. Scientific research in the field of land relations: evolution of development and development prospects

The purpose of the article is to highlight the evolution of scientific research in land relations and outline the prospects for their development in the context of the 65-year activity of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics".

Research methods. The research was based on general scientific and economic research methods, scientific works of Ukrainian scientists on the formation of land relations, their regulation, the implementation of scientific support, and archival materials. Historical and abstract-logical approaches have made it possible to single out the most significant stages in the development of land issues during the last sixty years and characterize the peculiarities of their scientific support, outline prospects for further development, and formulate appropriate conclusions and recommendations.

Research results. The evolution of scientific research of land relations, the formation of which took place on the basis of the National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", is described. The key areas of scientific research on rational land use, land management, economic valuation of land, etc., which were assigned a key role in scientific research at different periods of time, are highlighted. The contribution of researchers to the solution of these issues is disclosed. The prospects for the development of land relations are outlined and an algorithm of actions for the implementation of the final stage of land reform is proposed.

Scientific novelty. A retrospective-evolutionary review of the formation and development of land relations in Ukraine during the last sixty years has been carried out. The essential stages have been singled out, and the peculiarities of their scientific support have been characterized.

Practical significance. The results of the study can be used in the formation, revision and improvement of modern land policy. Figs.: 2. Refs.: 32.

Keywords: land relations; evolution of formation; scientific support; scientific research; land policy.

Khodakivska Olha Vasylivna – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, deputy director on scientific and project work, head of the department of land relations and nature management, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Ходаковская О. В. Научные исследования в сфере земельных отношений: эволюция становления и перспективы развития

Цель статьи – осветить вопросы эволюции научных исследований в сфере земельных отношений и определить перспективы их развития в контексте 65-летней деятельности Национального научного центра «Институт аграрной экономики».

Методика исследования. Основой исследований служили общенаучные и экономические методы, научные труды украинских ученых по вопросам становления земельных отношений, их регулирования, осуществления научного сопровождения, а также архивные материалы. Исторический и абстрактно-логический подходы позволили выделить наиболее значимые этапы в развитии земельных вопросов за последние шестьдесят лет и охарактеризовать особенности их научного сопровождения; определить перспективы дальнейшего развития, а также сформулировать соответствующие выводы и рекомендации.

Результаты исследования. Изложена эволюция научных исследований в сфере земельных отношений, становление которых произошло на базе Национального научного центра «Институт аграрной экономики». Освещены ключевые направления научных исследований по вопросам рационального землепользования, управления земельными ресурсами, экономической оценки земли и т.д., которым отводилась ключевая роль в научных исследованиях в разные периоды времени. Раскрыт вклад исследователей в решение данных вопросов. Обозначены перспективы развития земельных отношений и предложен алгоритм действий по реализации завершающего этапа земельной реформы.

Элементы научной новизны. Осуществлен ретроспективно-эволюционный обзор становления и развития земельных отношений в Украине за последние шестьдесят лет, выделены наиболее значимые этапы и охарактеризованы особенности их научного сопровождения.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при формировании, пересмотре и усовершенствовании современной земельной политики. Илл.: 2. Библиогр.: 32.

Ключевые слова: земельные отношения; эволюция становления; научное сопровождение; научные исследования; земельная политика.

Ходаковская Ольга Васильевна – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, заместитель директора по научно-проектной работе, заведующая отделом земельных отношений и природопользования, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: iae_zem@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-3421-8361>

Стаття надійшла до редакції 03.08.2021 р.

Фахове рецензування: 12.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Ходаківська О. В. Наукові дослідження у сфері земельних відносин: еволюція становлення та перспективи розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 18 – 30. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

Khodakivska, O.V. (2021). Naukovi doslidzhennia u sferi zemelnykh vidnosyn: evoliutsiia stanovlennia ta perspektyvy rozvytku [Scientific research in the field of land relations: evolution of development and development prospects]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 18 – 30 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108018>

* * *

УДК 631.115.8:631.1.016

JEL Classification: B41; Q10; O13

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108031>

**Ю. О. ЛУПЕНКО, М. Й. МАЛІК, доктори економічних наук,
професори, академіки НААН
О. Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН**

Теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні

Мета статті – розкрити сутність процесів, пов'язаних з інституційними змінами у правовому регулюванні розвитку сільськогосподарської кооперації.

Методика дослідження. Побудована на вченні про фундаментальні принципи кооперації. Використано діалектичний метод наукового пізнання, системного узагальнення, абстрактного синтезу відповідно до змін у законодавчій базі при визначенні сутності і методичної оцінки відносин у сільському господарстві.

Результати дослідження. Здійснено обґрунтований аналіз змін у законодавчій базі розвитку сільськогосподарської кооперації у 2020 р. Доведено необхідність узгодження фундаментальних принципів кооперації і практики формування сільськогосподарських кооперативів на сільських територіях, враховуючи пріоритети розвитку різних кооперативних структур.

Елементи наукової новизни. Розкрито сутність дії правових засад формування і функціонування сільськогосподарських кооперативів в умовах трансформації розвитку аграрного сектору економіки, обґрунтовано правові колізії формування псевдокооперативів.

Практична значущість. Вказано недоліки нової законодавчої бази для розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, що може бути використано при формуванні програмних засад створення сільськогосподарських кооперативів. *Бібліогр.*: 15.

Ключові слова: інституції; сільськогосподарські кооперативи; законодавча база; особисті селянські господарства; Закони України «Про кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію».

Лупенко Юрій Олександрович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10), віцепрезидент Національної академії аграрних наук України (01010, м. Київ, вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Малік Микола Йосипович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Шпикуляк Олександр Григорович – доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН, учений секретар, завідувач відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Постановка проблеми. Аграрний сектор є складовою соціально-економічного різноманіття інституціональних відносин та організаційно-функціональних зв'язків. У вирішенні багатьох проблем та усуненні недолі-

ків в аграрній економіці характерну інституціоналізовану роль можуть відіграти інтегровані господарські структури. Важливим чинником розвитку сільських територій, збереження сільської поселенської мережі, формування середнього класу та соціального капіталу виступає кооперація як ефективний напрям у вирішенні внутрішніх і зовні-

© Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк, 2021

шніх суперечностей у розвитку громадянського суспільства. Визначення сутності та економічних основ кооперації актуально співвідносити з об'єктивною необхідністю спільного, сумісного вирішення людьми існуючих проблем. Інституціональні зміни в розвитку кооперації відбуваються під впливом фундаментальних постулатів права, економіки. Оцінка інституційних умов розвитку кооперації в аграрній сфері вказує на розбалансованість інститутів у функціонуванні кооперативних структур.

Явним інституційним деструктивом вирізняється неузгодженість практики інституціоналізації кооперативних норм із принципами кооперування, що спостерігається у видозміненому національному законодавстві про сільськогосподарську кооперацію.

Розвиток кооперації в Україні пов'язують зі створенням споживчого союзу в 1866 р. у м. Харкові та ощадно-позичкового товариства в 1889 р. у м. Гадячі (Полтавська область). У 1885 р. було прийнято закон «Про установи дрібного кредиту», який став основою формування кредитних товариств.

Сільськогосподарські кооперативи цього періоду мали виробничий напрям розвитку. Напередодні 1917 р. в Російській імперії нараховувалося понад 10 тис. різних кооперативних товариств, які об'єднували близько трьох мільйонів селян.

Проголошена в 1921 р. нова економічна політика (НЕП) стимулювала розвиток кооперації. У 1922 р. було запропоновано систему кооперації: комуна, артіль, товариство спільного обробітку землі. Надалі за основу обрано структуру з високим рівнем усупільнення засобів виробництва - артіль. Протягом 1922-1928 рр. в Україні створено центри сільськогосподарської кооперації. Вже в 1928 р. сільськогосподарська кооперація об'єднувала понад 22 тис. сільськогосподарських товариств і 3 млн їх членів. Із 1928 р. у зв'язку з прийняттям ЦВК і РНК СРСР постанови «Про колективні господарства», розпочалася загальна колективізація - створення великих колективних господарств. Постановою «Про піднесення сільського господарства і кооперативне будівництво», затвердженою на V з'їзді Рад від 29 травня 1929 р., передбачалося протягом п'яти років колективізувати й кооперувати 85% селянських господарств. Це і було здійснено протягом 1929-1933 років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку сільськогосподарської кооперації зумовлена особливою роллю формування інституційної інфраструктури країни. Виходячи з цього слід врахувати врегулювання дії нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію». Гіпотеза дослідження полягає у виявленні інституційних недоречностей цього закону та адаптації його до умов розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні.

Окремі теоретичні й правові підходи щодо розвитку і функціонування кооперативних структур висвітлювали у своїх працях В. В. Гончаренко [1], Ф. В. Горбонос [2], В. В. Зіновчук [4], Р. Я. Корінець [5], Л. В. Молдаван [8], А. О. Пантелеймоненко [9], Ю. В. Ушкаренко [13], С. М. Приліпко [10] та ін.

Зазначеній тематиці присвячено чимало наукових досліджень, в яких розкрито значущість і багатогранність цього явища суспільного життя, а також виявлено проблеми у згаданій сфері діяльності.

Мета статті - розкрити сутність процесів, пов'язаних з інституційними змінами у правовому регулюванні розвитку сільськогосподарської кооперації.

Виклад основних результатів дослідження. У проведеному дослідженні поставлено за мету оцінити впровадження Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», прийнятого Верховною Радою України 21 липня 2020 р. [1, 2]. Адже запропоновані нові підходи створюють колізії у законодавчій базі та в питаннях зв'язку з діючими кооперативними структурами (виробничі й обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи). Поділ кооперативних структур за метою чи без мети (яку вони визначають самостійно) отримання прибутку може стосуватися лише обслуговуючих кооперативів. У виробничих кооперативах не може бути членом юридична особа і основним завданням - прибуткова діяльність.

В Україні, як незалежній державі, діяльність сільськогосподарських кооперативів базується на нормах Конституції, Цивільного, Господарського, Податкового та Земельного кодексів, Законів України «Про кооперацію» та «Про сільськогосподарську кооперацію», інших правових актах. За правову основу функціонування сільськогосподарських кооперативів в Україні слугує Закон України «Про кооперацію» [11]. Закон України

«Про кооперацію» (2003) є рамковим і регулює діяльність усіх типів кооперативних організацій, в тому числі й сільськогосподарських.

Кооперація - це система кооперативних організацій, створених з метою задоволення економічних, соціальних та інших потреб своїх членів. Кооперативна організація включає кооперативи і кооперативні об'єднання. Сільськогосподарський кооператив є юридичною особою, утвореною фізичними або юридичними особами, що добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності, що задовольняє свої потреби на засадах самоврядування.

Закон України «Про кооперацію» визначає особливий статус сільськогосподарських кооперативів. Стаття 5 цього Закону передбачає, що особливості функціонування сільськогосподарської кооперації встановлює Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію». Зокрема, правові, організаційні й фінансові особливості створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Умовою для реалізації цих положень виступає інституціоналізм як напрям сучасної економічної теорії, що охоплює всі важливі сторони людської діяльності.

Наявність кооперативів в інституційному механізмі господарювання означає якісну відмінність засад розвитку сільського сектору за характером соціального капіталу. Інститути формують умови розвитку кооперації і поведінки суб'єктів (організацій) [3, 7]. Інституції слід розглянути як правила гри, які фіксуються в нормативних актах і статусно утворюють сформовані людьми обмеження, традиції, суспільні норми тощо. Аналіз системних зв'язків у сучасному агропродовольчому секторі дає підставу стверджувати, що вже склалися передумови розвитку кооперативних відносин. Мотиваційною основою кооперації визнано протистояння експансії спекулятивної посередницької діяльності та отримання інших переваг групових дій сільськогосподарських товаровиробників.

Аграрний сектор формує близько 16 % доданої вальної вартості та до 40% валютних надходжень в економіку. Значимість аграрного сектору в національній економіці та у розвитку сільських територій вимагає збереження його сталого розвитку. Як підтверджується світовим досвідом, однією із

складових сталого розвитку сільських територій виступає сільськогосподарська кооперація. Сільські домогосподарства виробляють близько 40% валової продукції рослинництва і понад половину загального обсягу продукції тваринництва. З об'єктивних причин це не експортоорієнтована продукція, проте її виробництво потребує значних трудових затрат. Така конструкція сформованого ефекту наявної структури господарювання опосередковує перспективну доцільність у розвитку кооперації для зниження трансакційних витрат і забезпечення доступу господарств населення до організованих каналів збуту продукції.

Переважна більшість господарств, де в обробітку знаходяться невеликі площі, потребують фінансової підтримки. Рівень ефективності виробництва, їх матеріально-технічне забезпечення залишаються значно нижчими порівняно із середніми та великими господарськими структурами. Сприятливі виправленню й поліпшенню цих показників здатна кооперація [3]. Проте у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка сільськогосподарських кооперативів становить менше одного відсотка [3].

Потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні й досі не реалізований. Незважаючи на традиції кооперування, які побутували у розвитку українського суспільства у минулому, в наш час мотивації в усупільненні згаданого явища залишаються деструктивними. Дилема несприйняття кооперативних традицій селянами-сучасниками - чи не одна з головних перепон для становлення інституційної моделі розвитку сільських територій, базована на засадах досягнення критеріїв інклюзивності як сукупності інституцій сталого соціально-економічного зростання. Респектабельність позиціонування інституту кооперації в системі розвитку сільських територій відповідає успішному досвіду європейської сучасності, адже, як відомо, в країнах Європейського Союзу кооперативи формують 40-90% валового виробництва [10, с. 153-155].

Кваліфікуючи ознаки характеристик сільськогосподарських кооперативів в Україні, наголошуємо на незначній їх кількості - близько 1350 од. на початок 2021 р., при цьому діючі з них лише половина. Процеси розбудови кооперативних структур у сільському господарстві характеризуються

варіативністю їх наявності й нестійкістю соціального капіталу як інституційної бази для широкої експансії. Причинами незадовільного розвитку кооперації стали відсутність цілісної державної політики, спрямованої на підтримку сільськогосподарських кооперативів, низька конкурентоспроможність продукції, виробленої в ОСГ і кооперативах, на ринках збуту та низький рівень можливостей фінансового забезпечення діяльності кооперативів. Позначається також несприйняття колективних моделей господарювання, що утвердилося в інституційній пам'яті сільських господарів як демотивуючий чинник усвідомлення позитивних якостей кооперації - інституційного механізму взаємовигідного партнерства. Вважаємо це базисною інституціональною проблемою сільськогосподарських кооперативів в Україні.

Сутність та економічні основи кооперації співвідносяться з об'єктивною необхідністю спільного, сумісного вирішення людьми широкого кола проблем, пов'язаних із розвитком сільських територій. Наукове бачення кооперативних відносин полягає в організації співробітництва на принципах, які визнані Міжнародним кооперативним альянсом і слугують визначальними в організації кооперативних структур. Сільськогосподарський кооператив виступає інституційною складовою правового поля суб'єктів господарювання. Передумовою вмотивованого пошуку обґрунтувань сутності кооперації була наявність вигоди для взаємовигідного виробництва. Кооперація як форма організації праці існувала на всіх етапах розвитку суспільства. Чим складнішими були економічні відносини, тим різноманітнішими ставали види і форми кооперації.

Велика кількість видів кооперативів зумовлює необхідність систематизації таких за певними ознаками, що дає змогу поглиблено вивчати їх природу та особливості. Цінні пропозиції щодо класифікації різновидів кооперативів надав Марвін А. Шаарс. Він запропонував згрупувати кооперативи за ознаками структури і функцій. Ці ознаки характерні для класифікації кооперативів в Україні (розмір - обсяг виробничої діяльності й кількість членів, територія, фінансів, організаційно-правова форма та спосіб формування матеріальних засобів). За функціями - виробничі, переробка продукції, збутові, постачальницькі, сервісні [14]. В Україні

кожен кооператив може відповідати значній сукупності ознак.

Зокрема, кооператив «Ратай» (Тернопільська обл.) за видами господарської діяльності обслуговуючий змішаного типу, багатофункціональний. Його засновники - товаровиробники, за охопленою територією і типом членської організації - місцевий. Наявність різних типів кооперативів створює певні труднощі для оцінки їхньої діяльності. При цьому залишається незмінним те, що вони працюють за принципами, схваленими Міжнародним кооперативним альянсом і присутні у законодавчих актах про кооперацію України. Звичайно, в різних країнах принципи є основоположними правилами, що характеризують кооперативи як специфічні, відмінні від інших форм господарської діяльності інститути [6]. Від інших типів підприємств кооперативи відрізняються своїм призначенням, функціонуванням та управлінням.

У кожній країні кооперативи, як інститути, за наявності загальновизнаних принципів мають певні характерні особливості, пов'язані з перекладом окремих термінів з іноземної мови, а також з традиціями, інституційною пам'яттю щодо кооперативного будівництва. Кооперативні принципи - це система абстрактних ідей, сформованих у результаті практичного досвіду, які відображають особливі цілі й унікальність кооперативної організації та слугують керівними настановами для тих, хто бажає створити кооператив [15].

Завданням інститутів та інституцій держави визнано обґрунтування необхідності підтримки селянських господарств, які забезпечують розвиток сільських територій, підтримки і сприяння кооперативним й інтеграційним процесам у сфері виробництва, переробки та збуту сільськогосподарської продукції. Інституціоналізм як процес економічної теорії базується на функціонуванні важливих сфер людської діяльності. Сільськогосподарські кооперативи формуються і працюють використовуючи вітчизняний і зарубіжний досвід, що відображено у законодавчій базі [10].

Характерним особливостям розвитку кооперації в Україні була приділена увага при підготовці рамкового закону «Про кооперацію» [11], прийнятого Верховною Радою України у 2003 р., де враховано зарубіжний досвід кооперативних відносин. На основі цього закону в 2012 р. прийнято нову редакцію Закону України «Про сільськогосподарську

кооперацію», зміст якого відповідав принципам Міжнародного кооперативного альянсу з деякими уточненнями щодо особливостей формування виробничих і обслуговуючих кооперативів з урахуванням умов України.

Проте за ініціативи агрохолдингових структур відбулася активізація прийняття нового Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який тривалий час відхилявся. Верховна Рада України прийняла цей закон, незважаючи на те, що були вагомі зауваження та обґрунтовані заперечення ряду провідних вітчизняних науковців, особливо від ННЦ «Інститут аграрної економіки» та ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України, громадських організацій (Асоціація фермерів і приватних землевласників України, Союз сільськогосподарських кооперативів України, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України та ін.).

Прийняття нового закону про сільськогосподарську кооперацію порушило існуючу збалансованість її законодавчої бази, спричинило виникнення відхилень від рамкового Закону України «Про кооперацію» та доктрини кооперативу як підприємства особливого типу. Зокрема, заміна поняття «пай» і «пайовий фонд» на частку і «статутний капітал» заперечує поняття суті кооперації і de-facto перетворює кооперативи у господарські товариства. Зникла родова ознака кооперативу – пай. Якщо поняття «патронажні дивіденди» використовують у США і Канаді, то в Україні існує адаптоване й цілком прийнятне поняття «кооперативні виплати», зрозуміле тим, хто дотичний до кооперативів, і стосуються кооперативів як організаційно-правової форми підприємства відповідно до Закону України «Про кооперацію» (2003 р.).

Не можна погодитися і з вилученням поняття «сільськогосподарський виробничий кооператив». Таких кооперативів нараховується в Україні понад 900 од. Виробничі кооперативи – це підприємства, які створюються і працюють з метою одержання прибутку й об'єднують лише фізичних осіб на засадах їх обов'язкової трудової участі у діяльності кооперативу. Такий кооператив не може бути створений згідно з новим законом про сільськогосподарську кооперацію. Цей закон не вирішує питання існування виробничих кооперативів. Не можна ділити кооперативи, які здійснюють різні види діяльності, за критерієм прибутковості. Це яв-

ний абсурд і не відповідає загальноприйнятій практиці.

Зміна виплат (дивідендів) від 20 до 80 % від прибутку (ст. 27 Закону) забезпечує кращі умови не для тих членів кооперативу, що беруть участь у його діяльності, а тому, хто має більшу частку у статутному капіталі (за принципами господарських товариств).

У п. 6 ст. 14 нового закону записано, що асоційований член «... не зобов'язаний брати участь у діяльності кооперативу». Якщо асоційований член бажає користуватися послугами кооперативу, то він стає членом кооперативу. Його інтерес отримати виплати на інвестиції у кооператив. У цьому випадку кооперативи набувають ознак господарських товариств із виплатою дивідендів на частки (акції). Тоді для чого було створювати кооператив як підприємство особливого організаційно-правового статусу? Для отримання послуг, необхідних кожному члену, чи як місце вигідного розміщення капіталу через отримання дивідендів? Постає питання, як така комерційна структура може розраховувати на одержання фінансової підтримки від держави? Це явно не відповідає антикорупційній політиці, яка визнана важливим вектором руху України на шляху до громадянського суспільства.

Ще з рядом положень нового закону не можна погодитися. Зокрема, запровадження пропорційного голосування вихолощує кооперативну суть демократичного управління та суперечить міжнародним кооперативним принципам. Це положення характерно для господарських товариств. При запровадженні оплати кооперативом при поставці продукції він перетворюється у посередника і діє як самостійна структура. В такому випадку його інтереси не збігаються з інтересами його клієнтів-власників.

Сумнівним видається положення, згідно з яким кооператив сам визначає свій статус – він визначає чи працює з метою, чи без мети отримання прибутку. Якщо для обслуговуючих кооперативів цей підхід може бути застосований, то для виробничих кооперативів, функцією яких виступає прибуткова діяльність, кооператив не може приймати рішення стосовно неприбуткової діяльності, крім того, члени кооперативу беруть обов'язкову трудову участь у діяльності. Отже, застосування принципу визначення функціонування з метою чи без мети одержання прибутку можливе лише до обслуговуючих

кооперативів. Для виробничих кооперативів він некоректний. Вихолощена кооперативна суть через заміну понять «пай» на «частка», «пайовий фонд» на «статутний капітал».

Недоречне твердження (ст. 26 п. 2), за яким «трудова участь члена сільськогосподарського кооперативу, що здійснюється на підставі трудового договору, не враховується при визначенні платіжних дивідендів». Будь-який член кооперативу має право на дивіденди відповідно до участі у виробничій діяльності.

Проект Закону не був підтриманий ключовими стейкхолдерами розвитку кооперативного руху в Україні, тому без уточнень окремих положень вносити зміни до інших законодавчих актів недоцільно. Новий закон створює негативні колізії з правового регулювання вже існуючих сільськогосподарських кооперативів. Перше, відмова від поділу кооперативів за типами діяльності на виробничі й обслуговуючі перетворює їх в організації з незрозумілим статусом. Внесення нового для кооперативної практики визнання «статутного фонду», вступних поворотних внесків та патронажних виплат замість діючих у кооперативній практиці «пайового фонду», «пайових внесків» та «кооперативних виплат» спричинює невизначеність для особливої організаційної структури та подвійні стандарти для двох типів кооперативів, що суперечить базовому Закону України «Про кооперацію» і наближає сільськогосподарські кооперативи до товариств з обмеженою відповідальністю.

Інституціональної (незалежності) чистоти Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (2020 р.) поліпшенням корпоративного управління не досягнуто, адже його основні положення практично нічим не відрізняються від норм, передбачених Законом України «Про кооперацію». Не можна вважати прийнятий закон як новий, де переважна частина (80 %) тексту запозичена із Закону України «Про кооперацію» (2003 р.). Цей закон порушує логічну конструкцію кооперативного законодавства, яка визначає особливості утворення та діяльності сільськогосподарських кооперативів.

Основи функціонування кооперації в Україні встановлює Закон України «Про кооперацію» (правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування кооперативів в Україні). Тому норми Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» (2020 р.) не

повинні дублювати норми рамкового Закону «Про кооперацію», а лише уточнювати окремі положення в межах встановленої рамки. Це мінімізує можливість виникнення правових колізій, що відбувається на даний час.

У новому законі застосовуються норми, які не є його предметом. Це стосується визначення принципів кооперації і створення паралельного правового поля у сфері сільськогосподарської кооперації. Це стосується і новацій в управлінні, де Законом (п. 13 ст. 16) дозволено і Статутом кооперативу може бути передбачено, що його члени при прийнятті рішень на загальних зборах мають додаткову кількість голосів, пропорційну до їх участі в господарській діяльності, яка не може перевищувати одну шосту загальної кількості голосів, яку мають усі члени сільськогосподарського кооперативу. Це чергова правова колізія, оскільки рамковим Законом не передбачена така норма. Крім того, цей механізм складний до запровадження підрахунку голосів, бо частка в обороті членів постійно змінюється. Це може стати причиною зловживань при прийнятті рішень. Адже в типовому Статуті Європейського кооперативного товариства (ЕКТ) не передбачено пропорційне голосування, а записано «Кожен член ЕКТ має один голос незалежно від кількості паїв, якими він/вона володіє» [12]. У більшості країн кооперативи використовують принцип: один член - один голос.

Найвні й нормативні погрішності. Питання змісту Протоколу про утворення кооперативу і внесення вступного внеску та вкладу є предметом не Закону, а нормативного правового акта, який розробляється Міністерством. Введення поняття «оборот члена сільськогосподарського кооперативу» зі своїм кооперативом спричиняє комерціалізацію відносин між кооперативом та його членами, руйнує цінність взаємодопомоги і, врешті, перетворює обслуговуючий кооператив у посередницьку структуру.

Висновки. У практичному сенсі акцентуємо увагу на інституціональних проблемах сільськогосподарської кооперації в Україні - пріоритетних до вирішення, як-то: зміна порядку інституційної регламентації статусів сільськогосподарських кооперативів, що полягає у фактичному вилученні із законодавства узгоджувальних норм, які унормовують практику функціонування виробничих кооперативів; те, що упровадження норм нового

Закону спрямовані на реструктуризацію системи кооперативних структур у напрямі поглиблення застосування в їх діяльності капіталістичних принципів організації взаємовідносин між учасниками, що кардинально змінює характер соціального капіталу, перетворюючи кооператив на товариство.

Загалом у правовому полі з прийняттям Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» (2020 р.) виникла колізія, коли рамковим законом фактично стає Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», що негативно впливає на розвиток інституційної теорії в кооперативних відносинах. Інституціональна система регулювання економіки базується на принципах справедливості, системності, врахування націона-

льного і зарубіжного досвіду формування кооперативних структур, що означає необхідність узгодження інституцій кооперації з національними особливостями моделі агрогосподарювання в Україні. Відповідно для реалізації поступу у вирішенні інституціональних проблем у цьому сегменті механізму розвитку сільського господарства й сільських територій необхідно привести законодавчі акти у відповідність з вітчизняними умовами життя і господарської діяльності. Зокрема в умовах, що склалися у розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні, слід звернути увагу на інститут простих товариств. Такі структури можуть стати базою для кооперації малих і середніх аграрних товаровиробників.

Список бібліографічних посилань

1. Гончаренко В. В. Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.05.01. Київ, 2002. 35 с.
2. Горбонос Ф. В., Павленчик Н. Ф. Реструктуризація економічного простору сільської територіальної одиниці як підґрунтя розвитку кооперації. *Кооперативні читання : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., 4-6 квітня 2013 р. Житомир : Вид-во ЖНАЕУ, 2013. С. 35-41.*
3. Грищенко М. П., Малік М. Й., Пулім В. А. Сільськогосподарська кооперація: проблеми, шлях розв'язання. *Економіка АПК. 2007. № 1. С. 51-58.*
4. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. 2-ге вид., доп. і перероб. Київ : Логос, 2001. 380 с.
5. Корінець Р. Я., Малік Л. М. Інституціоналізація сімейних фермерських господарств у соціально-економічне середовище. *Економіка АПК. 2018. № 4. С. 60-69.*
6. Малік М. Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки. *Економіка АПК. 2010. № 12. С. 103-108.*
7. Малік М. Й., Шпикуняк О. Г., Лузан О. Ю. Інститути і інституції у розвитку інтеграційних процесів в аграрній сфері. *Економіка АПК. 2013. № 4. С. 86-93.*
8. Молдаван Л. В., Крисанов Д. Ф., Удова Л. О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності. *Економіка АПК. 2010. № 11. С. 121-129.*
9. Пантелеймоненко А. О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти : монографія. Полтава : РВЦ ПУСКУ, 2006. 227 с.
10. Приліпко С. М. Розвиток обслуговуючої кооперації сільських територій: теорія та практика : монографія. Київ : ТОВ Август-Трейд, 2019. 372 с.
11. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.
12. Про сільськогосподарську кооперацію : Закон України № 819-IX-ВР від 21.07.2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.
13. Ушкаренко Ю. В. Синергія кооперативної взаємодії. *Агросвіт. 2011. № 12. С. 11-16.*
14. Шаарс М. А. Кооперативи: принципи і практика. *Видання Університету Вісконсин, 1991. 63 с.*
15. Miinkner Hans-H. *Co-operative Principles and Cooperative Law.* 4th Reprint. Institut fur Kooperation in Entwicklungsländern, Marburg/Lahn, 1981. P. 18.

References

1. Honcharenko, V.V. (2002). Stanovlennia svitovoi systemy kredytnoi kooperatsii: teoriia, metodolohiia, praktyka [Formation of the world system of credit cooperation: theory, methodology, practice]. Doctor's thesis. Kyiv [In Ukrainian].
2. Horbonos, F.V. & Pavlenchuk, N.F. (2013). Restrukturyzatsiia ekonomichnoho prostoru silskoi terytorialnoi odynitsi yak pidhruntia rozvytku kooperatsii [Restructuring of the economic space of a rural territorial unit as a basis for the development of cooperation]. *Kooperatyvni chytannia : zb. materialiv vseukr. nauk.-prakt. konf., 4-6 kvitnia 2013 r. Zhytomyr : Vyd-vo ZhNAEU, (pp. 35-41) [In Ukrainian].*
3. Hrytsenko, M.P., Malik, M.Yo., Pulim, V.A. (2007). Silskohospodarska kooperatsiia: problemy, shliakh rozviazannia [Agricultural cooperation: problems, solution]. *Ekonomika APK, 1, pp. 51-58 [In Ukrainian].*
4. Zinovchuk, V.V. (2001). Orhanizatsiini osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu [Organizational foundations of an agricultural cooperative]. 2-ge vyd., dop. i pererob. Kyiv : Lohos [In Ukrainian].
5. Korinets, R.Ya. & Malik, L.M. (2018). Instytutsionalizatsiia simeinykh fermerskykh gospodarstv u sotsialno-ekonomichne seredovyshe [Institutionalization of family farms in the socio-economic environment]. *Ekonomika APK, 4, pp. 60-69 [In Ukrainian].*
6. Malik, M.Yo. (2010). Naukovo-metodychne zabezpechennia rozvytku kooperatsii v ahrarnii sferi ekonomiky [Scientific and methodological support for the development of cooperation in the agricultural sector of the economy]. *Ekonomika APK, 12, pp. 103-108 [In Ukrainian].*
7. Malik, M.Yo., Shpykuliak, O.H. & Luzan, O.Yu. (2013). Instytuty i instytutsii u rozvytku intehratsiinykh protsesiv v ahrarnii sferi [Institutions and institutions in the development of integration processes in the agricultural sector]. *Ekonomika APK, 4, pp. 86-93 [In Ukrainian].*
8. Moldavan, L.V., Krysanov, D.F. & Udova, L.O. (2010). Rol kooperatyviv u podolanni silskoi bidnosti [The role of cooperatives in overcoming rural poverty]. *Ekonomika APK, 11, pp. 121-129 [In Ukrainian].*
9. Panteleimonenko, A.O. (2006). Stanovlennia kooperatsii v ukrainskomu seli: istoryko-ekonomichni aspekty : monohrafiia [Formation of cooperation in the Ukrainian countryside: historical and economic aspects: monograph]. Poltava : RVTs PUSKU [In Ukrainian].
10. Prylipko, S.M. (2019). Rozvytok obsluhovuiuchoi kooperatsii silskykh terytorii: teoriia ta praktyka : monohrafiia [Development of service cooperation of rural areas: theory and practice: monograph]. Kyiv : TOV Avhust-Treid [In Ukrainian].

11. Pro kooperatsiiu : Zakon Ukrainy vid 10.07.2003 # 1087-IV [On agricultural cooperation: Law of Ukraine No. 819-IX-VR of 21.07.2020]. (2020). Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15> [In Ukrainian].
12. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu : Zakon Ukrainy № 819-IX-VR vid 21.07.2020 r. [On agricultural cooperation: Law of Ukraine № 819-IX-VR of 21.07.2020]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text> [In Ukrainian].
13. Ushkarenko, Yu.V. (2011). Synerhiia kooperatyvnoi vzaiemodii [Synergy of cooperative interaction]. *Ahrosvit*, 12, pp. 11-16 [In Ukrainian].
14. Shaars, M.A. (1991). Kooperatyvy: pryntsypy i praktyka [Cooperatives: principles and practice]. Vydannia Universytetu Viskonsyn [In Ukrainian].
15. Miinkner Hans-H. (1981). Co-operative Principles and Cooperative Law. 4th Reprint. Institut fur Kooperation in Entwicklungsländern, Marburg/Lahn, p. 18 [In English].

Lupenko Yu. O., Malik M. Yo., Shpykuliak O. H. Theoretical and methodological basis of agricultural cooperation development in Ukraine

The purpose of the article is to reveal the essence of the processes related to institutional changes in the legal regulation of the agricultural cooperation development.

Research methods. Built on the doctrine of the fundamental principles of cooperation. The dialectical method of scientific knowledge, systemic generalization, abstract synthesis was used in accordance with the changes in the legislative framework when defining the essence and methodological assessment of relations in agriculture.

Research results. A substantiated analysis of changes in the legal framework for the development of agricultural cooperation in 2020 is carried out. The need to harmonize the fundamental principles of cooperation and the practice of forming agricultural cooperatives in rural areas is proved, taking into account the development priorities of various cooperative structures.

Scientific novelty. The essence of the operation of the legal framework for the formation and functioning of agricultural cooperatives in the context of the transformation of the development of the agrarian sector of the economy is revealed, legal collisions of the formation of pseudo-cooperatives are substantiated.

Practical significance. The disadvantages of the new legislative framework for the development of agricultural cooperation in Ukraine are indicated, which can be used in the formation of the programmatic basis for the creation of agricultural cooperatives. Refs.: 15.

Keywords: institutions; agricultural cooperatives; legal framework; personal peasant farms; Laws of Ukraine "On Cooperation", "On Agricultural Cooperation".

Lupenko Yurii Oleksiiovich – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, director of National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127), vice-president of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine (9, M. Omelianovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Malik Mykola Yosypovych – doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych – doctor of economic sciences, professor, corresponding member of NAAS, academic secretary, head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre “Institute of Agrarian Economics” (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Лупенко Ю. А., Малик Н. И., Шпыкуляк А. Г. Теоретико-методологические основы развития сельскохозяйственной кооперации в Украине

Цель статьи - раскрыть сущность процессов, связанных с институциональными изменениями в правовом регулировании развития сельскохозяйственной кооперации.

Методика исследования. Построена на учении о фундаментальных принципах кооперации. Использован диалектический метод научного познания, системного обобщения, абстрактного синтеза в соответствии с изменениями в законодательной базе при определении сущности и методической оценки отношений в сельском хозяйстве.

Результаты исследования. Осуществлен обоснованный анализ изменений в законодательной базе развития сельскохозяйственной кооперации в 2020 г. Доказана необходимость согласования фундаментальных принципов кооперации и практики формирования сельскохозяйственных кооперативов на сельских территориях, учитывая приоритеты развития разных кооперативных структур.

Элементы научной новизны. Раскрыта сущность действия правовых основ формирования и функционирования сельскохозяйственных кооперативов в условиях трансформации развития аграрного сектора экономики, обоснованы правовые коллизии формирования псевдокооперативов.

Практическая значимость. Указаны недостатки новой законодательной базы развития сельскохозяйственной кооперации в Украине, что может быть использовано при формировании программных основ создания сельскохозяйственных кооперативов. Библиогр.: 15.

Ключевые слова: институции; сельскохозяйственные кооперативы; законодательная база; личные крестьянские хозяйства; Законы Украины «О кооперации», «О сельскохозяйственной кооперации».

Лупенко Юрий Алексеевич – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, директор Национального научного центра «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10), вице-президент Национальной академии аграрных наук Украины (01010, г. Киев, ул. Михаила Омеляновича-Павленко, 9)

E-mail: pd@iae.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-6846-0300>

Малик Николай Иосифович – доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: malik_coop@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Шпикуляк Александр Григорьевич – доктор экономических наук, профессор, член-корреспондент НААН, учёный секретарь, заведующий отделом предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Стаття надійшла до редакції 23.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Лупенко Ю. О., Малик М. Й., Шпикуляк О. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку сільськогосподарської кооперації в Україні. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 31 – 39. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108031>

Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Shpykuliak, O.H. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady rozvytku silskohospodarskoi kooperatsii v Ukraini [Theoretical and methodological basis of agricultural cooperation development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 31 – 39 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108031>

* * *

Новини АПК

За підсумками 2020 року найбільш рентабельними стали агропідприємства - Юрій Лупенко

Рівень рентабельності діяльності підприємств сільського, лісового та рибного господарства за підсумками 2020 року склав 13,5 % і став найвищим серед усіх видів економічної діяльності в Україні, поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академик НААН **Юрій Лупенко**, коментуючи нещодавно оприлюднені дані Державної служби статистики України щодо підсумків діяльності підприємств за видами економічної діяльності за 2020 рік.

Рентабельність діяльності усіх підприємств України у 2020 р. становила 1,1 %. Найвищий після сільського господарства рівень - у сфері фінансової та страхової діяльності - 12,6 %, сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги - 12,2 %, а також сфері інформації та телекомунікацій - 6,4 %.

Половина видів економічної діяльності були збитковими, у тому числі промисловість (-1,1 %) та будівництво (-1,0 %). Найнижчий рівень у підприємств сфери операцій з нерухомим майном (-16,3 %), тимчасового розміщення й організації харчування (-12,5 %), мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (-11,9 %), зауважив Юрій Лупенко.

Разом із тим, підкреслив він, результат операційної діяльності підприємств більшості видів економічної діяльності, крім згаданих сфер операцій з нерухомим майном (-5,4 %), тимчасового розміщення й організації харчування (-8,9 %), мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (-9,6 %), був позитивний - рівень рентабельності 6,5 %. Найвищим цей показник також був у сільському, лісовому та рибному господарстві - 18,4 %.

У 2019 р., нагадав науковець, рентабельними були усі види економічної діяльності. При цьому сільське господарство (за КВЕД) посідало третє місце за рівнем рентабельності - 15,6 % проти 7,7 % в цілому по економіці.

Таким чином, в умовах загального спаду економіки в 2020 р. підприємства сільського господарства забезпечили найкращі показники ефективності економічної діяльності, підсумував Юрій Лупенко.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»

УДК 338.43:636.034:637.1:

JEL Classification: O13; Q01

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108040>

**О. А. КОЗАК, докторка економічних наук
старша наукова співробітниця
М. І. КОЗАК, кандидат економічних наук**

Молокопродуктовий підкомплекс у реалізації цілей сталого розвитку

Мета статті – розкрити можливості молокопродуктового підкомплексу в реалізації Цілей Сталого Розвитку ООН.

Методика дослідження. Спираючись на діалектичний метод пізнання, використано загальнонаукові методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний (для узагальнення та формулювання висновків); монографічний і системного аналізу (при вивченні особливостей розвитку молокопродуктового підкомплексу на засадах сталості); порівняльного аналізу (для зіставлення світових та національних трендів у досягненні Цілей Сталого Розвитку); графічний (для наочного відображення результатів аналізу); а також системний підхід, аналізу і синтезу, індукції й дедукції та інші у сфері економічних досліджень.

Результати дослідження. Розкрито сучасну світову інтерпретацію розвитку молокопродуктового підкомплексу із застосуванням засад сталого розвитку. Виступаючи потужним інструментом зменшення бідності, подолання голоду та забезпечення здоров'я людей, спрямовуючи зусилля на пом'якшення негативного впливу на навколишнє середовище, молокопродуктовий підкомплекс забезпечує споживачів молочними продуктами в спосіб, який економічно вигідний, екологічно безпечний та соціально відповідальний для нинішнього і майбутніх поколінь. Визначено роль молокопродуктового підкомплексу у реалізації кожної із 17 Цілей Сталого Розвитку.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку зіставлення Цілей Сталого Розвитку із можливостями молокопродуктового підкомплексу гарантувати продовольчу безпеку, стійке зростання та соціальний розвиток за ефективного використання природних ресурсів.

Практична значущість. Результати дослідження щодо внеску молокопродуктового підкомплексу у реалізацію Цілей Сталого Розвитку можуть бути використані зацікавленими учасниками молокопродуктового підкомплексу України при розробці стратегічних планів своєї роботи як на найближчу, так і на віддалену перспективу. Рис.: 1. Бібліогр.: 57.

Ключові слова: молокопродуктовий підкомплекс; Цілі Сталого Розвитку; економічне зростання; продовольча безпека; Україна, світ.

Козак Ольга Анатоліївна – докторка економічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Козак Мирослав Іванович – кандидат економічних наук, завідувач відділу організації наукових досліджень та інноваційного розвитку, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Постановка проблеми. У 2015 р. 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй прийняли 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦСР), якими будуть керуватися уряди, міжнародні агентства, громадянські суспільства та інші заклади до 2030 р. Сталий розвиток – це розвиток, що відповідає потребам сучасності, не впливаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Він вимагає узгоджених зусиль щодо створення всеосяжного, сталого та стійкого майбут-

нього для людей та планети. Визнанням необхідності імплементації концепції сталого виробництва продовольства і ведення сільського господарства став Указ Президента України № 722/2019 від 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Національні завдання та цільові орієнтири для досягнення ЦСР відображено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [46]. Загалом Цілі Сталого Розвитку спрямовані на викорінення бідності й подолання голоду при відновленні природних ресурсів і сталому управлінні ними, зв'язуючи між собою багато різних

© О. А. Козак, М. І. Козак, 2021

факторів: здоров'я, освіту, економіку, доступ до ресурсів, розширення прав і можливостей жінок та ін. У Цілях Сталого Розвитку продовольство і сільське господарство розглядаються як ключові важелі дій, направлених на підтримку людей, планети, процвітання, партнерства та миру. Особлива роль належить молокопродуктовому підкомплексу, продукція якого відіграє провідну роль у формуванні продовольчої безпеки країни та добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепцію сталого розвитку можна віднести до панівної ідеології земної цивілізації у XXI ст., що пояснюється визнанням світової спільноти необхідності враховувати при здійсненні економічної діяльності обмеженості наявних ресурсів, а також узгоджувати між собою екологічну, економічну та соціальну систему. Дослідженням проблем сталого розвитку на глобальному рівні займаються вчені відомих міжнародних організацій: Продовольчої та сільськогосподарської організації (FAO) [28-33], Світового банку (World Bank) [55, 56, 57], Організації Об'єднаних Націй (UN) [37, 51], Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) та ін. Сталим розвитком молочного сектору на світовому рівні та його внеском у реалізацію ЦСР переймаються вчені Європейської молочної асоціації (European Dairy Association) [48], Глобальної молочної платформи (Global Dairy Platform) [21, 24], Міжнародної мережі порівняння молочних ферм (International Farm Comparison Network) [32], Міжнародної молочної федерації (International Dairy Federation) [33] та ін. В Україні питання сталого розвитку розглядали відомі науковці: А. О. Коваленко [7]; Е. М. Лібанова [9]; Ю. О. Лупенко [10]; М. Й. Малік [11, 18]; О. І. Павлов, В. М. Трегобчук; М. А. Хвесик [20] та ін. Однак, недостатньо уваги приділяється визначенню напрямів реалізації Цілей Сталого Розвитку різними продовольчими системами. Зокрема, враховуючи значення молокопродуктового підкомплексу для забезпечення продовольчої безпеки потребує дослідження встановлення відповідності його діяльності засадам сталого розвитку.

Мета статті – розкрити можливості молокопродуктового підкомплексу в реалізації Цілей Сталого Розвитку ООН.

Виклад основних результатів дослідження. Сталий розвиток – це розвиток, що відповідає потребам сучасності, не впливаючи на здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Він вимагає

узгоджених зусиль щодо створення всеосяжного, сталого та стійкого майбутнього для людей та планети [51, с. 24]. Сталий розвиток молокопродуктового підкомплексу означає забезпечення споживачів поживними молочними продуктами у спосіб, який економічно вигідний, екологічно безпечний і соціально відповідальний для нинішнього та майбутніх поколінь. Прогнозована чисельність населення світу до 2050 р. досягне 9,5 млрд осіб. У молочного сектору наявна історична можливість активніше брати участь у світовому порядку денному стосовно харчування й працювати зі світовим товариством для визначення сталості продовольчої системи [24, с. 1]. У зв'язку із збільшенням кількості населення та економічним зростанням, особливо в країнах, що розвиваються, потреба у продукції тваринництва суттєво зростатиме протягом найближчих 30 років. Тваринництво, в тому числі й молочний сектор здатні вирішити цю проблему, сприяючи продовольчій безпеці, стійкому економічному росту та соціальному розвитку при ефективному використанні природних ресурсів [32, с. 2]. У 2016 р. Міжнародна молочна Федерація разом із FAO підписали декларацію про внесок молочної галузі у розвиток планети, яка визначає, що світовий молочний сектор прагне працювати над досягненням цілей сталого розвитку ООН [33]. Декларація наголошує на соціальному та економічному значенні молочного сектору. Виконавчий директор Глобальної молочної платформи Дональд Мур зазначає: «Важко повірити, що маючи понад 6 млрд людей, які регулярно вживають молочні продукти в усьому світі, все ще існують хибні уявлення та питання щодо корисності молочних продуктів та ролі сектору у сталій сільськогосподарській системі» [21, с. 1].

Діяльність молокопродуктового підкомплексу має пряме і опосередковане відношення до усіх Цілей Сталого Розвитку та може допомогти у їх вирішенні.

ЦСР 1. Подолання бідності. У світі близько 900 млн бідних людей, які живуть менше ніж за 1,9 дол. США в день [56]. Половина з них прямо залежать від утримання великої рогатої худоби як важливого активу, який поєднує одночасно капітал, джерело доходу, а також слугує постачальником високоякісних поживних речовин. Худоба, яку можна продати під час кризи, виступає страхуванням домогосподарства. Різні

дослідження доводять позитивний вплив скотарства на зменшення бідності [28, 40, 52].

Вважається, що роль молочного скотарства у досягненні першої Цілі Сталого Розвитку особлива, адже у світі в ній задіяно близько 120 млн молочних ферм, на яких понад 700 млн людей здійснюють виробництво молока, більшість з яких - у країнах, що розвиваються [33]. Щорічні темпи зростання споживання молока в таких країнах як мінімум удвічі перевищують темпи росту виробництва. Тобто потенціал для майбутнього розширення виробництва молочних продуктів у країнах, що розвиваються, залишається значним і за правильного його спрямування розвиток молочного сектору міг би стати дієвим інструментом зменшення бідності.

Усі дослідження по країнах переконливо свідчать, що участь у молочному скотарстві була причиною, а не результатом підвищення добробуту домогосподарств. У процесі формування молочного ланцюга доданої вартості збір і розподіл молока створює значну пряму й непряму зайнятість. За офіційними оцінками економічного впливу молочного сектору в масштабах всієї економіки, непрямі впливи такі ж великі, якщо не більші, ніж прямі наслідки. Розвиток молочного виробництва забезпечує значний внесок у зменшення бідності як на рівні домогосподарств, так і на рівні громад [31, с. 5]. Доступ до ринку додатково збільшує потенціал розвитку молочного скотарства, оскільки стимулює ріст підприємств, які здійснюють виробництво та збут продукції, і забезпечують доходи, які можна інвестувати в інші сільськогосподарські та несільськогосподарські підприємства. Ці непрямі ефекти суттєво збільшують прямі вигоди, які отримують від молочного господарства.

Доведено, що участь у молочному скотарстві підвищує добробут домогосподарств. Для цього використовувалися такі показники: збільшення споживання молока, нарощування виробництва сільськогосподарських культур за рахунок використання коров'ячого гною, збільшення доходів від продажу, що підвищує продовольчу безпеку, вкладання додаткових доходів у сільськогосподарську та несільськогосподарську діяльність.

За даними Світового банку, в 2020 р. Україна була найбіднішою країною в Європі [57] з ВВП на душу населення 3727 дол. США. Для порівняння: у Білорусі цей показник становив 6411,2 дол. США, Молдові - 4551,1, Грузії - 4279, у середньому по ЄС - 33927,7 дол. США. Бідною вважається

особа, чиї доходи менші за 75% медіанного рівня по країні або нижчі за розрахунковий прожитковий мінімум [9, с. 48]. За цими критеріями бідними вважалися 24,1% населення за відносним критерієм та 27,6% - за абсолютним. Виходячи з цього, стає зрозумілим наявність величезної кількості господарств населення (до 3 млн од.), які здійснюють виробництво сільськогосподарської продукції насамперед для власного самозабезпечення. Адже молоко і молочні продукти - це традиційна щоденна їжа пересічного українця та основний постачальник тваринного білка в організм. Не маючи можливості купити їх, господарства населення стають вимушеними гарантами продовольчої безпеки для своїх сімей. Дослідження підтвердили, лише 33% громадян України можуть дозволити собі купувати молочні продукти відповідно до рекомендованих норм (380 кг на душу населення у рік у перерахунку на молоко) [8]. Звідси наявність 1 млн господарств населення, що утримують у середньому 1-2 корови для власного забезпечення та підвищення стійкості сімей до внутрішніх потрясінь. Незважаючи на те, що на державному рівні ведеться багаторічна дискусія щодо ролі господарств населення і перспектив їх розвитку, корова у приватній власності позитивно впливає на зменшення бідності на селі.

ЦСР 2. Подолання голоду. Велика кількість людей на планеті потерпають від голоду - 811 млн осіб (у 2020 р.), подолання якого визнана однією із серйозних глобальних проблем та необхідною умовою сталого розвитку. Голодом вважається хронічний дефіцит їжі, який призводить до недоїдання. Особливо хронічне недоїдання шкідливе для дітей, зумовлюючи затримку розвитку та росту, що спричиняє незворотні процеси і сповільнення інтелектуального розвитку, зниження продуктивності праці та підвищення ризику хронічних захворювань у майбутньому [55]. У дітей, які споживають молоко, відзначають нижчу концентрацію кальцію у плазмі та вищу мінералізацію кісток, що свідчить про накопичення кальцію в кістках, чим забезпечується нормальний ріст [28]. Дослідження засвідчили значний зв'язок між споживанням молока та ростом і розвитком дитини, її інтелектом й успішністю та навіть економічним статусом у дорослому віці.

У господарствах, які утримують молочних корів, спостерігається зростання врожайності сільськогосподарських культур. Цьому сприяє цінне органічне добриво (7,5-21 м³

гною в рік), яке одержують від корів. Його застосування має важливе значення для збереження і підвищення родючості ґрунтів. Використовуючи гній тварин як добриво, а також підвищуючи ефективність згодовування кормів, фермери забезпечують зростання врожайності та зменшують негативний вплив на навколишнє середовище.

За даними звіту ФАО [35, с. 147], кількість людей в Україні із серйозною відсутністю продовольчої безпеки за 2018-2020 рр. у середньому становила 1,1 млн осіб, або збільшилася на 0,2 млн порівняно з 2014-2016 рр. Дані щодо людей, які недоїдають, відсутні.

Молокопродуктовий підкомплекс України відіграє провідну роль у досягненні ЦСР 2. Для споживача вибір зумовлений насамперед культурними традиціями споживання молочних продуктів, серед яких перевага надається продукції з незбираного молока, тобто найдешевшому та відповідно найдоступнішому ресурсу отримання тваринного білка. Стосовно господарств населення, які виробляють та споживають внутрісімейно великі обсяги молока (70,2% у 2020 р. від усього виробленого в країні), тут відкриваються можливості для населення із низьким рівнем доходів отримувати здорову та корисну продукцію в науково рекомендованих обсягах. Органічні добрива, які одержують у молочному скотарстві, поліпшують родючість ґрунтів. Так, із зростанням щільності корів на 100 га сільськогосподарських угідь від 8 до 24 корів, вихід гною з розрахунку на 1 га ріллі збільшується відповідно від 1,7 до 5,2 т, або в 3,1 раза [2, с. 48].

ЦСР 3. Міцне здоров'я. Щоденно мільярди людей отримують найважливіші харчові переваги від споживання молока та молочних продуктів. Завдяки багатим на поживні речовини молочним продуктам забезпечується не тільки базове харчування, але і якісніше, що відповідно означає більш здорове населення [48]. Без молочних продуктів було б важко отримати достатню кількість основних поживних речовин, оскільки цього складно досягти лише споживаючи продукти рослинництва.

Для одержання безпечного й здорового молочного продукту необхідно враховувати добробут тварин. ООН визнала, що благополуччя тварин - важливий чинник загального соціального розвитку країн в усьому світі. В Європі згаданому питанню приділяється значна увага, а також суворо дотримується П'ять свобод із захисту сільськогосподарських

тварин [24]. Європейське законодавство регулює питання добробуту в трьох сферах: вирощування, перевезення та забій. Головний принцип полягає у тому, щоб не завдати тварині додаткових страждань.

Значення молочних продуктів у раціонах українців дуже велике. У минулому столітті Інститутом харчування Академії медичних наук СРСР було визначено, що частка молочних продуктів повинна становити 1/3 добового раціону, а валове виробництво на душу населення - 460 кг. В Україні з 1990 р. визнано першочергове значення молочної продукції у забезпеченні якісного харчування населення [6, с. 45]. Згідно з рекомендаціями Київського науково-дослідного інституту харчування приймалася норма споживання на душу населення - 390 кг у рік. Нині діюча норма (відповідно до рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України) - 380 кг.

Україна намагається слідувати світовим тенденціям щодо збільшення споживання молока та молочних продуктів, тим паче, що рівень споживання за останні 10 років знизився. У 2004 р. набув чинності Закон України «Про молоко та молочні продукти». У 2007 р. ряд молочних продуктів було віднесено до соціально значимих. При цьому число людей з ожирінням в Україні зросло від 8,5 млн осіб у 2012 р. до 8,8 млн осіб у 2016 р. [35, с. 147]. Звідси, молочні продукти можуть стати частиною здорового харчування у такої категорії людей.

Стосовно добробуту тварин, то в лютому 2021 р. прийнято Закон України № 1206-IX «Про ветеринарну медицину» [14], спрямований, в тому числі, на забезпечення захисту здоров'я та благополуччя тварин. При його розробці враховувалися міжнародні зобов'язання України в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

ЦСР 4. Якісна освіта. Між веденням молочного скотарства й освітою існує прямий і непрямий зв'язок. Молочні продукти можуть забезпечити якісну освіту та сприяти освіті протягом життя, оскільки здорове харчування є ключем для розкриття повного навчального потенціалу. Вони сприяють успішності учнів, постачаючи їм білки та поживні мікроелементи, необхідні для повноцінної роботи мозку. Крім того, утримання корів пов'язано і зі збільшенням доходів від молочного скотарства, що спонукає до вкладання в інші несільськогосподарські види діяльності, наприклад, витрати на одяг, навчання тощо. Отже, молочне скотарство

не тільки являє собою постійне джерело продуктів харчування і доходів, а й дозволяє фермерам повноцінно годувати своїх дітей та відправляти їх у школу, інвестуючи тим самим у своє та їхнє майбутнє.

Споживання молочних продуктів поліпшує фізичний розвиток дітей, а також їх відвідуваність та успішність у школі [27; 45; 46]. У світі вже давно успішно застосовується програма «Шкільне молоко», прийнята у 80 країнах. Започатковано цей напрям у Великобританії у 20-х роках минулого століття, а потім підхоплено у Новій Зеландії (з 1937 р.), США (з 1940 р.), Тайланді (з 1984 р.), Німеччині (з 1995 р.), Китаї, Ірані, Бангладеш (з 2000 р.), Канаді, Японії та ін. У більшості країн молоко за цією програмою безплатне.

В Україні проєкт «Шкільне молоко» так і не був широкомасштабно реалізованим. На державному рівні Національна програма «Шкільне молоко» була заявлена у 2011 р. [15], яка не діє систематично. Спроби запустити проєкт опиралися на підтримку окремих локальних програм, ініціативу ентузіастів та добру волю господарств, які б змогли надавати молоко для шкіл та дошкільних закладів. Сподівання на те, що таку ініціативу підхопить держава, не виправдалося. Ініціатива завжди залишалася місцевою.

ЦСР 5. Гендерна рівність. Одним із додаткових ефектів від розвитку молочного скотарства визнано активну участь жінок у прийнятті рішень на рівні домогосподарств. Близько 37 млн молочних ферм у світі очолюють жінки [43]. Жінки, діяльність яких пов'язана з молочним скотарством, мають вплив на сімейні витрати, що підвищує їхній соціальний та економічний капітал. Вони відіграють важливу роль у системі молочного виробництва, адже навіть якщо не є власниками корів, частіше за все вирішують питання годівлі, доїння, прибирання корівника, відповідають за розведення та здоров'я тварин, здійснюють реалізацію молока. Молочне скотарство часто слугує першою сходинкою для сільських жінок, які починають укріплювати своє місце в суспільстві, особливо у сільській місцевості. У світі близько 80 млн жінок задіяні у молочному скотарстві.

В Україні більшість господарств населення, що здійснюють виробництво молока, управляються жінками. У 2020 р. їхня частка становила 55% від усіх господарств. Серед сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств на такі, що управляються жінками, припадає 10%. Для пояснення

варто зауважити, що індустріалізація та формалізація важливих виробничо-збутових ланцюгів у молочному скотарстві часто становить загрозу для жінок, які виявляються маргіналізованими через суворіші правила та існуючі стандарти, а також робочий час, що суперечить жіночій ролі матері й того, хто забезпечує дохід. Перевага жінок у домашньому виробництві зумовлена ще й тим, що жінки менш схильні, ніж чоловіки, визначати свою діяльність як роботу, працюючи в середньому більше за чоловіків. У молочному скотарстві вони доглядають за худобою щодня, що передбачає важку, трудомістку та енерговитратну працю. Більша частина робіт жінок не реєструється та ніде не враховується. Крім того, окрім ведення молочного господарства жінки виконують ряд неоплачуваних робіт, необхідних для сільських домогосподарств. Ці задачі традиційно покладаються на жінок: догляд за дітьми, літніми людьми та хворими, приготування їжі. Доступ до молочного бізнесу та контроль над ним дасть жінкам шанс отримати роботу і додатковий дохід, а також повністю реалізувати свій потенціал.

ЦСР 6. Чиста вода та належні санітарні умови. Дефіцит води, погана якість і невідповідність санітарним умовам уже загрожують продовольчій безпеці, засобам до існування та перспективам освіти бідних сімей у усьому світі. Витрати води для зрошення і скотарства зростатимуть через ріст населення у світі та економічного розвитку, що збільшать попит на їжу. ЦСР 6 має на меті віднайти способи виробляти більше продуктів харчування за менших витрат води. Близько 30% прісної води, яка використовується у сільському господарстві, спрямовується на тваринництво. В молочному скотарстві вода використовується для напування й обслуговування корів, при виробництві молочних продуктів на заводах, а також для зрошення при виробництві кормів. Пряме і непряме використання прісної води у тваринництві – це лише одна з основних пов'язаних із водою проблем, інша – управління відходами та їх видалення. Стоки відходів від худоби становлять небезпеку для джерел прісної води.

В Україні вода повсюди і сприймається як належне, а водні питання регулюються старими угодами: радянське законодавство по міжнародних водних ресурсах все ще діє. Проте вчені застерігають, що прісна вода – вичерпний ресурс навіть для України, а процес її відновлення тривалий і складний. У Водній стратегії України до 2025 р. серед

основних водних проблем виділяють: природний дефіцит водних ресурсів; виснаження водних ресурсів внаслідок великого обсягу водозабору для господарських потреб; значний обсяг забруднюючих речовин, що потрапляють у річки; надмірне регулювання річкового стоку, що спричиняє додаткові витрати води на випаровування, уповільнення водообміну і, як наслідок, погіршення якості води та деградації русел [1, с. 19]. Водозабір розподіляється наступним чином: 30% - агросектор, 22% - муніципалітет, 48% - промисловість. Забір поверхневих вод досягає 80%, підземних вод - 20% [22]. Молокопродуктовий підкомплекс - головний споживач води в українському агросекторі в основному через витрати у молочній промисловості. Для виробництва молочної продукції використовується найбільша кількість ґрунтових вод серед усіх галузей агробізнесу - 26%. У молочній промисловості споживається 4 л води на 1 кг переробленого молока. Це в 4 рази більше, ніж у США та у 2 рази більше за оптимальну норму використання води. Основні статті витрат води у молочній промисловості України: нагрівання, охолодження, миття та очищення. Останнім часом молочні заводи шукають шляхи підвищення водоефективності.

Стосовно виробників молока, то у сільськогосподарських підприємствах витрачається 35,5 л води на виробництво 1 л молока, у господарствах населення - 18 л [50, с. 36]. Як показали дослідження, використання води на молочних фермах з екстенсивними технологіями у 2-3 рази вище, ніж в інтенсивних господарствах. На екстенсивних фермах одержують по 10 кг і менше на корову в день, інтенсивних - 20 кг і більше. Тобто ефективність використання води у господарствах з високим рівнем технологій найвища.

ЦСР 7. Відновлювана енергія. Побічний продукт молочного скотарства (гній) фермери використовують не лише як добрива, а й для виробництва біопалива для отримання чистої енергії. Відомо, що у великотоварних молочних підприємствах системи анаеробного бродіння виробляють достатньо енергії для задоволення внутрішніх потреб [39]. Ці технології дозволяють молочній галузі забезпечувати дійсно сталу енергію.

Із 20 лютого 2019 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 117-р «Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 р.» [16], зумовлене необхідністю створення і забезпечення ефективного функціонування системи

управління відходами в Україні на інноваційних засадах, а також впровадження на національному і регіональному рівнях стратегічного планування, що передбачатиме виконання ряду заходів, спрямованих на реформування та удосконалення системи управління відходами. Одним із заходів передбачено запровадження економічних інструментів для стимулювання використання біомаси відходів виробництва продукції сільського господарства для виробництва біопалива, електричної та теплової енергії. У 2020 р. збудовано та введено в експлуатацію 68 установок, що виробляють енергію з біогазу і працюють за «зеленим тарифом», у тому числі 28 біогазових установок - у сільському господарстві. Загальна кількість інвестицій протягом 2012-2019 рр. - 140 млн євро. Зелений тариф на електроенергію з біогазу, його коефіцієнт у країні регулюється Законом України «Про альтернативні джерела енергії». Нині це 12,39 €ст/кВт год до 2030 р. та виплачується у гривневій валюті. Першими стали установки в смт Терезине у 2009 р. на молочній фермі та в «Українській молочній компанії». У 2019 р. прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення конкурентних умов виробництва електричної енергії з альтернативних джерел енергії», що уможливорює добровільну участь інвестиційних проєктів електроенергетики з біомаси в аукціонах та передбачає відповідну державну підтримку через збереження аукціонної ціни на електроенергію строком на 20 років. Сільськогосподарське підприємство може споживати енергію для власних потреб та продати її за зеленим тарифом.

ЦСР 8. Гідна праця та економічне зростання. За останні 20 років виробництво й споживання молочних продуктів стало одним із найбільш швидкозростаючих секторів у світі. Прогнозується подальше його зростання, зумовлене збільшенням кількості населення та його доходами, а також темпами урбанізації. ЦСР 8 пропонує інтегрований підхід до більш стійкого й інклюзивного економічного зростання та націлена на вищу економічну продуктивність за рахунок диверсифікації, технологічного розвитку та інновацій, а також орієнтацію на сектори з високою доданою вартістю. Порядок денний у сфері сталого розвитку 2030 пропонує політику, орієнтовану на зростання, створення гідних робочих місць, інноваційне підприємство, розширення доступу до фінансових

послуг, формалізацію мікро, малих та середніх підприємств. Поряд із здатністю молочного сектору охопити багато різних сфер економіки, таке зростання стає головною можливістю розвитку багатьох країн.

Молочне скотарство забезпечує важливий внесок у національну економіку у всьому світі. Загальновідомо, що розвиток виробництва молока надає можливість створювати нові робочі місця, поповнювати сільські бюджети, що позитивно впливає на динаміку соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів та розвиток сільських територій. Результати досліджень у країнах, що розвиваються, довели, що збір і розподіл сирого молока створює від 20 до 40 штатних робочих місць на 1000 л проданого молока [42]. У Канаді та США одне робоче місце на молочній фермі створює від 0,3 до 1,5 робочих місць у немолочній фермі. Отже, молочне скотарство зумовлює створення робочих місць та збільшення доданої вартості за межами ферми, що у свою чергу стимулює розвиток і скорочення бідності. До 2030 р. необхідно створити 470 млн робочих місць для нових учасників ринку праці. Європейський молочний сектор забезпечує зайнятість та гідні умови праці для багатьох людей, а також внесок 10 млрд євро щорічно в позитивне сальдо торгового балансу ЄС та вважається ключовою європейською галуззю [48].

Для молокопродуктового підкомплексу України притаманні вертикальні й горизонтальні мультиплікаційні ефекти, що сприяють економічному зростанню двома способами: шляхом безпосередньої підтримки забезпечення засобів до існування та сільського господарства; через різні виробничі зв'язки з іншими галузями. Проте сектор залишається надто сегментованим із різкими відмінностями продуктивності праці між переробкою та виробництвом, а на рівні виробництва – між господарствами населення та сільськогосподарськими підприємствами. Розвиток молочного скотарства може впливати на галузі, які виходять за межі аграрного сектору. Доведено, що у країнах із низьким рівнем доходів, до яких відноситься Україна, не-сільськогосподарський сектор має тенденцію реагувати значно еластичніше на зміни у виробництві молока [31, с. 67]. Виробничо-економічні зв'язки молокопродуктового підкомплексу охоплюють такі галузі: молочне скотарство, кормовиробництво, молокопереробна, м'ясопереробна, комбікормова, харчова, агрохімічна, фармацевтична, легка,

енергетична промисловості. Чим більший і складніший ланцюг поставок, тим більше кожна ланка генерує додану вартість, сприяючи загальному економічному зростанню країни. На рівні сільських громад внесок молочного сектору полягає у створенні можливостей працевлаштування (46 тис. осіб – у молочному виробництві, або 12% – у сільському господарстві).

ЦСР 9. Інновації та інфраструктура. Виробництво молочних продуктів пропонує привабливі можливості для індустріалізації та збільшення частки доданої вартості переробки в національній економіці. Індустрія переробки молока – одна із найбільш швидко зростаючих у країнах, що розвиваються. У розвинених країнах створена інфраструктура, призначена просувати сталі методи виробництва та формувати середовище для інновацій. У цьому секторі створюється багато робочих місць по всьому виробничому ланцюгу, багато зусиль вкладається у нові інновації. Від нових методів у розведенні корів до модифікації кормів та технологій виробництва – молочний сектор виступає центром інновацій.

Молочна промисловість останні 50 років активно розвивається. Технологічний розвиток значною мірою вплинув на вирішення завдань за рахунок надання молочній промисловості інструментів для скорочення втрат, оптимізації виробництва, максимального використання компонентів молока, що забезпечують його якість у сирому вигляді (пастеризація, ультрапастеризація, стерильна упаковка) [44, с. 27]. Інші важливі технологічні розробки включають: мембранну фільтрацію, розробки в галузі молекулярної біології та ферментні технології. Одноразова упаковка стала переважати, а деякі пакувальні матеріали допомагають продовжувати термін зберігання молочних продуктів. Розробки в галузі пакувальних матеріалів і систем поліпшення захист молочних продуктів і допомогли стимулювати їх споживання. Розвиток технологій і впровадження інновацій відбувалися всюди різними темпами. Проте посилення глобалізації молочної промисловості, а також концентрація поставок інгредієнтів чи обладнання для переробки молока, зосереджені у кількох компаніях, зменшили регіональні відмінності. Молочні заводи в усьому світі розвиваються за схожими напрямками, тому продукти з подібними характеристиками доступні у всьому світі. Водночас існує різниця на молочних заводах розвинутих країн чи країн, що розвиваються. На останніх,

де витрати на робочу силу нижчі, у відділах пакування використовується переважно ручна праця і, відповідно, створюється більше робочих місць.

У 2006-му і 2007 р. у молочному скотарстві України запроваджуються нові технології [3]. Започаткувала цей процес у 1999-2000 рр. корпорація «Агро-Союз». Серед таких безприв'язне утримання корів, доїльні зали, однотипна годівлю. Надалі тривав процес сприйняття технологій. Послідовниками «Агро-Союзу» стали ТДВ «Терезино» і ТОВ «Українська молочна компанія», які здійснили реконструкцію та будівництво нових ферм, встановили доїльні зали, ввели однотипну годівлю, закупили кормозмішувачі тощо. За період 2007-2020 рр. молочне скотарство в сільськогосподарських підприємствах України перетворилося у високотехнологічну галузь.

Молочна промисловість швидше відійшла від пострадянського шоку. На українському молочному ринку уже з 1996 р. стали з'являтися міжнародні компанії для модернізації галузі. Так, компанія Делаваль зайшла в Україну разом із Тетра Пак із наміром забезпечити весь технологічний ланцюжок. Вони почали впроваджувати інноваційні молочні продукти. Стабільний попит на молочні продукти хоча й дешевого сегменту в цілому позитивно впливав на діяльність вітчизняних переробних підприємств, а наявність грошових потоків, які забезпечував експорт в Росію, дозволив запропонувати кращу ціну виробникам якісного молока. Загалом до 2014 р. організаційно-економічний розвиток молокопродуктового підкомплексу набув ознак стабільності та певної системності. Молокопереробні підприємства працювали практично на повну потужність, розширяли асортимент, модернізували підприємства, оптимізували сировинні зони, налагоджували відносини з виробниками молока різних організаційно-правових форм.

ЦСР 10. Скорочення нерівності. Економічна нерівність визначається економічним становищем людей у суспільстві, що вимірюється доходами, купівельною спроможністю та багатством. Деякі люди та групи мають незмінно гірші можливості від своїх співгромадян. ЦСР 10 закликає зменшити нерівність у доходах, а також дискримінацію за статю, віком, расою, етнічною приналежністю, релігією та можливостями як усередині країни, так і поза нею. ЦСР 10 тісно пов'язана із ЦСР 1 - подолання бідності. Щоб досягти обох зазначених цілей, зусилля,

спрямовані на сприяння зростанню, повинні доповнюватися політикою й заходами, що сприяють збільшенню справедливості [57]. Молочний сектор пропонує значні можливості для отримання доходів. Завдяки правильним інвестиціям і політиці, а також наданню національними й регіональними органами влади підтримки форм розвитку молочного скотарства, сектор здатний забезпечити значний внесок у зменшення нерівності доходів та дискримінації.

У виробництві молока в Україні задіяна велика кількість сільського населення, рівень доходів яких значно нижчий за середній по країні. Виробляючи молоко, господарство населення вирішує дві проблеми: забезпечує необхідною молочною продукцією власну сім'ю та намагається збільшити за рахунок продажу залишків свої доходи. Участь у молочному скотарстві важлива як певний внесок у зменшення нерівності в доходах. Потужним каталізатором цього напрямку могли б стати кооперативи та сімейні молочні ферми.

ЦСР 11. Сталий розвиток міст та спільнот. Глобальна урбанізація призводить до глибоких зрушень у зростанні людських поселень. У 2007 р. міського населення у світі стало більше за сільське. До 2050 р. понад дві третини населення світу житимуть у містах, чинячи вплив на природні ресурси, навколишнє середовище та здоров'я населення. Мета ЦСР 11 направлена на те, щоб зробити міста та населені пункти інклюзивними, безпечними, життєстійкими за рахунок реалізації першочергових задач. Якщо донедавна вважалося, що молочне скотарство не призначене для міст, оскільки проблемне й значною мірою обмежує міські закони і політику, то наразі в країнах, що розвиваються, такий напрям розглядається. Міське молочне господарство, за визначенням ФАО, це виробництво молока в містах або біля них для забезпечення свіжими продуктами харчування, створення робочих місць, переробки відходів та підвищення сталості міст до зміни клімату. Міське сільське господарство, в тому числі молочне виробництво, було визнано Конференцією Об'єднаних Націй по населених пунктах 1996 р. як одна із «бажаних практик» для сталих міст [37]. Пізніше Всесвітнім продовольчим самітом прийнято як стратегію пом'якшення проблеми відсутності продовольчої безпеки у містах. Постійно ведеться пошук шляхів реалізації означеного напрямку, за вирішення перед тим питання ризиків для здоров'я та навколишнього середовища.

В Україні свого часу набуло значного розвитку приміське молочне господарство, мету якого становило забезпечення молоком міста. Перевагою молочного скотарства приміської зони стало поліпшення продовольчої безпеки, харчування та здоров'я населення у містах. Паралельно такі господарства отримували доходи, створювали робочі місця, забезпечували підвищення стійкості міських жителів до продовольчих та економічних криз. Близькість до ринку збуту продукції, яка швидко псується, вирізняла цей напрям як дуже привабливий.

ЦСР 12. Відповідальне споживання та виробництво. За мету тут визначено збільшення чистого приросту добробуту від усіх видів економічної діяльності при скороченні кількості використаних ресурсів одночасно зі зниженням деградації та забруднення навколишнього середовища.

Виробництво і переробка молока зумовлюють викиди парникових газів, які, за оцінками, досягають 2,7% від загальної кількості у світі, або в середньому 2,4 кг еквівалента вуглекислого газу/кг молока [30]. Етап виробництва молока пов'язаний з використанням великих обсягів природних ресурсів, купованих матеріалів та енергії, що створює значне навантаження на довкілля. Сире молоко обробляється повторно на молокопереробних підприємствах для одержання молочних продуктів. Вхідними потоками ресурсів для повного циклу є земля, вода, паливо, електроенергія та інші ресурси (куповані матеріали, хімікати), а вихідними – викиди в атмосферу, скиди у воду і ґрунт [17, с. 6]. Існують значні регіональні відміни через різницю у системах виробництва – від 1 до 7,5 кг еквівалента вуглекислого газу/кг молока. Викиди надто залежать від надоїв на корову. Зростання продуктивності корів слугує вирішальним фактором у забезпеченні достатнього виробництва молока з оптимальною ефективністю використання ресурсів за мінімальних викидів парникових газів. Збільшення надоїв від 6000 до 10 000 кг у рік зменшує споживання енергії на кілограм молока майже на 20% [25]. Моделі прогнозують, що з ростом надою від 2000 до 9000 кг викиди парникових газів зменшаться від 2,4 до 1,4 кг еквівалента вуглекислого газу на 1 кг молока. Визначаючи, що 85% викидів молочного господарства припадає на рівень ферми, сектор щорічно інвестує у впровадження ефективних методів управління, направлених на скорочення парникових газів.

Молочне тваринництво належить до одних із найбільших землекористувачів, із значними потребами пасовищ для випасу, а також ріллі для одержання кормів. Виробництво кормів потребує великих площ земель і води та може бути пов'язане з деградацією земель, забрудненням води, втратою біорізноманіття тощо. Разом із тим правильне управління випасом може сприяти запобіганню ерозії ґрунтів, поліпшенню біорізноманіття та якості води.

Важливе значення має забезпечення відповідального споживання. Для цього проводиться інформаційна робота зі споживачами. Це особливо важливо для молочного сектору, оскільки попит на молочні продукти швидко зростає. Надмірне споживання продуктів тваринництва загрожує серцево-судинними захворюваннями. Дослідження вказують на необхідність дотримуватися здорових раціонів, що корисно, насамперед, для здоров'я, а також позитивно для навколишнього середовища [38; 49; 53]. Для формування стійких моделей споживання потрібно збалансувати харчові й інші переваги продукції тваринництва зі шкідливими наслідками надмірного споживання для здоров'я і навколишнього середовища.

За даними ФАО, на кожний літр молока (чи молочного еквівалента) залежно від регіону втрачається близько 200 г [35]. У країнах з низьким рівнем доходів втрати відбуваються протягом усього молочного ланцюга, що пов'язано з управлінськими та технічними причинами.

В Україні реалізується один із найбільш впливових чинників на природні ресурси – підвищення ефективності стада. Впровадження передової генетики, систем годівлі, контролю за здоров'ям тварин та інших технологій, що використовуються на великотварних господарствах, дозволяє зменшити загальні потреби тварин у землі, знижувати інтенсивність викидів парникових газів. Так, продуктивність корів за період 2008-2020 рр. зросла у сільськогосподарських підприємствах від 3366 до 6634 кг, або майже у 2 рази, у господарствах з поголів'ям 500 корів і більше – на 65%. Тобто подальше впровадження технологій та знань від найефективніших у світі виробничих систем сприяє не тільки виробничим показникам, а й екологічним результатам. Стосовно зменшення втрат продуктів молокопродуктового підкомплексу, то ця проблема залишається відкритою в Україні, як і концепція сталого споживання молочних продуктів. У

Національному плані управління відходами до 2030 р. [16] передбачено розроблення й поширення інформаційних матеріалів з питань сталого споживання.

ЦСР 13. Пом'якшення наслідків зміни клімату. ООН визнає, що зміна клімату – найбільша загроза розвитку. Кожен рік температура стає більшою за попередній. Тризовні наслідки зміни клімату для сільського господарства і продовольчої безпеки полягають у непропорційності такого тягаря щодо найбільш вразливих та найуразливіших. Метою ЦСР 13 стало зміцнити стійкість й адаптивний потенціал до кліматичних небезпек і стихійних лих, а також інтегрувати заходи кліматичних змін у національну політику, стратегію та планування для підвищення здатності країн адаптуватися до несприятливих наслідків зміни клімату. Зміна клімату впливає на молочне скотарство: через збільшення концентрації CO₂ в атмосфері, коливання опадів та перепади температури. Найбільший вплив відчувається на продуктивності корів, урожайності кормових культур, здоров'ї тварин та біорізноманітності.

Зміна клімату прямо (тепловий стрес та зростання захворюваності) і непрямо (якість і доступність кормів) впливає на молочне скотарство. Малі й середні фермери найуразливіші. У свою чергу, молочне скотарство впливає на зміну клімату через викиди парникових газів від гною та кишкової ферментації. Підвищення надоїв, ефективність виробництва та поліпшення структури кормів, використання побічних продуктів харчування і гною як ефективного добрива являють собою важливі заходи зниження впливу на клімат [48]. Виробники молочних продуктів здатні знизити дію парникових газів за рахунок ефективного управління фермою.

В Україні, за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, середня річна температура від початку ХХ ст. зросла більше, ніж на 2°C та на 1,2°C за останні 30 років [5, с. 5]. На більшій частині України спостерігається тенденція до посилення засух, збільшення кількості й тривалості спекотних періодів, зросла повторюваність та інтенсивність гроз, злив, граду, шквалів. Це впливає на стан здоров'я населення, екосистем, водних, лісових ресурсів, функціонування енергетичної інфраструктури та агропромислового комплексу, що може завдати значних збитків. На період до 2070 р. прогнозується підвищення температури по всій території України, а найбільше у Східному та Центральному регіонах. Середня

зміна температури за період 2040-2070 рр. порівняно з 1976-2005 рр. становитиме: на Сході +2,7-2,9°C, у Центрі +2,1-2,7°C, на Півдні +2,1-2,5°C, на Півночі +2,1-2,3°C, на Заході +1,9-2,3°C [12, с. 10]. Глобальна зміна клімату на території України підсилюється зміною ландшафтів унаслідок господарської діяльності, зміною водних ресурсів, меліорацією, процесами урбанізації [4].

Зміна клімату впливає на виробництво молока. Засуха перетворює кормовиробництво в південних областях України на ризиковане, а тому тваринники очікують зростання витрат на кормову базу та гіршу якість кормів. При підвищеній температурі корови страждають від теплового стресу, що призводить до зниження надоїв та збільшення виживання переносників і патогенів. Проте відповідно до П'ятого інформаційного повідомлення щодо зміни клімату в Україні [5], очікується формування сприятливих умов для інтенсивного розвитку молочного скотарства у Західному Поліссі та Правобережному Лісостепу.

ЦСР 14. Збереження морських ресурсів. Понад 3 млрд людей залежать від морського й прибережного біорізноманіття як джерела до існування. Ціль 14 направлена на сприяння збереженню та стійкому використанню морських і прибережних екосистем й для запобігання забрудненню моря. Щодо молочного скотарства, то тут проблема полягає у змиванні відходів від виробництва та переробки молока у море, що має серйозні екологічні наслідки. Швидкість вимивання варіює залежно від кліматичних та ґрунтових умов і суттєво різниться між країнами та регіонами всередині країн. Ще однією проблемою постає використання рибного борошна для годівлі худоби, що загрожує надмірною експлуатацією рибальства та впливає на розмір і життєздатність популяцій диких риб. Підвищити сталість морської системи можливо за рахунок: скорочення викидів забруднюючих речовин від тваринництва; зменшення рибної продукції у годівлі тварин; підвищення сталості тваринницької системи за рахунок нарощування використання не пов'язаних із рибою морських ресурсів для годівлі тварин.

В Україні діє Морська доктрина на період до 2035 р., затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 7.10.2009 р. № 1307, у якій до пріоритетних національних інтересів віднесено запобігання забрудненню морського середовища та забезпечення збалансованого розвитку приморських регіонів [13].

Промислові методи у галузі перетворили її на потужне джерело забруднення ґрунтів і природних вод. Хімічні добрива й пестициди використовуються на полях для одержання кормових культур для молочного тваринництва, які можуть забруднювати джерела водопостачання. Порушення агротехніки вирощування сільськогосподарських культур, розорювання прибережних водоохоронних смуг, відсутність залуження та заліснення басейнів річок і водоймищ призвели повсюдно до ерозії ґрунтів, змиву родючого шару у водні об'єкти. Ігнорування в системі процесів виробництва і переробки молока екологічних вимог, відсутність ефективних очисних споруд спричиняє до зниження цінності та деградації природно-ресурсного потенціалу приморської смуги.

ЦСР 15. Захист екосистем суші. В усьому світі стан природних ресурсів погіршується, екосистеми деградують, а біологічне різноманіття втрачається. ЦСР 15 базується на аксіомі, згідно з якою здорові екосистеми захищають планету та забезпечують засоби до існування. Молочне скотарство зазвичай є землеємним бізнесом, що відіграє ключову роль у припиненні й усуненні деградації земель. Завдяки ефективному випасу стада корів ці процеси здатні сприяти відновленню пасовищ та зв'язуванню вуглецю в ґрунтах [36]. Жуйним тваринам притаманна здатність перетворювати економічно непридатні периферійні ландшафти на високоякісний білок для споживання людиною. Молочне скотарство може надавати цінні регулюючі та підтримуючі екосистемні послуги шляхом їх прямої взаємодії із землею, рослинністю, ґрунтом та середовищем існуванням. Стале управління пасовищем, посилене надання екосистемних послуг завдяки поголів'ю та помірне поліпшення ефективності використання кормів визнано ключовими для досягнення ЦСР 15. Вплив молочного скотарства на біорізноманітність виявляється не тільки в наземному середовищі.

В Україні останнім часом почали підніматися питання впливу молочного скотарства на біорізноманіття, використання земель та зміни клімату. Ключовою проблемою залишається нестача води. Ще одним із впливів слід вказати викиди парникових газів, які здійснює молокопродуктовий підкомплекс на різних рівнях: виробництва молока, виробництва кормів, виробництва молочних продуктів. У Національному плані управління відходами до 2030 р. [16] у контексті формування державної політики у сфері

управління відходами виробництва продукції сільського господарства передбачено: встановлення вимог щодо зберігання, перевезення й оброблення відходів виробництва продукції сільського господарства, встановлення вимог до оброблення, перероблення, відновлення та видалення побічних продуктів тваринного походження, встановлення вимог до внесення тваринних екскрементів у ґрунт, встановлення санітарно-ветеринарних вимог до використання побічних продуктів тваринного походження. Виробництво молока на різних етапах може забруднюватися пестицидами, гормонами росту, іншими хімікатами та патогенними мікроорганізмами, які негативно відбиваються на її якості. Поширення захворювань може призводити до загибелі великої кількості корів та значних економічних втрат.

Молочна промисловість - активне джерелом забруднення навколишнього середовища, тому постає необхідність в екологізації галузі, тобто переході до комплексних, ресурсозберігаючих безвідходних технологій з ефективною переробкою вторинних ресурсів. Поки що питома вага таких технологій невисока.

ЦСР 16. Мир, справедливість та сильні інститути. За даними ООН, багато країн стикаються із затяжним насильством та збройними конфліктами, а люди страждають від слабких інститутів та не мають доступу до правосуддя, інформації та інших свобод. Наприкінці 2015 р. понад 65 млн осіб у світі було переміщено в результаті конфліктів, насилля та порушення прав людини. Більшість переміщених осіб - це виробники продукції тваринництва. Громадянські заворушення та гуманітарні кризи зумовлюють втрати сектору тваринництва, оскільки колективна незахищеність швидко призводить до високої смертності тварин, зниження продуктивності й скорочення доступу до місцевих і національних ринків. Інвестування у сталість і продовольчу безпеку допомагає ліквідації голоду та досягненню миру [19, с. 2]. Більшість конфліктів негативно впливають на сільські території і сільське населення, значною мірою та негативно - на продовольчу безпеку. Причинно-наслідкові зв'язки між воєнними конфліктами і продовольчою безпекою варіюють залежно від зон їх перебігу, хоча спільною рисою слід вказати розвал виробництва продовольства, розкрадання врожаю та худоби, втрату активів і доходів, що знижує доступ до продовольства.

В Україні вже сьомий рік триває воєнний конфлікт на Сході країни, а також анексовано Крим. Українські виробники молока, які опинилися у зоні воєнних дій або привоєнних територій, зазнали суттєвих негативних впливів на розвиток свого господарства. У більшості молочних господарств виникли проблеми з реалізацією молока, оскільки молочні заводи знаходилися на значних відстанях та не бажали ризикувати, доставляючи молоко. Для господарств населення непідконтрольних територій наявність корови стала ключовим активом для виживання. Припинення воєнних дій позитивно позначиться на економіці молочних підприємств постраждалих регіонів. Зв'язок між молочним виробництвом, продовольчою безпекою, голодом, зубожінням, соціальною нестабільністю, кризою і конфліктом очевидний, як і роль домашніх тварин у підтримці миру, соціальної й економічної стабільності та забезпеченні поживними продуктами харчування. Молокопродуктовий підкомплекс виступає гарантом соціальної стабільності і продовольчого забезпечення. Такі механізми, як чітке визначення права власності, прозоре законодавство, розумна політика в молокопродуктовому підкомплексі, довіра до місцевих інститутів та надійна інфраструктура, можуть підвищити роль цього сектору як каталізатора соціального миру і стабільності.

ЦСР 17. Партнерство заради стійкого розвитку. Окреслена ціль закликає до багатостороннього партнерства між різними учасниками, щоб допомогти надати фінансову, інформаційну, інституційну підтримку для прискорення прогресу в різних секторах. На даний час молочний сектор уже розраховує на ряд багатостороннього партнерства на глобальному і регіональному рівнях. Вони відіграють ключову роль у забезпеченні сталого росту тваринництва, задоволенні зростаючого світового попиту й вирішенні пов'язаних із цим екологічних, соціальних та економічних проблем. Молочні інституції можуть бути міжнародними, національними, регіональними чи локальними, формальними або неформальними, відноситися до державного чи приватного сектору. Вони включають групи/організації виробників молока, кооперативи, регулюючі органи, постачальників ресурсів, послуг, а також агентів ринку, науково-дослідні організації, недержавні організації, суспільні організації та партнерів по розвитку. Створення груп та асоціацій забезпечує користь виробникам, переробникам, представникам торгівлі за

рахунок збільшення доходів, доступу до ринку, переговорних здібностей. Це стає підґрунтям для нарощування виробництва та поліпшення якості молочних продуктів. Великі молочні організації підтримують молочний сектор, просувають розвиток молочного скотарства, політику, захист та стратегії. У країнах, що розвиваються, одна з основних ролей молочних організацій полягає у підвищенні конкурентоспроможності молочного виробництва.

Серед провідних партнерів із визнаною роботою щодо сталого розвитку тваринництва, у тому числі молочного скотарства, вирізняються: Глобальна програма сталого тваринництва (GASL), Партнерство з екологічної оцінки та продуктивності тваринництва (LEAP), Всесвітня організація охорони здоров'я тварин (OIE), Всесвітня організація здоров'я (ВОЗ), Глобальний альянс з питань ветеринарної медицини тваринництва (GALVmed), Глобальний союз тваринництва, Глобальний центр скотарів, Глобальний союз тваринництва та ін. У рамках Глобальної програми дій в молочній галузі (GDAА) сектор об'єднався для розроблення Рамкової програми сталого розвитку молочної галузі (DSF) – дорожньої карти досягнення сталості й узгодження таких ініціатив по всьому світу.

В Україні діє ряд організацій, створених для захисту інтересів учасників молокопродуктового підкомплексу. Найвпливовіші серед них: Асоціація виробників молока, Інформаційне агентство Інфагро, Українська кооперативна федерація, Спілка молочних підприємств України, Національна асоціація молочників України (Укрмолпром), Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб, Всеукраїнська аграрна рада та ін. Вони працюють досить потужно, допомагаючи учасникам молокопродуктового підкомплексу та періодично пропонуючи ініціативи для держави. Так, три громадські організації (Асоціація виробників молока, Українська кооперативна федерація, Спілка молочних підприємства України) 25 вересня 2020 р. підписали Меморандум про створення Національного комітету порятунку молочної галузі з метою об'єднання зусиль професійних організацій для подолання кризи в молочній галузі та забезпечення її сталого розвитку. Напрями, якими опікується комітет: розвиток індустріального скотарства, розвиток сімейних молочних ферм, координація державної підтримки розвитку тваринництва, створення Національної програми розвитку молочної галузі, захист

інтересів вітчизняних виробників, боротьба з фальсифікацією. В цьому аспекті визначено складові реалізації цілей сталого

розвитку в молокопродуктовому підкомплексі (рис.).

МОЛОКОПРОДУКТОВИЙ ПІДКОМПЛЕКС та ЦІЛІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

<p>3. Міцне здоров'я. Молочні продукти відіграють провідну роль у забезпеченні здорового способу життя людей.</p> 	<p>4. Якісна освіта. Здорове харчування, основою якого є молочні продукти, життєво важливі для здібностей людини до навчання. Виробництво молока та молочних продуктів приносить доходи, які можуть підтримувати навчання.</p> 	<p>1. Подолання бідності. Доходи сільських територій залежать від виробництва та переробки молока.</p> 	<p>2. Подолання голоду. Молочні продукти відносяться до найдешевших та найдоступніших постачальників калорій, білка та поживних речовин. Побічна продукція молочного скотарства використовується як добриво для підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Виробництво молочних продуктів забезпечує доходи, які гарантують продовольчу безпеку.</p>
<p>7. Відновлювана енергія. Молочне скотарство вносить вклад у виробництво чистої відновлюваної енергії за рахунок переробки гною в біогаз.</p> 	<p>8. Гідна праця та економічне зростання. Розвиток молокопродуктового підкомплексу сприяє сталому економічному зростанню та продуктивній зайнятості.</p> 	<p>5. Гендерна рівність. Молочний сектор сприяє розширенню можливостей жінок.</p> 	<p>6. Чиста вода та належні санітарні умови. Стале управління водними ресурсами у молочному секторі підвищить ефективність водокористування та дозволить знизити вплив галузі на воду.</p>
<p>11. Сталий розвиток міст та спільнот. Міське і приміське молочне господарство дозволяє отримувати доходи, створювати робочі місця, поліпшувати продовольчу безпеку, харчування та здоров'я у містах, зменшувати масштаби зубожіння, соціальної інтеграції найбільш незахищених верств населення, підвищувати стійкість міських жителів до продовольчих та економічних криз.</p> 	<p>12. Відповідальне споживання та виробництво. Відповідальне виробництво забезпечується ефективним використанням природних ресурсів, зниженням утворення харчових відходів та втрат, впровадження концепції сталого споживання.</p> 	<p>9. Інновації та інфраструктура. Молочний сектор просуває сталі методи виробництва та створює середовище для інновацій. Від нових методів розведення тварин до модифікації кормів і технологій виробництва - молокопродуктовий підкомплекс є центром інновацій.</p> 	<p>10. Скорочення нерівності. Молокопродуктовий підкомплекс пропонує значні можливості для отримання доходів та створення робочих місць. Ключовим визнано: сприяння соціальному, економічному і політичному включенню усіх, а також інвестиції в розвиток малих та середніх господарств.</p>
<p>15. Захист екосистем суші. Молочне виробництво та переробка можуть відіграти важливу роль у підтримці сталим управлінням пасовищами, підвищенні родючості ґрунтів та кругообігу поживних речовин.</p> 	<p>13. Пом'якшення наслідків зміни клімату. Покращення технологій та практик, що впливають на ефективність виробництва на рівні стада (більш досконалі методи годівлі та управління здоров'ям, краще управління побічними продуктами та гною в якості ефективного добрива, енергозбереження та виробництво сталої енергії тощо) сприяє зниженню дії на клімат та вносить значний вклад у продовольчу безпеку.</p> 	<p>16. Мир, справедливість та сильні інститути. Розвиток молочного виробництва сприяє миру, забезпечуючи економічну та соціально-культурну стабільність, а також сприяє рівновазі громадам на сільських територіях, пом'якшуючи конфлікти.</p> 	<p>14. Збереження морських ресурсів. Формування ефективної політики запобігання забрудненню прибережних/водозбірних басейнів та тісна співпраця між молочним скотарством, кормовиробництвом та аквакультурою підвищить стійкість морських та наземних систем. Широкомасштабні програми запобігання забрудненню води знаходяться на стадії зародження.</p>
<p>17. Партнерство заради стійкого розвитку. Стейкхолдери молокопродуктового підкомплексу працюють разом над досягненням цілей сталого розвитку.</p> 			

Молокопродуктовий підкомплекс України у реалізації Цілей Сталого Розвитку.

Джерело: Розробка авторів.

Висновки. Молокопродуктовий підкомплекс виступає потужним рушієм для впровадження рішень щодо викликів здоров'ю, клімату та розвитку суспільства. Близько 10% світового населення прямо залежить від молочного фермерства. Це велика трансформаційна глобальна сила, що виявляє беззаперечний вплив на економіку, суспільство та людей. Щодня молочний сектор забезпечує все необхідне для задоволення потреб людини, родини, суспільств в усьому світі. Молокопродуктовий підкомплекс через гарантування продовольчої безпеки постачає поживні продукти населенню, поліпшуючи харчування та здоров'я людей, виводить їх із злиднів, створює мільйони робочих місць, підтримуючи та оживляючи сільські громади, забезпечує достойні засоби для існування, дає можливість дітям повноцінно харчуватися для навчання та розкрит-

тя свого потенціалу, сприяє гендерній рівності, веде до укріплення національної економіки і т.ін. Починаючи з виробництва молока та закінчуючи споживанням, учасники функціонування молокопродуктового підкомплексу працюють як над оптимізацією використання людських та природних ресурсів, так і над зменшенням негативного впливу на навколишнє середовище. При цьому діяльність підкомплексу має відношення до усіх цілей сталого розвитку та може допомогти у їх досягненні. Участь у досягненні цілей сталого розвитку розглядається як активізація багатосторонніх дій, спрямованих на підвищення ефективності використання природних ресурсів при одночасному сприянні забезпечення продовольчої безпеки, економічному зростанню, покращенню умов життя.

Список бібліографічних посилань

1. Водна стратегія України на період до 2025 року (наукові основи) / за наук. ред. М. І. Ромащенко, М. А. Хвесика, Ю. О. Михайлова. Київ : Інститут водних проблем і меліорації, 2015. 46 с.
2. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні : монографія / за ред. П. Т. Саблука і В. І. Бойка. Київ: ННЦ ІАЕ, 2005. 340 с.
3. Ельман Оруджов. Про ефективність тваринництва і кормовиробництва. 4 квітня 2017 р. URL : <http://milkuia.info/uk/post/pro-efektivnist-tvarinnictva-i-kormovirobnictva>.
4. Звіт про стратегічну екологічну оцінку. Міністерство екології та природних ресурсів України. Київ, 2018. 49 с.
5. Зміна клімату: наслідки та заходи адаптації : аналіт. доповідь / С. П. Іванюта, О. О. Коломієць, О. А. Малиновська, Л. М. Якушенко ; за ред. С. П. Іванюти. Київ : НІСД, 2020. 110 с.
6. Ільчук М. М. Виробництво молока та ринок молокопродуктів. Київ : Аграрна наука, 2001. 217 с.
7. Коваленко А. О. Стан і перспективи реалізації Цілей сталого розвитку в Україні. *Економіка природокористування і сталій розвиток*. 2018. № 1-2 (20-21). С. 11-14.
8. Козак О. А. Сучасні аспекти ролі господарств населення у забезпеченні країни молочною продукцією *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток фінансово-кредитних систем: виклики сьогодення»*, Ч. 1. 2-3 червня 2020 р. Уманський НУС. Умань. С. 33-38.
9. Лібанова Е. М. Новий підхід до боротьби з бідністю: методи дослідження, результати, уроки для України. *Вісник НАН України*. 2019. № 12. С.43-53. <https://doi.org/10.15407/visn2019.12.043>.
10. Лупенко Ю. О. Стан та перспективи сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2017. № 6. С.7-10.
11. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічнобезпечного агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 3-12.
12. Матус С. А., Левіна Г. М., Карпюк Т. С., Денищук О. Ю. Аналітичний звіт «Базове дослідження стану та напрямів розвитку екологічної політики України та перспектив посилення участі організацій громадянського суспільства у розробці та впровадженні політик, дружніх до довкілля» (період: 2018 – січень 2019). Київ, 2019. 117 с.
13. Морська доктрина України на період до 2035 року, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 07.10.2009 р. № 1307 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1108). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%>.

References

1. Romashchenko, M.I., Khvesyk, M.A., Mykhailov, Yu.O., et al. (2015). *Vodna stratehiia Ukrainy na period do 2025 roku (naukovi osnovy)* [Water strategy of Ukraine for the period up to 2025 (scientific bases)]. Kyiv : Instytut vodnykh problem i melioratsii [In Ukrainian].
2. Sabluk, P.T., Boiko, V.I., et al. (2005). *Ekonomika vyrobnytstva moloka i molochnoi produktsii v Ukraini : monohrafiia* [Economics of milk production and dairy products in Ukraine: monograph]. Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].
3. Elman Orudzhev (2017). *Pro efektyvnist tvarynnytstva i kormovyrobnytstva*. 4 kvitnia 2017 r. [On the efficiency of animal husbandry and feed production]. Retrieved from : <http://milkuia.info/uk/post/pro-efektivnist-tvarinnictva-i-kormovirobnictva> [In Ukrainian].
4. Zvit pro stratehichnu ekolohichnu otsinku. Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Strategic Environmental Assessment Report. Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine]. (2018). Kyiv [In Ukrainian].
5. Ivaniuta, S.P. Kolomiets, O.O., Malynovska, O.A. & Yakushenko, L.M. (2020). *Zmina klimatu: naslydky ta zakhody adaptatsii : analit. dopovid* [Climate change: consequences and adaptation measures: analytical report]. S.P. Ivaniuta (Ed.). Kyiv : NISD [In Ukrainian].
6. Ilchuk, M.M. (2001). *Vyrobnytstvo moloka ta rynek molokoproductiv* [Milk production and dairy market]. Kyiv : Ahrarna nauka [In Ukrainian].
7. Kovalenko, A.O. (2018). *Stan i perspektyvy realizatsii Tsilei staloho rozvytku v Ukraini* [Status and prospects of implementation of the Sustainable Development Goals in Ukraine]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok*, 1-2 (20-21), pp. 11-14 [In Ukrainian].
8. Kozak, O.A. (2020). *Suchasni aspekty roli gospodarstv naselennia u zabezpechenni krainy molochnoi produktsiiei* [Modern aspects of the role of households in providing the country with dairy products]. *Materialy Vseukrainskoi naukovopraktychnoi internet-konferentsii «Rozvytok finansovokredytnykh sistem: vyklyky sohodennia»*, Ch. 1. 2-3 chervnia 2020 r. Umanskyi NUS. Uman, (pp. 33-38) [In Ukrainian].
9. Libanova, E.M. (2019). *Novyi pidkhid do borotby z bidnistiu: metody doslidzhennia, rezultaty, uroky dlia Ukrainy* [A new approach to poverty reduction: research methods, results, lessons for Ukraine]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 12, pp. 43-53 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.15407/visn2019.12.043>.

14. Про ветеринарну медицину: Закон України № 2498-XII від 25 червня 1992 р. Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text>.
15. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012-2016 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. № 870. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/629-2011-%D0%BF#Text>.
16. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-%D1%80#Text>.
17. Стратегії і практики ресурсоефективного та більш чистого виробництва в молочній промисловості. Київ : Центр ресурсоефективного та чистого виробництва, 2017. 92 с.
18. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Булавка О. Г. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.
19. ФАО, 2016. Мир и продовольственная безопасность. Инвестиции в обеспечение устойчивости источников средств к существованию к внешним потрясениям в условиях конфликта. 28 с. URL : <http://www.fao.org/3/r-i5591r.pdf>.
20. Хвесик М. А. Економіка природокористування та сталій розвиток: євроінтеграційні та геополітичні виклики. *Економіка природокористування і сталій розвиток*. 2019. № 6 (25). С. 5.
21. 2018 Annual review. Global Dairy Platform. 16 p. URL : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2019/02/gdp-annual-report-2018-compressed.pdf>.
22. 70% прісної води йде на зрошення сільгоспугідь. 21.01.2019 URL : <https://agro.guide/70-prisnoi-vody-ide-na-zroshennia-silhospuhid-1311/>.
23. Animal Welfare Standards. URL : <http://www.oie.int/animal-welfare/animal-welfare-key-themes/>.
24. Dairy's Need to Engage in the Sustainable Food System Debate. November Global Dairy Platform. 2014. URL : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2018/04/dairys-need-to-engage-in-the-sustainable-food-system-debate.pdf>.
25. Dijkstra J., France J., Ellis J. L. et al. Production efficiency of ruminants: feed, nitrogen and methane. In: Kebreab E., ed. Sustainable Animal Agriculture. Wallingford, UK: CAB International; 2013.
26. Dror D. K., Allen L. H. The importance of milk and other animal-source foods for children in low-income countries. *Food and nutrition bulletin*. 2011. Vol. 32(3). P. 227-243.
27. Du X., Zhu K., Trube A. et al. School-milk intervention trial enhances growth and bone mineral accretion in Chinese girls aged 10-12 years in Beijing. *British Journal of Nutrition*. 2004. Vol. 92. P. 159-168.
28. FAO (2012). Livestock sector development for poverty reduction: an economic and policy perspective - Livestock's many virtues. By Otte J, A. Costales A, Dijkman J, Pica-Ciamarra U, Robinson T, Ahuja V, Ly C and Roland-Holst D. Rome. 161 p. URL : <https://www.fao.org/3/i2744e/i2744e00.pdf>
29. FAO, 2010. Greenhouse Gas Emissions from the Dairy Sector a Life Cycle Assessment Rome, Italy. URL : <https://www.fao.org/3/k7930e/k7930e00.pdf>
30. FAO, 2018. World Livestock: Transforming the livestock sector through the Sustainable Development Goals. Rome. 222 p. URL : <https://www.fao.org/3/CA1201EN/ca1201en.pdf>
31. FAO, GDP and IFCN. 2018. Dairy Development's Impact on Poverty Reduction. Chicago, Illinois, USA. URL : https://ifcndairy.org/wp-content/uploads/2018/10/IFCN-PUBLICATION_EN_20180822_IFCN-FAO-GDP_Dairy-Developments-Impact-on-Poverty-Reduction.pdf.
32. FAO, GDP and IFCN. 2020. Dairy's Impact on Reducing Global Hunger. Chicago, Illinois, USA. URL : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2020/02/gdp1905-hunger-paper-feb.pdf>
33. FAO, IDF, 2016. Dairy Declaration of Rotterdam. URL : <http://www.dairydeclaration.org/>
10. Lupenko, Yu.O. (2017). Stan ta perspektyvy staloho rozvytku silskykh terytorii [Status and prospects of sustainable development of rural areas]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 7-10 [In Ukrainian].
11. Malik, M.Yo. (2010). Stalyi rozvytok silskykh terytorii na zasadakh rehionalnoho pryrodokorystuvannia ta ekoloho-bezpechnoho ahropromyslovoho vyrobnytstva [Sustainable development of rural areas on the basis of regional nature management and environmentally friendly agro-industrial production]. *Ekonomika APK*, 5, pp. 3-12 [In Ukrainian].
12. Matus, S.A., Levina, H.M., Karpiuk, T.S. & Denyshchuk, O.Yu. (2019). Analitichnyi zvit «Bazove doslidzhennia stanu ta napriamiv rozvytku ekolohichnoi polityky Ukrainy ta perspektyvy posylennia uchasti orhanizatsii hromadianskoho suspilstva u rozrobsi ta vprovadzhenni polityk, druzhnikh do dovkillia» (period: 2018 - sichen 2019) [Analytical report "Basic study of the state and directions of development of environmental policy of Ukraine and prospects for strengthening the participation of civil society organizations in the development and implementation of environmentally friendly policies" (period: 2018 - January 2019)]. Kyiv [In Ukrainian].
13. Morska doktryna Ukrainy na period do 2035 roku, zatverdzhena Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07.10.2009 r. # 1307 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18.12.2018 r. № 1108) [Maritime Doctrine of Ukraine for the period up to 2035, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 07.10.2009 No. 1307 (as amended by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 18.12.2018 No. 1108)]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1307-2009-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
14. Про ветеринарну медицину: Закон України № 2498-XII від 25 червня 1992 р. Верховна Рада України [On Veterinary Medicine: Law of Ukraine No. 2498-XII of June 25, 1992. The Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2498-12#Text> [In Ukrainian].
15. Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку виробництва продуктів дитячого харчування на 2012-2016 рр. : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.08.2011 р. № 870 [On approval of the State target social program for the development of baby food production for 2012-2016: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15.08.2011 No. 870]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/629-2011-%D0%BF#Text> [In Ukrainian].
16. Про затвердження Національного плану управління відходами до 2030 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 лютого 2019 р. № 117-р. [On approval of the National Waste Management Plan until 2030: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 20, 2019 No. 117-r]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2019-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
17. Стратегії і практики ресурсоефективного та більш чистого виробництва в молочній промисловості [Strategies and practices of resource-efficient and cleaner production in the dairy industry]. (2017). Kyiv : Tsentr resursoefektyvnoho ta chystoho vyrobnytstva [In Ukrainian].
18. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy staloho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTS IAE [In Ukrainian].
19. FAO (2016). Мир и продовольственная безопасность. Инвестиции в обеспечение устойчивости источников средств к существованию к внешним потрясениям в условиях конфликта. 28 с. URL : <http://www.fao.org/3/r-i5591r.pdf> [In Russian].
20. Khvesyk, M.A. (2019). Економіка природокористування та сталій розвиток: євроінтеграційні та геополітичні виклики [The economics of nature management and sustainable development: European integration and geopolitical challenges]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyi rozvytok*, 6 (25), pp. 5 [In Ukrainian].
21. 2018. Annual review. Global Dairy Platform. Retrieved from : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2019/02/gdp-annual-report-2018-compressed.pdf> [In English].

34. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO. 2021. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming Food Systems for Food Security. Improved Nutrition. Rome, FAO. URL : <https://www.fao.org/3/cb4474en/online/cb4474en.html>.
35. FAO. 2011. Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome. URL : <https://www.fao.org/3/mb060e/mb060e.pdf>
36. FAO. Soil Carbon Sequestration [Internet]. URL : <http://www.fao.org/soils-portal/soil-management/soil-carbon-sequestration/en>.
37. HABITAT II. Second United Nations Conference on Human Settlements. Istanbul, 3-14 June 1996. URL : http://www.un.org/en/events/pastevents/UNCHS_1996.shtml.
38. Hallström E. A. Carlsson-Kanyama P. Börjesson Environmental impact of dietary change: a systematic review *Journal of Cleaner Production*. 15 March 2015. Vol. 91. P. 1-11.
39. IFAD. Livestock and renewable energy URL : <https://www.ifad.org/documents/10180/c4925648-4aef-487d-b49b-4b3f7342769e>.
40. Katrien E. van't Hooft, Terry S Wollen, Dilip P. Bhandari. Sustainable Livestock Management for Poverty Alleviation and Food Security. CABI, UK and USA. 2012. 194 p.
41. Kumar A., Staal S. J., Baltenweck I., Lapar L. L. Traditional Milk Market in Assam: Potential for Income and Employment Generation. *Indian Journal of Agricultural Economics*. 2010. Vol. 65(4). P. 747-759.
42. Miller Gregory. Guest Commentary – Achieving the UN's Sustainable Development Goals: The Dairy Community's Contributions. March 22, 2018. URL : <https://www.thechicagocouncil.org/blog/global-food-thought/guest-commentary-achieving-uns-sustainable-development-goals-dairy>.
43. Moore L. L., Bradlee M. L., Gao D., Singer M. R. Effects of average childhood dairy intake on adolescent bone health. *The Journal of Pediatrics*. 2008. Vol. 153(5). P. 667-673.
44. Muehlhoff Ellen, Bennett Anthony, McMahon Deirdre. Milk and dairy products in human nutrition. FAO. Rome 2013. URL : <http://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf>.
45. Neumann C., Harris D. M., Rogers L. M. Contribution of animal source foods in improving diet quality and function in children in the developing world. *Nutrition Research*, 2002. Vol. 22(1). P. 193-220.
46. Sustainable Development Goals: Ukraine (2017) National baseline report. Ministry of economic development and trade of Ukraine. URL : [SDGs_NationalReportEN_Web.pdf](https://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf) (accessed 20 July 2020).
47. The Dairy Sector : Ready to Help Achieve Sustainable Development Goals. The Global Dairy Agenda For Action. URL : <https://dairysustainabilityframework.org/wp-content/uploads/2015/10/The-Dairy-Sector-Ready-to-Help-Achieve-The-Sustainable-Development-Goals.pdf>.
48. The European Dairy Sector & Sustainable Development Goals (SDGs). March 2017. European Dairy Association. URL : http://eda.euromilk.org/fileadmin/user_upload/Public_Documents/EDA_Position_papers_-_Fact_Sheets/Sustainability/2017_03_07_5793_EDA_Factsheet_Dairy_the_SDGs.pdf.
49. Tilman D., Clark M. Global diets link environmental sustainability and human health. *Nature*. 2014. Vol. 515. P. 518-522.
50. Turi Filleccia, Andriy Yarmak. Ukraine – Water along the food chain Food and agriculture organization of the united nations, Rome, 2016 URL : <http://www.fao.org/3/a-i5979e.pdf.%20>
51. UN. 1987. Report of the World Commission on Environment and Development. General Assembly. Gro Harlem Drundtland (Ed.). URL : <https://digitallibrary.un.org/record/139811#record-files-collapse-header>.
52. Upton M. The Role of Livestock in Economic Development and Poverty Alleviation. PPLPI. 2010. Working Paper No. 10.
53. Van Dooren C., Marinussen M., Blonkb H., Aiking H., Vellinga P. Exploring di-etary guidelines based on ecological and nutritional values: A comparison of six dietary patterns. *Food Policy*. 2014. Vol. 44. P. 36-46.
54. Victora C., Adair L., Fall C. et al. Maternal and child undernutrition: consequences for adult health and human capital. *Lancet*. 2008. Vol. 371(9609). P. 340-357.
22. 70% прісної води йде на зрошення сільгоспугідь [70% of fresh water goes to irrigate farmland]. 21.01.2019. Retrieved from : <https://agro.guide/70-prisnoi-vody-ide-na-zroshennia-silhospuhid-1311/> [In Ukrainian].
23. Animal Welfare Standards. Retrieved from : <http://www.oie.int/animal-welfare/animal-welfare-key-themes/> [In English].
24. Dairy's Need to Engage in the Sustainable Food System Debate. November Global Dairy Platform (2014). Retrieved from : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2018/04/dairys-need-to-engage-in-the-sustainable-food-system-debate.pdf>. [In English].
25. Dijkstra, J., France, J., Ellis, J.L., et al. (2013). Production efficiency of ruminants: feed, nitrogen and methane. Kebreab E. (Ed.). Sustainable Animal Agriculture. Wallingford, UK: CAB International [In English].
26. Dror, D.K. & Allen, L.H. (2011). The importance of milk and other animal-source foods for children in low-income countries. *Food and nutrition bulletin*, 32(3), pp. 227-243 [In English].
27. Du, X., Zhu, K., Trube, A., et al. (2004). School-milk intervention trial enhances growth and bone mineral accretion in Chinese girls aged 10-12 years in Beijing. *British Journal of Nutrition*, vol. 92, pp. 159-168 [In English].
28. Otte, J.A., Costales, A., Dijkman, J., Pica-Ciamarra, U., Robinson, T., Ahuja, V., Ly, C. & Roland-Holst, D. (2012). Livestock sector development for poverty reduction: an economic and policy perspective – Livestock's many virtues. Rome. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/i2744e/i2744e00.pdf> [In English].
29. FAO (2010). Greenhouse Gas Emissions from the Dairy Sector a Life Cycle Assessment Rome, Italy. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/k7930e/k7930e00.pdf> [In English].
30. FAO (2018). World Livestock: Transforming the livestock sector through the Sustainable Development Goals. Rome. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/CA1201EN/ca1201en.pdf> [In English].
31. FAO, GDP and IFCN (2018). Dairy Development's Impact on Poverty Reduction. Chicago, Illinois, USA. Retrieved from : https://ifcndairy.org/wp-content/uploads/2018/10/IFCN-PUBLICATION_EN_20180822_IFCN-FAO-GDP_Dairy-Developments-Impact-on-Poverty-Reduction.pdf [In English].
32. FAO, GDP and IFCN (2020). Dairy's Impact on Reducing Global Hunger. Chicago, Illinois, USA. Retrieved from : <https://www.globaldairyplatform.com/wp-content/uploads/2020/02/gdp1905-hunger-paper-feb.pdf> [In English].
33. FAO, IDF (2016). Dairy Declaration of Rotterdam. Retrieved from : <http://www.dairydeclaration.org/> [In English].
34. FAO, IFAD, UNICEF, WFP and WHO (2021). The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming Food Systems for Food Security. Improved Nutrition. Rome, FAO. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/cb4474en/online/cb4474en.html> [In English].
35. FAO (2011). Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome. Retrieved from : <https://www.fao.org/3/mb060e/mb060e.pdf> [In English].
36. FAO. Soil Carbon Sequestration. Retrieved from : <http://www.fao.org/soils-portal/soil-management/soil-carbon-sequestration/en> [In English].
37. HABITAT II. Second United Nations Conference on Human Settlements. Istanbul, 3-14 June 1996. Retrieved from : http://www.un.org/en/events/pastevents/UNCHS_1996.shtml [In English].
38. Hallström, E.A. Carlsson-Kanyama, P. & Börjesson, E. (2015). Environmental impact of dietary change: a systematic review *Journal of Cleaner Production*, vol. 91, pp. 1-11 [In English].
39. IFAD. Livestock and renewable energy Retrieved from : <https://www.ifad.org/documents/10180/c4925648-4aef-487d-b49b-4b3f7342769e> [In English].
40. Katrien, E. van't Hooft, Terry, S. Wollen, & Dilip, P. Bhandari (2012). Sustainable Livestock Management for Poverty Alleviation and Food Security. CABI, UK and USA [In English].
41. Kumar, A., Staal, S.J., Baltenweck, I. & Lapar, L.L. (2010). Traditional Milk Market in Assam: Potential for Income and Employment Generation. *Indian Journal of Agricultural Economics*, vol. 65(4), pp. 747-759 [In English].

55. World Bank (2015). PovcalNet: the on-line tool for poverty measurement developed by the Development Research Group of the World Bank. URL : <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?1>.
56. World Bank, 2016. Poverty and Shared Prosperity 2016: Taking on Inequality. Washington, D.C., World Bank. URL : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf>
57. World Bank, 2020. GDP per capita (current US\$). URL : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&start=2020&view=bar>.
42. Miller Gregory (2018). Guest Commentary - Achieving the UN's Sustainable Development Goals: The Dairy Community's Contributions. Retrieved from : <https://www.thechicagocouncil.org/blog/global-food-thought/guest-commentary-achieving-unsustainable-development-goals-dairy> [In English].
43. Moore, L.L., Bradlee, M.L., Gao, D. & Singer, M.R. (2008). Effects of average childhood dairy intake on adolescent bone health. *The Journal of Pediatrics*, vol. 153(5), pp. 667-673 [In English].
44. Muehlhoff Ellen, Bennett Anthony & McMahon Deirdre (2013). Milk and dairy products in human nutrition. FAO. Rome. Retrieved from : <http://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf> [In English].
45. Neumann, C., Harris, D.M., Rogers, L.M. (2002). Contribution of animal source foods in improving diet quality and function in children in the developing world. *Nutrition Research*, vol. 22(1), pp. 193-220 [In English].
46. Sustainable Development Goals: Ukraine (2017) National baseline report. Ministry of economic development and trade of Ukraine. Retrieved from : [SDGs_NationalReportEN_Web.pdf](http://www.fao.org/3/i3396e/i3396e.pdf) [In English].
47. The Dairy Sector : Ready to Help Achieve Sustainable Development Goals. The Global Dairy Agenda For Action. Retrieved from : <https://dairysustainabilityframework.org/wp-content/uploads/2015/10/The-Dairy-Sector-Ready-to-Help-Achieve-The-Sustainable-Development-Goals.pdf> [In English].
48. The European Dairy Sector & Sustainable Development Goals (SDGs). March 2017. European Dairy Association. Retrieved from : http://eda.euromilk.org/fileadmin/user_upload/Public_Documents/EDA_Position_papers_-_Fact_Sheets/Sustainability/2017_03_07_5793_EDA_Factsheet_Dairy_the_SDGs.pdf [In English].
49. Tilman, D. & Clark, M. (2014). Global diets link environmental sustainability and human health. *Nature*, vol. 515, pp. 518-522 [In English].
50. Turi Filleccia & Andriy Yarmak (2016). Ukraine - Water along the food chain Food and agriculture organization of the united nations, Rome. Retrieved from : <http://www.fao.org/3/a-i5979e.pdf.%20> [In English].
51. UN (1987). Report of the World Commission on Environment and Development. General Assembly. Gro Harlem Brundtland (Ed.). Retrieved from : <https://digitallibrary.un.org/record/139811#record-files-collapse-header> [In English].
52. Upton, M. (2010). The Role of Livestock in Economic Development and Poverty Alleviation. PPLPI. Working Paper No. 10 [In English].
53. Van Dooren, C., Marinussen, M., Blonkb, H., Aiking, H. & Vellinga, P. (2014). Exploring dietary guidelines based on ecological and nutritional values: A comparison of six dietary patterns. *Food Policy*, vol. 44, pp. 36-46 [In English].
54. Victora, C., Adair, L., Fall, C., et al. (2008). Maternal and child undernutrition: consequences for adult health and human capital. *Lancet*, vol. 371(9609), pp. 340-357 [In English].
55. World Bank (2015). PovcalNet: the on-line tool for poverty measurement developed by the Development Research Group of the World Bank. Retrieved from : <http://iresearch.worldbank.org/PovcalNet/index.htm?1> [In English].
56. World Bank (2016). Poverty and Shared Prosperity 2016: Taking on Inequality. Washington, D.C., World Bank. Retrieved from : <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/25078/9781464809583.pdf> [In English].
57. World Bank (2020). GDP per capita (current US\$). Retrieved from : <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?end=2020&start=2020&view=bar> [In English].

Kozak O. A., Kozak M. I. Dairy subcomplex in the implementation of sustainable development goals

The purpose of the article is to reveal the possibilities of the dairy subcomplex in the implementation of the UN Sustainable Development Goals.

Research methods. Based on the dialectical method of cognition, general scientific research methods were used, namely: abstract-logical (for generalization and formulation of conclusions); monographic and system analysis (when studying the peculiarities of the development of the dairy subcomplex based on sustainability); comparative analysis (to compare global and national trends in achieving Sustainable Development Goals); graphic (for visual display of analysis results); as well as a systematic approach, analysis and synthesis, induction and deduction and others in the field of economic research.

Research results. The modern world interpretation of the development of the dairy subcomplex with the use of the foundations of sustainable development is disclosed. Acting as a powerful tool for reducing poverty, overcoming hunger and ensuring human health, directing efforts to mitigate the negative impact on the environment, the dairy subcomplex provides consumers with dairy products in an economically beneficial, environmentally friendly and socially responsible for present and future generations. The role of the dairy subcomplex in the implementation of each of the 17 Sustainable Development Goals has been determined.

Scientific novelty. Comparison of Sustainable Development Goals with the capabilities of the dairy subcomplex to guarantee food security, sustainable growth, and social development with the efficient use of natural resources has been further developed.

Practical significance. The study results for implementation of sustainable development goals can be used by interested participants in the dairy subcomplex of Ukraine when developing strategic plans for their work both for the near and for a different perspective. Figs.: 1. Refs.: 57.

Keywords: dairy subcomplex; Sustainable Development Goals; economic growth; food security; Ukraine; world.

Kozak Olga Anatoliivna - doctor of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of economics of agricultural production and international integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Kozak Myroslav Ivanovych - candidate of economic sciences, head of the department of organization of scientific research and innovation development, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Козак О. А., Козак М. И. Молокопродуктовый подкомплекс в реализации Целей Устойчивого Развития

Цель статьи - раскрыть возможности молокопродуктового подкомплекса в реализации Целей Устойчивого Развития ООН.

Методика исследования. Опираясь на диалектический метод познания, использованы общенаучные методы исследования, а именно: абстрактно-логический (для обобщения и формулировки выводов); монографический и системный анализ (при изучении особенностей развития молокопродуктового подкомплекса на основе устойчивости); сравнительного анализа (для сопоставления мировых и национальных трендов в достижении Целей Устойчивого Развития); графический (для наглядного отображения результатов анализа), а также системный подход, анализа и синтеза, индукции и дедукции и другие в сфере экономических исследований.

Результаты исследования. Раскрыта современная мировая интерпретация развития молокопродуктового подкомплекса с применением основ устойчивого развития. Выступая мощным инструментом уменьшения бедности, преодоления голода и обеспечения здоровья людей, направляя усилия на смягчение негативного влияния на окружающую среду, молокопродуктовый подкомплекс обеспечивает потребителей молочными продуктами таким способом, который экономически выгоден, экологически безопасен и социально ответственен для нынешнего и будущих поколений. Определена роль молокопродуктового подкомплекса в реализации каждой из 17 Целей Устойчивого Развития.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие сопоставления Целей Устойчивого Развития с возможностями молокопродуктового подкомплекса гарантировать продовольственную безопасность, устойчивый рост и социальное развитие при эффективном использовании природных ресурсов.

Практическая значимость. Результаты исследования вклада молокопродуктового подкомплекса в реализацию Целей Устойчивого Развития могут быть использованы заинтересованными участниками молокопродуктового подкомплекса Украины при разработке стратегических планов своей работы как на ближайшую, так и на отдаленную перспективу. Илл.: 1. Библиогр.: 57.

Ключевые слова: молокопродуктовый подкомплекс; Цели Устойчивого Развития; экономический рост; продовольственная безопасность; Украина; мир.

Козак Ольга Анатольевна - доктор экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: olya.kozak@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2197-3456>

Козак Мирослав Иванович - кандидат экономических наук, заведующий отделом организации научных исследований и инновационного развития, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: kozak.myroslav@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8504-5528>

Стаття надійшла до редакції 23.07.2021 р.

Фахове рецензування: 17.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Козак О. А., Козак М. І. Молокопродуктовий підкомплекс у реалізації цілей сталого розвитку. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 40 — 57. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108040>

Kozak, O.A. & Kozak, M.I. Molokoproduktovyi pidkompleks u realizatsii tsilei staloho rozvytku [Dairy subcomplex in the implementation of sustainable development goals]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 40 — 57 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108040>

* * *

УДК 167.7:657.6

JEL Classification: M40; M42

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108058>

В. М. ЖУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
К. П. МЕЛЬНИК, докторка економічних наук,
доцентка
Н. Л. ЖУК, кандидатка економічних наук,
старша наукова співробітниця
О. В. ВОЛОШИНА

Теоретичні основи посилення дієвості вітчизняного інституту аудиту

Мета статті – надати критичну оцінку інституціональній побудові та спроможності вітчизняної системи аудиту, сформуванню теоретичний базис посилення її інституціональної дієвості в національних інтересах й в умовах євроінтеграції та глобалізації економіки України.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано методи: діалектичний (при пізнанні змістових ознак інституту аудиту); монографічний (аналіз еволюції інституціонального розвитку інституту аудиту); аналізу (для з'ясування відповідності аудиту параметрам соціально-економічного інституту); синтезу й оцінки (для дослідження Стратегій і Концепцій Аудиторської палати України); емпіричний (щодо комплексної оцінки сучасного стану аудиторської діяльності в Україні); порівняльного аналізу (визначено напрямки інтеграції програмних документів розвитку інституту аудиту з Європейським Союзом та Міжнародною федерацією бухгалтерів), статистичний (при дослідженні стану аудиторської діяльності в Україні); моделювання і класифікації (для визначення внутрішньої побудови інституту аудиту, класифікації та ієрархії його складових); порівняння (для доведення відсутності спадковості в програмних документах Аудиторської палати України); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення напрямів розвитку інституту аудиту в Україні та формулювання висновків).

Результати дослідження. Полягають у виявленні проблем спадковості програмних документів вітчизняної системи аудиту, їх ціннісних орієнтирів і формування пропозицій стосовно побудови дієвої структури та ієрархії складових інституту аудиту.

Елементи наукової новизни. Пов'язані з використанням інституціонального підходу до періодизації розвитку системи аудиту в Україні, забезпеченням її ефективності через дотримання такою характерної для соціально-економічних інститутів ієрархії складових.

Практична значущість. Одержані результати вказують на проблеми розвитку вітчизняного інституту аудиту і шляхи їх подолання з використанням знань та підходів інституціональної теорії аудиту. Табл.: 3. Рис.: 1. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: аудит; інституціональна теорія аудиту; моделювання системи аудиту; стратегії і концепції розвитку інституту аудиту; Аудиторська палата України; Орган суспільного нагляду за аудиторською діяльністю.

Жук Валерій Миколайович – доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zhuk@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Мельник Катерина Петрівна – докторка економічних наук, доцентка, професорка кафедри обліку і оподаткування, Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, Волинська обл., м. Луцьк, вул. Винниченка, 28)

E-mail: pristypakatia@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Жук Наталія Леонідівна - кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: zhuklai1@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9882-4718>

Волошина Олена Вікторівна - наукова співробітниця відділу обліку та оподаткування, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: accounting@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8793-2369>

Постановка проблеми. У 2023 р. відзначатиметься 30-та річниця аудиторської діяльності в Україні. За цей період формування вітчизняного інституту аудиту характеризується різноманітними запозиченими зовні нормами регулювання, національними проблемами практичного застосування та особливим науковим забезпеченням. Інститут аудиту, як і інші вітчизняні соціально-економічні інститути, потерпає від програмно-стратегічної невизначеності, в цілому державної політики, що, очевидно, і пояснює слабкість його ініціатив у відпрацюванні своєї національної моделі та стратегії розвитку. Йдеться лише про такі ініціативи зі сторони двох його складових: Ради Аудиторської палати України та наукової спільноти. Незважаючи на важливість їхнього доробку, поки не сформовано цілісне і, головне, стає уявлення стосовно змістовності й розвитку вітчизняного інституту аудиту. Відсутність теоретичних підвалин, а також модельних орієнтирів зумовлює системні ризики від деструктивних адміністративних, бізнесових і, навіть, грантових ініціатив. Така незрілість вітчизняного інституту аудиту не для всіх очевидна і потребує публічного висвітлення та мобілізації усієї аудиторської спільноти на відпрацювання науково обґрунтованої стратегії розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему оцінки стану та розробки напрямів розвитку вітчизняного інституту аудиту, а також законодавчого врегулювання й наукового забезпечення перспектив аудиторської діяльності в Україні висвітлено у фундаментальних працях українських вчених. Серед них: В. П. Бондар [2], М. І. Бондар [1], Н. Г. Здирко [7], Т. О. Каменська [8], О. О. Канцуров [5], К. П. Мельник [5, 6, 9, 10], О. А. Петрик [11], І. Б. Садовська [5, 12], К. І. Редченко [13], О. Ю. Редько [14], Л. В. Чижевська [15], О. Л. Шерстюк [16] та ін. При цьому М. І. Бондар дослідив особливості аудиту в агропромисловому комплексі і виклав результати в навчально-науковій літературі [1]. Питанням якості аудиту та

управління нею приділена увага В. П. Бондарем [2, с. 44-46]. Теоретичні й практичні аспекти аудиту відповідності публічних закупівель розглядалися Н. Г. Здирко [7, с. 99]. Класифікацію та критерії оцінки ризиків в аудиті розробила Т. О. Каменська [8, с. 45]. Комплексне дослідження інституціональних підходів формування і розвитку сучасного аудиту в Україні здійснила О. А. Петрик [11, с. 50], тоді як І. Б. Садовська описала концептуальні аспекти розвитку вітчизняного аудиту [12]. Перспективи розвитку ринку аудиту в Україні, питання незалежності аудитора та її впливу на якість аудиторських послуг охоплюють дослідження К. І. Редченка [13]. Напрями вирішення проблем на ринку аудиторських послуг окреслив О. Ю. Редько [14, с. 95]. Механізми забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів аудиторської діяльності розглянуто Л. В. Чижевською [15, с. 265]. Роль професійних суджень аудитора в розвитку аудиторської діяльності висвітлено у дослідженнях О. Л. Шерстюка [16, с. 460].

Мета статті - надати критичну оцінку інституціональній побудові та спроможності вітчизняної системи аудиту, сформуванню теоретичний базис посилення її інституціональної дієвості в національних інтересах й умовах євроінтеграції та глобалізації економіки України.

У процесі дослідження висвітлюється вплив внутрішньоінституційної ієрархії на ефективність вітчизняної аудиторської діяльності; ціннісних орієнтирів розвитку вітчизняного інституту аудиту.

Методологія дослідження. Теоретичну і методологічну основу дослідження сформовано з використанням діалектичного, емпіричного, монографічного, статистичного, абстрактно-логічного методів у функціональному взаємозв'язку з аналізом, синтезом, оцінкою, порівняльним аналізом, моделюванням, класифікацією, порівнянням.

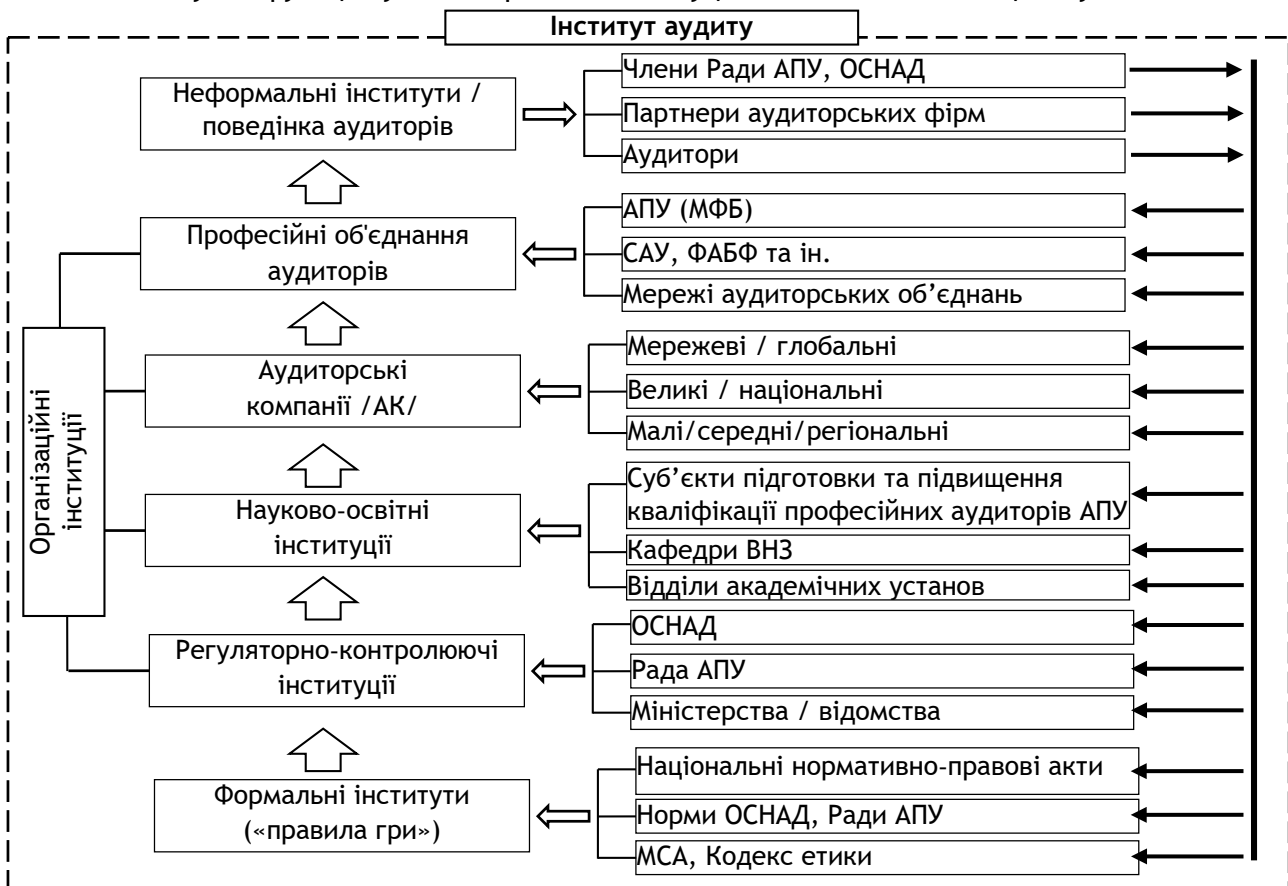
Виклад основних результатів дослідження. Значна частина вітчизняних дослідників розділяє інституціональну парадигму

розгляду сутності аудиту як соціально-економічного явища. В українській аудиторській еліті достатньо професіоналів, які впроваджують системне реформування аудиторської діяльності задля її відповідності статусу соціально-економічного інституту. Зокрема, це виконавчий директор Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю (ОСНАД), доктор економічних наук Олександр Олександрович Канцуров, голова Ради Аудиторської палати України (АПУ), доктор економічних наук, професор Тетяна Олександрівна Каменська, голова комітету контролю якості АПУ, доктор економічних наук, професор Оксана В'ячеславівна Царенко, член ради АПУ, доктор економічних наук, професор Валерій Петрович Бондар та ін. Звісно, процес інституціоналізації вітчизняного аудиту має багато складових. Не за всіма напрямками роботу завершено. Проте викремлюються такі напрями, на наш погляд, де проблем найбільше.

Спостерігається недостатня увага еліти до взаємозв'язків між складовими інституту аудиту, їх структурної класифікації та ієрархічного впливу на функціонування і розвиток

діяльності. Дослідження засвідчують, що це не стільки теоретичні питання, як вагомий прикладний базис для дієвого поточного управління та змісту стратегій і програм розвитку аудиту.

У науковій школі обліку і фінансів НААН у 2021 р. захищена дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук Катериною Петрівною Мельник, в якій вибудовано фундаментальні положення розгляду системи аудиту як соціально-економічного інституту. Це дало можливість автору запропонувати практиці концептуальні положення задіяння інституту аудиту до реалізації політики сталого розвитку [9]. Разом із тим цим дослідженням посилено наукове розуміння інституціональної змістовності внутрішньої сутності аудиторської діяльності (рис.). Відпрацьований теоретичний базис украї важливий для формування і реалізації політики розвитку інституту аудиту, де важлива не стільки класифікація складових інституту аудиту, як їх ієрархічна взаємодія, визначальність впливу тієї чи іншої складової на стан і ефективність інституціональної системи в цілому.

Інституціональна змістовність аудиторської діяльності: класифікація та ієрархія складових

Джерело: Розроблено авторами.

За проведеними дослідженнями, оприлюдненими раніше [6], із погляду ефективності інституту впливовішими виступають складові, що визначають соціально-економічну поведінку аудиторів – так званий неформальний інститут. Звісно, за інституціональною теорією зверхність у системі неформальної складової відзначається для більшості соціальних інститутів. Проте в інституті аудиту його неформальним і громадсько-організаційним складовим притаманна певна визначальна змістовність, що вирізняється професійними судженнями, дотриманням Кодексу етики і особливістю економічної та громадської активності аудиторів. Ці постулати характеризують основи української інституціональної теорії аудиту, що цілком логічно пов'язана і з інституціональною теорією бухгалтерського обліку.

За інституціональною теорією аудиту фундаментальні положення змістовних ознак та ієрархії складових обов'язково повинні враховуватися при відпрацюванні й реалізації стратегій і програм розвитку аудиту. На це слід зважати і при організації поточного управління системою аудиту.

Натомість у вітчизняній аудиторській діяльності теоретичним постулатом не приділяється достатньо уваги. Як і поточне управління, так і концепції, і стратегії розвитку аудиту не мають інституціональної впорядкованості та цілісності. Про це свідчать

результати досліджень інституціональних особливостей вітчизняного аудиту в різні періоди його функціонування (табл. 1). Виділення періодів і надання таким умовних назв здійснено на підставі змін інституціонального характеру. А саме:

- вибудованій у вітчизняному аудиті ієрархії впливу його складових на прийняття управлінських рішень;
- специфіці ідеологічного (неформального) впливу в той чи інший період;
- головних проявах неформально інституту;
- оцінка відкритості до «нової крові» (оновлення спільноти).

Як показують дослідження, лише у початковий («ідеалізований») період вітчизняного аудиту мала місце теоретично обґрунтована побудова ієрархічної взаємодії складових цього інституту. Визначальними в ньому у той період були: громадська складова – Спілка аудиторів України; сприйнята спільнотою ідеологічна парадигма, що формувалася в документах від аудиторів-науковців; «сприятливий клімат» для створення аудиторського бізнесу. Незважаючи на те, що у цей період спостерігалися суттєві проблемні ознаки, все ж у цілому він відповідав базовим теоретичним постулатам функціонування соціально-економічного інституту (див. рис.). Проте з часом, на що вказують наведені дані, така відповідність зникає.

1. Інституціональні особливості вітчизняного аудиту

Інституціональні особливості	Інституціональна періодизація (умовна назва періодів)			
	ідеалізований 1993-2002 рр.	корупційний, 2003-2012 рр.	грантовий, 2013-2018 рр.	контрольний, з 2019 р.
Ієрархія інституціонального впливу	<ul style="list-style-type: none"> • САУ • АПУ (як Рада) 	<ul style="list-style-type: none"> • АПУ (як РАДА) • САУ 	<ul style="list-style-type: none"> • Рада АПУ • Громадські об'єднання аудиторів 	<ul style="list-style-type: none"> • ОСНАД • Рада АПУ • Об'єднання аудиторів
Ідеологічний вплив	Науковці	«Ділки»	Експерти	ОСНАД
Сертифікація/ліцензування	Вільне	Корумповане	Ускладнене	Ускладнене
Головні проблемні ознаки неформального інституту	<ul style="list-style-type: none"> • необізнаність • пошук місії • проблеми якості 	<ul style="list-style-type: none"> • етичні • корупція • демпінг цін • проблеми якості 	<ul style="list-style-type: none"> • етичні • корупція • клановість • контроль якості 	<ul style="list-style-type: none"> • монополізм • розпорошеність • клановість • контроль якості

Джерело: Розроблено авторами.

В умовно «корупційному» та наступних періодах розвитку на вершині ієрархії інституту аудиту з'являється регуляторно-контролюючі інституції (більше де-факто, а

не де-юре). Це АПУ, Рада АПУ, ОСНАД. Змінюється й звучується під нову ієрархію та ідеологічний клімат із визначальністю впливу аудиторських «ділків» (умовна назва).

Згодом виявляється визначальність впливу групи експертів від грантових проєктів (Рада АПУ), ще пізніше - учасників ОСНАД. Звісно, в останні два періоди і учасникам проєктів, і учасникам ОСНАД та Ради АПУ вдалося відвернути корупційно-етичне руйнування вітчизняного інституту аудиту, проте відновлення теоретично обґрунтованої інституціональної зверхності в ієрархії як громадського впливу, так і професійно-етичної ідеології не відбувається. Чому?

Існуючу систему аудиту сучасна вітчизняна аудиторська еліта намагається розвивати без опори на теоретичні постулати. Видається так, що склад такої еліти у так званий корупційний період створив усі проблеми, а нова еліта з ОСНАД і Ради АПУ їх вирішить. Звичайно, якісний склад нової еліти значно кращий. Аудиторська спільнота і вчені нову еліту всіляко підтримують, проте й застерігають від тих же «граблів і спокус», що за інституціональною теорією створює зверхність у системі аудиту регуляторно-контролюючих інституцій (ОСНАД, Рада АПУ). Це вже помітно у сьогоденних проявах монополізму на аудиторському ринку, в громадській розпорошеності спільноти, у змісті стратегій та концепції розвитку вітчизняного аудиту й інших відомчих документах.

Отже, наукова гіпотеза необхідності дотримання інституціональних доктрин у розвитку аудиторської діяльності є важливою, а її недотримання має підтвердження в проблемах вибудованої структури вітчизняного інституту аудиту. Окрім того, ігнорування інституціональної теорії зумовило проблеми змісту і концептуальних, і стратегічних документів АПУ.

По-перше, Рада АПУ чи навіть АПУ як громадське об'єднання (а до правового статусу останньої існують питання, що являють собою предмет інших публікацій) виступають лише сегментами у цілісному інституті аудиту. За інституціональної теорії програмні документи інституту має затверджувати найвища в його ієрархії складова. З певними застереженнями можна погодитися, що цьому відповідає така складова як З'їзд аудиторів України, який формується з представників громадських об'єднань аудиторів (було б ідеально з єдиної САУ).

Звідси, за теорією, розробка і затвердження таких документів Радою АПУ створює інституційну проблемність. До того ж ця складова поряд з ОСНАД натеper посідає не своє місце в інституційній ієрархії аудиторської професії.

По-друге, уже очевидні проблеми врахування в документах еліти інтересів та цінностей широкої аудиторської спільноти. Аналіз програмних документів АПУ за останні періоди виявив проблеми спадковості як у меті розвитку вітчизняного інституту аудиту, так і в розумінні авторами ціннісних сподівань аудиторської спільноти (табл. 2). У стратегії діяльності АПУ на 2012-2017 рр. мету не зазначено. Проте зі змісту пріоритетів умовно її можна характеризувати як «продержавницька». У Концепції діяльності АПУ на 2016-2017 рр. простежується «проєвропейська» мета. Однак, незважаючи на конституційні орієнтири проєвропейського розвитку України, у наступній Стратегії розвитку АПУ до 2023 р. метою стає вже набуття членства у МФБ.

2. Проблеми спадковості мети діяльності, викладеної у стратегіях і концепції АПУ

№ з/п	Документ	Зміст мети
1	Стратегія діяльності АПУ на 2012-2017 рр. [18]	Державницькі пріоритети: 1) захист інтересів користувачів фінансової та іншої економічної інформації; 2) задоволення внутрішніх потреб професійного ринку аудиту України; 3) забезпечення визнання важливої ролі аудиторської професії в суспільстві; 4) поліпшення регуляторної діяльності у сфері аудиту
2	Концепція діяльності АПУ на 2016-2017 рр. [17]	«Проєвропейська» мета: адаптація механізмів регулювання аудиторської діяльності в Україні до сучасних вимог, визначених законодавством Європейського Союзу
3	Стратегія розвитку АПУ до 2023 р., (2019 р.) [19]	Глобальні пріоритети, мета АПУ: набуття повного членства у МФБ шляхом виконання необхідних умов щодо відповідності критеріям, описаним у Конституції МФБ (IFAC Constitution) та статуті (IFAC Bylanis)

Джерело: Систематизовано авторами.

У тому, що відповідати критеріям Конституції МФБ для вітчизняного аудиту це ціннісний пріоритет, Рада АПУ переконала й учасників останнього З'їзду аудиторів (червень 2021 р.).

Безумовно, зусилля вітчизняного інституту аудиту відповідати профільним Директивам ЄС чи Стандартам від МФБ потрібні, що ні в кого не викликають заперечень. Питання до пріоритетів, до роботи зі зміцнення економічних можливостей і соціальної статусності вітчизняного інституту аудиту. Проте згадані й інші важливі для аудиторської спільноти питання губляться в глобальних намірах її еліти.

Із проєкцією на вітчизняний аудит нами проаналізовано два ціннісних орієнтири сталого (цивілізованого) розвитку: опора на середній клас та просторова економіка (табл. 3). Варто зауважити, що політика ЄС у цих питаннях вирізняється чіткішою визначеністю, ніж МФБ. Відомо, що на політику

МФБ впливають глобальні корпорації з іншими ціннісними пріоритетами. Принаймні така ситуація простежується нині.

Отже, в «програмному коридорі» ЄС для вітчизняного малого і середнього бізнесу, в тому числі й аудиторського, наявні більші шанси на інституційну підтримку. У «програмному коридорі» МФБ переважає ринкова конкуренція, бо таке вигідно великому бізнесу, зокрема, глобальним аудиторським фірмам і мережам.

Подібне спостерігається і щодо цінності просторового розвитку. В політиці ЄС важливе значення надається розвитку територій. Тобто у розглянутому випадку присутність місцевого аудиторського бізнесу в регіонах. Глобальний великий бізнес не переймається питаннями зайнятості по територіях, перевагами саме від місцевого консалтингового супроводу. Він ігнорує проблеми монополії на ринку аудиторських послуг тощо.

3. Проблеми ціннісних орієнтирів сталого розвитку вітчизняного аудиту

№ з/п	Показник	Рік					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Проблеми ринку аудиторських послуг						
	Обсяг послуг САД, млн грн, у т.ч.:	1716	1973	2127	2438	2871	3175
	САД Київ і Київська обл., млн грн	1465	1635	1749	1991	2350	2618
	САД Дніпропетровська обл., млн грн	99	99	97	132	161	166
2	Проблеми середнього бізнесу						
	Кількість САД, у т.ч. залежно від обсягу наданих послуг, од	1107	1107	959	893	900	893
	Обсяг до 0,5 млн, од.	732	647	544	445	427	414
3	Проблеми просторової економіки: САД по регіонах, од., у т. ч.:						
	Київ і Київська обл.	Дані відсутні			102	120	116
	Разом: Сумська, Чернігівська, Волинська, Чернівецька області та Закарпаття	Дані відсутні			11	9	9

Джерело: Систематизовано авторами за інформацією АПУ [20].

Дані табл. 3 засвідчують певну тенденцію наростання ціннісних проблем у вітчизняному аудиті. Так, суб'єкти аудиторської діяльності (САД) Києва та Київської області освоюють понад 80 % усього ринку аудиторських послуг України. За 2020 р. столичний аудит разом із САД Дніпропетровської області охоплював 88 % такого ринку. В Україні постійно зменшується кількість САД, особливо тих, що допускаються системою до проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності. У наведених у табл. 3 п'яти регіонах таких фірм налічується 9-11 на всіх. До того ж АПУ не оприлюднює інформацію про обсяги виручки діяльності на ринку великих, у тому числі глобальних аудиторських компаній в Україні. За наведеними експертними

оцінками перші десять із таких освоюють не менше половини всього ринку аудиторських послуг України.

Висновки. Вітчизняний аудит останніми роками розпочав суттєві реформи з подолання корупції та підвищення якості своїх послуг. На цих напрямках ще чимало роботи. Проте концентрація аудиторської еліти лише на контролі якості аудиту несе загрозу інституційної розбалансованості системи. Це вже проявляється у монополізмі на ринку, проблемах просторового розвитку аудиторської діяльності, формуванні кланів для заміни еліти в системі управління. У ціннісних орієнтирах аудиторська еліта відривається від сподівань і потреб своєї спільноти.

Вагомою причиною проблем вітчизняного інституту аудиту слід вважати його побудову й функціонування в розрізі з доктринами сучасних соціальних і економічних теорій. У вітчизняному інституті аудиту порушена ієрархія визначальності його складових. Замість зверхності громадських інституцій як в організаційному управлінні, так й у формуванні «писаних і неписаних правил гри» простежується домінування регуляторно-контролюючих інституцій.

Список бібліографічних посилань

1. Бондар М. І. Аудит в АПК : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 188 с.
2. Бондар В. П., Бондар Ю. В. Якість в аудиті та деякі аспекти в управлінні якістю. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 1(31). С. 36-64.
3. Жук В. М. Інтегрована звітність: ретроспектива і перспектива в Україні. *Облік і фінанси*. 2019. № 1(83). С. 20-27. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-20-27](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-20-27).
4. Жук В. М. Наукове означення інституціональної теорії бухгалтерського обліку (на засадах ідеї сталого розвитку). *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету*. 2009. Т. 17. С. 139-146.
5. Zhuk Valerii, Kantsurov Oleg, Sadovska Iryna, Melnyk Kateryna, Safarova Anna, Starenka Olga, Nahirska Kateryna, Nuzhna Oksana, Tluchkevych Nataliia. Calculation of the efficiency of involving the institute of audit in sustainable development of rural areas in Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2021. Vol. 11. Iss. 2. Spicial Issue XXI. 2021. P. 128-135. URL: <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/PDF/110221.pdf>.
6. Жук В. М., Мельник К. П. Інститут аудиту: сутність та його складові. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 60-73.
7. Здырко Н. Г. Аудит відповідності публічних закупівель: теоретичні та практичні аспекти. *Облік і фінанси*. 2021. № 1(91). С. 90-100.
8. Каменська Т. О. Ризики в аудиті та їх оцінка. *Статистика України*. 2015. № 2. С. 43-45.
9. Мельник К. П. Аудиторське забезпечення сталого розвитку сільських територій: теорія, методологія, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: 08.00.09. Київ, 2021. 38 с. URL: http://www.iae.org.ua/images/iae/vchena_rada_02/2021/2021.04.21_melnyk_aref.pdf.
10. Мельник К. П. Оцінка ефективності інституту аудиту. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2020. Вип. 6(80). С. 108-115.
11. Петрик Е. А. Формирование и развитие современного аудита в Украине: институциональный подход. *Международный бухгалтерский учет*. 2013. № 9. С. 45-52.
12. Semenysheva Nataliia, Khorunzhak Nadia, Sadovska Iryna. Evaluation of the adaptability of scientific theories for the development of accounting institute. *Intelektine Ekonomika; Vilnius*. 2020. Vol. 14. No 1. P. 113-129.
13. Редченко К. І. Аудиторські послуги на ринку ІСО: можливості і перспективи. *Статистика України*. 2018. Вип. 1. С. 54-61.
14. Ovdiuk, O. (2019). Conceptual mechanism provisions for making and implementation of managerial decisions. *Scientific Horizons*, 9(82), 20-26. doi: 10.33249/2663-2144-2019-82-9-20-26
15. Чижевська Л. В., Антонюк О. Р. Сучасний стан та механізми забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів аудиторської діяльності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2017. № 862. С. 261-268.
16. Шерстюк О. Л. Аспекти застосування професійних суджень аудитора. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2016. Вип. 2-3(35). С. 459-471.

Критична оцінка стану і перспектив розвитку вітчизняного аудиту потребує подальших публічних дискусій. Результативністю таких має стати відпрацювання рамкової науково обґрунтованої моделі вітчизняного інституту аудиту та в її орієнтирах, розробка дієвих стратегій і програм розвитку, ініціювання змін до чинного законодавства. Все це й формує напрями подальших досліджень.

References

1. Bondar, M.I. (2003). *Audit v APK: navch. posibnyk*. [Audit in the agro-industrial complex: textbook. manual]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
2. Bondar, V.P. & Bondar, Yu.V. (2015). *Yakist v audyti ta deiaki aspekty v upravlinni yakistiu* [Quality in audit and some aspects in quality management]. *Problemy teorii ta metodologii bukhgalterskoho obliku, kontroliu i analizu*. Vyp. 1(31). pp. 36-64 [In Ukrainian].
3. Zhuk, V.M. (2019). *Intehrovana zvitnist: retrospektyva i perspektyva v Ukraini* [Integrated Reporting: A Retrospective and Perspective in Ukraine]. *Oblik i finansy*, 1(83), 20-27 [In Ukrainian]. doi: [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1\(83\)-20-27](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-1(83)-20-27).
4. Zhuk, V.M. (2009). *Naukove oznachennia instytutsionalnoi teorii bukhgalterskoho obliku (na zasadakh idei staloho rozvytku)* [Scientific definition of institutional theory of accounting (based on the idea of sustainable development)]. *Zbirnyk naukovykh prats Podil'skoho derzhavnoho ahrarnotekhnichnoho universytetu*, vol. 17, pp.139-146 [In Ukrainian].
5. Valerii Zhuk, Oleg Kantsurov, Iryna Sadovska, Kateryna Melnyk, Anna Safarova, Olga Starenka, Kateryna Nahirska, Oksana Nuzhna, Nataliia Tluchkevych (2021). Calculation of the efficiency of involving the institute of audit in sustainable development of rural areas in Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, vol. 11 (2), Spicial Issue XXI, pp. 128-135. Retrieved from : <http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110221/PDF/110221.pdf> [In English].
6. Zhuk, V.M. & Melnyk, K.P. (2020). *Instytut audytu: sutnist ta yoho skladovi* [Institute of audit: essence and its components] *Ekonomika APK*, 11, pp. 60-73 [In Ukrainian].
7. Zdyrko, N.H. (2021). *Audit vidpovidnosti publicnykh zakupivel: teoretychni ta praktichni aspekty*. [Audit vidpovidnosti publicnykh zakupivel: teoretychni ta praktichni aspekty]. *Oblik i finansy*, 1 (91), pp. 90-100 [In Ukrainian].
8. Kamenska, T.O. (2015). *Ryzyky v audyti ta yikh otsinka* [Audit risks and their assessment]. *Statystyka Ukrainy*. 2. pp. 43-45 [In Ukrainian].
9. Melnyk, K.P. (2021). *Audytorske zabezpechennia staloho rozvytku sil'skykh terytorii: teorii, metodolohiia, praktyka* [Audit support for sustainable development of rural areas: theory, methodology, practice]. Doctor's thesis. Kyiv. Retrieved from : http://www.iae.org.ua/images/iae/vchena_rada_02/2021/2021.04.21_melnyk_aref.pdf [In Ukrainian].
10. Melnyk, K.P. (2020). *Otsinka efektyvnosti instytutu audytu*. [Evaluation of the effectiveness of the audit institute]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 6(80), pp. 108-115 [In Ukrainian].
11. Petrik, E.A. (2013). *Formirovaniie i razvitie sovremenogo audita v Ukrainie: institutsional'nyj podhod* [Formation and development of modern audit in Ukraine: an institutional approach]. *Mezhdunarodnyy buhgalterskij uchet*, 9, pp. 45-52 [In Russian].
12. Semenysheva Nataliia; Khorunzhak Nadia; Sadovska Iryna. (2020). Evaluation of the adaptability of scientific theories for the development of accounting institute. *Intelektine Ekonomika; Vilnius*, 14 (1), pp 113-129 [In English].
13. Redchenko, K.I. (2018). *Audytorski posluhy na rynku ICO: mozhyvosti i perspektyvy* [Audit services in the ICO market: opportunities and prospects]. *Statystyka Ukrainy*, 1, pp. 54-61 [In Ukrainian].

17. Про Концепцію діяльності Аудиторської палати України на 2016-2017 роки : Рішення Аудиторської палати України від 26.05.2016 р. № 325/8. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/FN020839>.

18. Про Стратегію діяльності АПУ на 2012-2017 роки : Рішення Аудиторської палати України від 05.07.2012 р. № 252/5. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_5230-12#Text.

19. Стратегія розвитку Аудиторської палати України до 2023 року : Рішення чергового з'їзду аудиторів України від 18.05.2019 р. № 1/13. URL : <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2018/12/Стратегія-розвитку-Аудиторської-палати-України-до-2023-року.pdf>.

20. Звіти АПУ до Кабінету Міністрів України. URL : <https://www.apu.net.ua/zvit-do-kmu>.

21. Boersma M. Financial Statement Networks: An Application of Network Theory in Audit. *The Journal of Network Theory in Finance*. 2018. № 4(4).

22. Humphrey Ch. Debating Audit Expectations. Current Issues in Auditing: Michael Sherer, Stuart Turley. SAGE Publications Ltd. 2007. URL : <https://sk.sagepub.com/books/current-issues-in-auditing-3e/n1.xml>

14. Ovdiuk, O. (2019). Conceptual mechanism provisions for making and implementation of managerial decisions. *Scientific Horizons*, 9(82), 20-26. doi: 10.33249/2663-2144-2019-82-9-20-26

15. Chyzhavska, L.V. & Antoniuk O.P. (2017). Suchasnyi stan ta mekhanizmy zabezpechennia konkurentospromozhnosti subiektiv audytorskoi diialnosti. [Current state and mechanisms for ensuring the competitiveness of auditing entities]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. Seria: *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlenia i problemy rozvytku*. 862 (pp. 261- 268) [In Ukrainian].

16. Sherstiuk, O.L. (2016). Aspekty zastosuvannia profesiinykh sudzhen audytora [Aspects of application of professional judging of auditors]. *Problemy teorii ta metodolohii bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu*, 2-3(35), pp. 459-471 [In Ukrainian].

17. Pro Kontseptsiiu diialnosti Audytorskoi palaty Ukrainy na 2016-2017 roky: Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy vid 26.05.2016 r. # 325/8 [On the Concept of the Audit Chamber of Ukraine for 2016-2017: Decision of the Audit Chamber of Ukraine dated 26.05.2016 No. 325/8]. Retrieved from : <https://ips.ligazakon.net/document/FN020839> [In Ukrainian].

18. Pro Stratehiuu diialnosti APU na 2012-2017 roky : Rishennia Audytorskoi palaty Ukrainy vid 05.07.2012 r. # 252/5 [On the Strategy of the UBA for 2012-2017: Decision of the Audit Chamber of Ukraine dated 05.07.2012 No. 252/5]. Retrieved from : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr2_5230-12#Text [In Ukrainian].

19. Stratehiia rozvytku audytorskoi palaty Ukrainy do 2023 roku : Rishennia chervohoho zizdu audytoriv Ukrainy vid 18.05.2019 r. # 1/13 [Strategy for the development of the Audit Chamber of Ukraine until 2023: Decision of the regular Congress of Auditors of Ukraine dated 18.05.2019 No. 1/13]. Retrieved from : <https://www.apu.com.ua/wp-content/uploads/2018/12/Stratehiia-rozvytu-Audytorskoi-palaty-Ukrainy-do-2023-roku.pdf> [In Ukrainian].

20. Zvity APU do Kabinetu Ministriv Ukrainy [Reports of the Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine]. Retrieved from : <https://www.apu.net.ua/zvit-do-kmu> [In Ukrainian].

21. Boersma, M. (2018). Financial Statement Networks: An Application of Network Theory in Audit. *The Journal of Network Theory in Finance*, 4(4) [In English].

22. Humphrey, Ch. (2007). Debating Audit Expectations. Current Issues in Auditing: Michael Sherer, Stuart Turley. SAGE Publications Ltd. Retrieved from : <https://sk.sagepub.com/books/current-issues-in-auditing-3e/n1.xml> [In English].

Zhuk V. M., Melnyk K. P., Zhuk N. L., Voloshyna O. V. *Theoretical basis of strengthening the action of the domestic institute of audit*

The purpose of the article is to provide a critical assessment of the institutional structure and capacity of the domestic audit system, to form a theoretical basis for strengthening its institutional effectiveness in the national interests and in the context of European integration and globalization of Ukraine's economy.

Research methods. In the course of the research, the following methods were used: dialectical (in the knowledge of the substantive features of the institution of audit); monographic (analysis of the evolution of the institutional development of the audit institution); analysis (to clarify the compliance of the audit with the parameters of a socio-economic institution); synthesis and evaluation (for the study of Strategies and Concepts of the Audit Chamber of Ukraine); empirical (based on a comprehensive assessment of the current state of auditing in Ukraine); comparative analysis (the directions of integration of program documents for the development of the audit institute with the European Union and the International Federation of Accountants are determined), statistical (in the study of the state of audit activity in Ukraine); modeling and classification (to determine the internal structure of the audit institution, classification and hierarchy of its components); comparison (to prove the absence of heredity in the program documents of the Audit Chamber of Ukraine); abstract-logical (theoretical generalizations of the directions of development of the audit institution in Ukraine and the formulation of conclusions).

Research results. They consist in identifying the problems of heredity of program documents of the domestic audit system, their value guidelines and the formation of proposals for building an effective structure and hierarchy of components of the audit institution.

Scientific novelty. They are associated with the use of an institutional approach to the periodization of the development of the audit system in Ukraine, ensuring its effectiveness through adherence to the hierarchy of components so characteristic of socio-economic institutions.

Practical significance. The results obtained indicate the problems of the development of the domestic audit institution and the ways to overcome them using knowledge and approaches on the institutional theory of audit. Tabl.: 3. Figs.: 1. Refs.: 22.

Keywords: audit; institutional audit theory; audit system modeling; strategies and concepts for the development of the audit institute; Audit Chamber of Ukraine; The Audit Public Oversight Body of Ukraine.

Zhuk Valerii Mykolaiovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief senior research fellow of the department of accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: zhuk@faaf.org.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Melnyk Kateryna Petrivna - doctor of economic sciences, associate professor (docent), professor of the department of accounting and taxation, Lesya Ukrainka Volyn National University (28, Vynnychenko, Lutsk, Volynska obl., 43025)
E-mail: pristypakatia@ukr.net
ORCID iD <http://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Zhuk Nataliia Leonidivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: zhuklai1@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9882-4718>

Voloshyna Olena Viktorivna - research fellow of the department of accounting and taxation, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: accounting@faaf.org.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8793-2369>

Жук В. Н., Мельник Е. П., Жук Н. Л., Волошина Е. В. Теоретические основы усиления действенности отечественного института аудита

Цель статьи - дать критическую оценку институциональному построению и возможности отечественной системы аудита, сформировать теоретический базис усиления ее институциональной действенности в национальных интересах в условиях евроинтеграции и глобализации экономики Украины.

Методика исследования. В процессе исследования использованы методы: диалектический (при познании содержательных признаков института аудита); монографический (анализ эволюции институционального развития института аудита); анализа (для выяснения соответствия аудита параметрам социально-экономического института); синтеза и оценки (для исследования Стратегий и Концепций Аудиторской палаты Украины); эмпирический (по комплексной оценке современного состояния аудиторской деятельности в Украине); сравнительного анализа (определены направления интеграции программных документов развития института аудита с Европейским Союзом и Международной федерацией бухгалтеров); статистический (при исследовании состояния аудиторской деятельности в Украине); моделирования и классификации (для определения внутреннего построения института аудита, классификации и иерархии его составляющих); сравнение (для доказательства отсутствия наследственности в программных документах Аудиторской палаты Украины); абстрактно-логический (теоретические обобщения направлений развития института аудита в Украине и формулирование выводов).

Результаты исследования. Состоят в выявлении проблем наследственности программных документов отечественной системы аудита, их ценностных ориентиров и формировании предложений относительно построения действенной структуры и иерархии составляющих института аудита.

Элементы научной новизны. Связаны с использованием институционального подхода к периодизации развития системы аудита в Украине, обеспечением ее эффективности через соблюдение таковой характерной для социально-экономических институтов иерархии составляющих.

Практическая значимость. Полученные результаты указывают на проблемы развития отечественного института аудита и пути их преодоления с использованием знаний и подходов институциональной теории аудита. Табл.: 3. Илл.: 1. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: аудит; институциональная теория аудита; моделирование системы аудита; стратегии и концепции развития института аудита; Аудиторская палата Украины; Орган общественного надзора за аудиторской деятельностью.

Жук Валерий Николаевич - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: zhuk@faaf.org.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1367-5333>

Мельник Екатерина Петровна - доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры учёта и налогообложения, Волынский национальный университет имени Леси Украинки (43025, Волынская обл., г. Луцк, ул. Винниченко, 28)
E-mail: pristypakatia@ukr.net
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9167-5801>

Жук Наталия Леонидовна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: zhuklai1@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9882-4718>

Волошина Елена Викторовна - научный сотрудник отдела учёта и налогообложения, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: accounting@faaf.org.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-8793-2369>

Стаття надійшла до редакції 26.07.2021 р.

Фахове рецензування: 12.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Жук В. М., Мельник К. П., Жук Н. Л., Волошина О. В. Теоретичні основи посилення дієвості вітчизняного інституту аудиту. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 58 – 66. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108058>

Zhuk, V.M., Melnyk, K.P., Zhuk, N.L. & Voloshyna, O.V. (2021). Teoretychni osnovy posylennia diievosti vitchyznianoho instytutu audytu [Theoretical basis of strengthening the action of the domestic institute of audit]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 58 – 66 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108058>

*

І. Ю. МАРКО, доктор економічних наук, професор
О. Д. РАДЧЕНКО, кандидатка економічних наук,
доцентка, старша наукова співробітниця
О. О. МЕЛЬНИЧУК, аспірант*

Фінансові ризики бюджетної безпеки та їх державне регулювання

Мета статті – обґрунтувати особливості фінансових ризиків бюджетної складової фінансової безпеки України на прикладі аналізу видатків на окремі безпекоформуючі сектори.

Методика дослідження. Використано монографічний метод для огляду наукових публікацій дослідників та нормативної бази щодо бюджетної безпеки, емпіричний, системний і порівняльний аналізи та синтез для моніторингу індикаторів і субіндексів фінансово-бюджетної безпеки, графічний метод для відображення динаміки досліджуваних показників, статистичний метод для виявлення інтегрованості бюджетних видатків і фінансових ризиків, абстрактно-логічний для теоретичних узагальнень та висновків.

Результати дослідження. Класифіковано фінансові ризики для сфери бюджетної безпеки. Проаналізовано динаміку інтегрального індексу економічної безпеки й субіндексу фінансової, а у її складі бюджетної безпеки; функціональні бюджетні видатки і видатки на сектори забезпечення продовольчої та національної безпеки. Визначено напрями, на базі яких здійснюється регулювання видів бюджетної безпеки: орієнтованість на досягнення стратегічної мети; необхідності гарантування пріоритету бюджетних видатків на окремі галузі в умовах політичних, економічних, техногенних та глобальних криз; для економічних галузей – дотримання балансу щодо внеску галузі у ВВП і частки її фінансування з державного бюджету.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку визначення фінансових ризиків бюджетної безпеки як загроз організаційних, регуляторних, управлінських заходів щодо формування доходів та видатків державного бюджету. Поглиблено аналіз субіндексів фінансової безпеки на поточний період. Установлено тісноту зв'язку фінансової та бюджетної безпеки. Досліджено залежності динаміки та ефективності видатків бюджету на окремі безпекоформуючі галузі. Удосконалено методичне забезпечення процесів аналізу бюджетної безпеки і підходів до ефективності державного регулювання.

Практична значущість. Запропоновано удосконалення групування фінансових ризиків, методичні підходи до визначення напрямів державного регулювання зниження рівня фінансових ризиків у сфері бюджетної безпеки. Окремі висновки дослідження можуть бути використані при формуванні Стратегії розвитку безпекоформуючих галузей. Табл.: 7. Рис.: 1. Бібліогр.: 31.

Ключові слова: агросектор; безпекоформуючі галузі; бюджетна безпека; державне регулювання; індекси; фінансова безпека; видатки бюджету; фінансові ризики.

Марко Іван Юрійович – доктор економічних наук, професор, провідний науковий співробітник, Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України (03049 м. Київ, пр-т Повітрофлотський, 28)

E-mail: marco.df.mo@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2590-3623>

Радченко Оксана Дмитрівна – кандидатка економічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця відділу фінансово-кредитної та податкової політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Мельничук Олександр Олександрович – аспірант відділу фінансово-кредитної та податкової політики, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: melnychuk_o_o@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8054-2808>

Постановка проблеми. Сучасна економічна система за глобалізації світогосподарських зв'язків зумовлює домінування фінансової складової, яка перетворюється на базову

категорію та основний регулятор розвитку. Фінансові ризики стали вагомим фактором впливу на розвиток національних економік, вони прямо діють на фінансову та інтегровано на економічну безпеку, через вразливість механізмів формування фінансових потоків. Оскільки стан економіки України за показниками економічної безпеки протягом

* Науковий керівник – О. Д. Радченко, кандидатка економічних наук.

© І. Ю. Марко, О. Д. Радченко, О. О. Мельничук, 2021

останніх років оцінюється як незадовільний, із погіршенням практично за всіма складовими до небезпечного рівня, то завданням наукових розвідок щодо фінансових ризиків визначено їх ідентифікацію та оцінку для системи фінансово-бюджетної безпеки з метою поліпшення процесу державного регулювання безпекових заходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо фінансових ризиків у системі економічної безпеки здійснювали: О. Барановський; О. Білоусова [16]; А. Бондаренко [2]; В. Варналій [3]; В. Геєць; А. Єрмошенко; Я. Жаліло [14]; А. Качинський; С. Майстро; О. Мунтіян; О. Резнікова [10]; І. Рекуненко; С. Свірко [18]; Ю. Харазішвілі [21]; І. Чугунов [22] та ін.

Об'єктивною рисою фінансових ризиків вирізняється можливість їх оцінки, виявлення причинно-наслідкових зв'язків та можливість упередження для формування безпекового середовища. Очевидно, що фінансові ризики виступають антагоністами фінансової безпеки, що зумовлює потребу дуального дослідження «ризиків-безпеки». При аналізі ризиків, які супроводжують фінансові послуги, необхідно знати, які оцінити ризики, методи їх зменшення або запобігання й управління.

Дослідниками висвітлено різні аспекти фінансової та у її складі бюджетної безпеки. Зокрема, А. Бондаренко досліджено методологічні та теоретичні аспекти державного регулювання [2]; З. Варналій - економічну та фінансову безпеку України в умовах глобалізації [3]; О. Дахнова, Т. Городецька визначали підходи до оцінки стану бюджетної безпеки [4, с. 345]; Д. Кошиков - поняття та класифікація функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави [7, с. 67-73]; А. Кулінська - концептуальні засади розробки системи державного управління фінансовою складовою економічної безпеки економіки України [8]; В. Мельник, О. Савастєєва - бюджетна політика в системі фінансової безпеки держави [9, с. 73-80]; О. Резнікова - кращі світові практики оцінювання ризиків і загроз національних систем [10, с.73-80]; Н. Пойда-Носик, І. Черленяк - управління безпекою на макро- та мікрорівнях [11, с. 59]; І. Марко, С. Леонтович та ін. - види небезпек в контексті системного підходу [13, с. 311-317]; Л. Шемаєва, Я. Жаліло та ін. - проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової

системи України [14]; С. Свірко - механізми державного управління бюджетною безпекою [18]; О. Тарасова - фінансова політика і бюджетна безпека [19, с. 76-80]; Ю. Харазішвілі - системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації [21]; І. Чугунов, Ю. Арістов - бюджетна політика в умовах економічних перетворень [22, с. 25] тощо. Бюджетна безпека на секторальному рівні для аграрної галузі висвітлена в працях Ю. Лупенка, Л. Тулуша та ін., які досліджують податково-бюджетну політику аграрного сектору за складовими [17]; С. Леонтовича та ін., які проаналізували фінансову складову національної безпеки [31, с. 3-14] тощо.

Серед зарубіжних дослідників фінансово-бюджетної безпеки відомі праці J. Hu та ін. щодо моделі розподілу бюджету з поправкою на ризики національної безпеки [29, с. 819]; M. Kahler - про економічну безпеку в епоху глобалізації [30, с. 485-502]; U. Ekhsuehi, O. Oyegue - про стан балансу фінансів держави залежно від підходів до оцінки бюджетної ефективності [26, с. 5]; D. Brook, G. Górniewicz - про державний борг і бюджетний дефіцит як загрозу економічній безпеці країн Європейського Союзу [25, с. 32-57; 28, с. 55-67]; G. Giriūnienė - дослідження взаємозв'язку між концепціями економічної і фінансової безпеки держави [27, с. 609-616] тощо. Також для аналізу фінансової безпеки й державного регулювання цього процесу в урахуванням глобальних загроз формується щорічний світовий Звіт про глобальний фінансовий розвиток [24], де наводяться характеристики фінансових систем для понад 200 країн, починаючи з 1960 р., за сотнею індикаторів, що охоплюють різні аспекти фінансових інститутів і ринків.

За дослідженнями Н. Ухналь [20, с. 63], у центрі уваги перебуває перехід системи управління публічними фінансами в Україні на міжнародні стандарти, а в ЄС індикатори та методологія їх розрахунку уніфіковані для всіх країн, розраховують довго-, середньо- й короткострокові показники ризику.

Загалом дослідниками встановлено, що забезпечення бюджетної безпеки це: комплекс заходів, підходів й інструментів, орієнтованих на захист державних інтересів, належного рівня державної підтримки окремих галузей економіки; «процес евристичного характеру й походження, що полягає

у вирішенні задач багатокритеріального спектру і його потрібно розглядати в тісному зв'язку із розвитком ринкових відносин в економіці, рівнем інтеграції та ступенем взаємодії інституту державних фінансів, ринку фінансових послуг та фінансів реального сектора» [2, с. 3]. Таким чином, окремі аспекти фінансових ризиків, насамперед для безпекоформуючих галузей та державне їх регулювання бюджетними методами залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – обґрунтувати особливості фінансових ризиків бюджетної складової фінансової безпеки України на прикладі аналізу видатків на окремі безпекоформуючі сектори.

Виклад основних результатів дослідження. Законодавча база України щодо об'єкта дослідження досить розгалужена. Законом «Про Бюро економічної безпеки України» від 28.01.2021 р. № 1150-IX у ст. 2 п. 6 визначено, що фінансовий ризик – це загроза, що ідентифікується в бюджетній, податковій, митній, грошово-кредитній або інвестиційній сфері, вплив якої призводить до тінізації економіки та послаблення економічної безпеки держави. Науковці фінансовий ризик виокремлюють як економічну категорію, що відображає об'єктивно існуючі невизначеність та конфліктність, які виникають у відносинах щодо створення, розподілу, перерозподілу та споживання доданої вартості та частини національного багатства [23, с. 256].

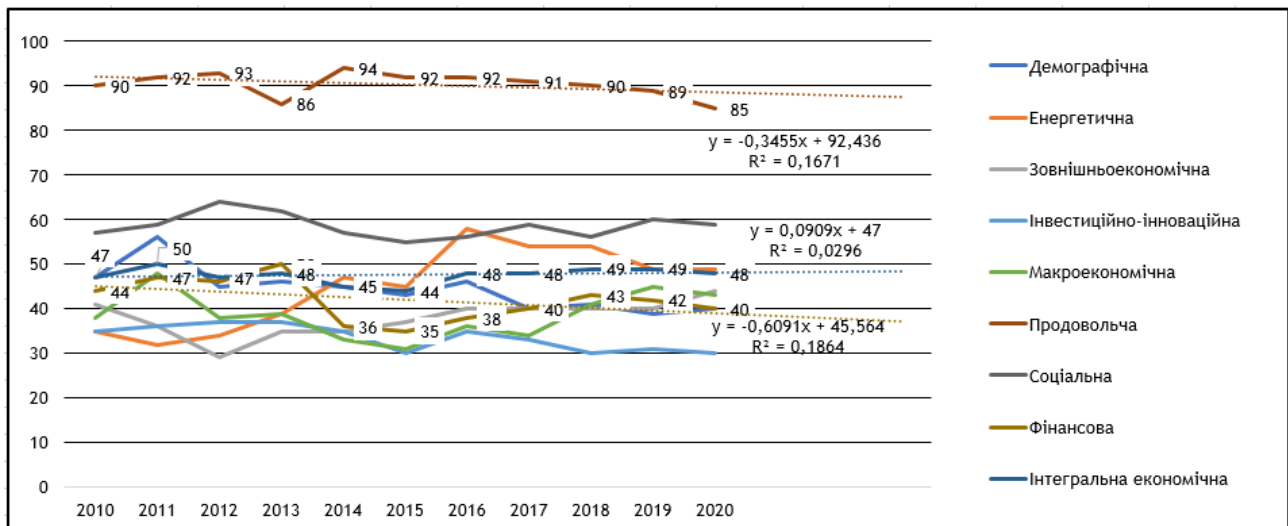
Поняття «фінансовий ризик» тісно пов'язане з «фінансовою безпекою», по суті, ідентифікація та оцінка ризиків формує поле фінансової безпеки і надає важелі управління ними. Проте поняття фінансового ризику вужче за ризики фінансової безпеки. Для здійснення ефективної фінансової політики розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 р. № 569-р розроблена Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, де виділено явища і чинники, що можуть призвести до створення загроз національній безпеці у фінансовій сфері. Характерними ознаками безпеки у сфері фінансів виступають збалансованість, стійкість проти внутрішніх

і зовнішніх загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави.

Відповідно до п. 30 Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року від 11.08.2021 р. № 347/2021 (далі – Стратегія-25), передбачено розроблення методики щорічної оцінки стану економічної безпеки. Оцінка стану фінансової безпеки визначається за фінансовими ризиками, які ідентифікуються й оцінюються за різними методами: комплексним, систематичним, статистичним, аналітичним, експертним, рейтинговим, нормативним, аналоговим тощо [11, с. 59-67].

Результати, наведені у Звіті про фінансову стабільність, підготовленому Національним банком України (червень 2021 р.), показують, що рівень фінансової безпеки України за різними методами оцінювання був достатнім для забезпечення виконання фінансовим сектором його функцій належним чином та успішного проходження кризи. Зокрема, індекс фінансового стресу (ІФС) у 2008 р. становив 0,00161, тоді як у 2021-му підвищився до 0,02822. За період 2008-2020 рр. причинами фінансових стресів визнано: банкрутство Lehman Brothers (2008); прийняття антикризових законів за вимогою Міжнародного Валютного Фонду (2009); заворушення на вул. Грушевського (2013); загострення військового конфлікту на сході країни (2014); початок переговорів про реструктуризацію зовнішнього боргу (2015); початок карантину через COVID-19 (2020).

Наразі діють Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджені наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 (далі – Методрекомендації 1277), де фінансова безпека виділена у складі економічної, серед виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої і соціальної. Про наявну ситуацію свідчить динаміка індикаторів економічної безпеки України за період 2010-2020 рр. (рис.).

Динаміка складових та інтегрального показника економічної безпеки України за 2010-2020 рр.

Джерело: Побудовано авторами за даними, наданими Міністерством економіки України. URL : <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

За даними рисунка, упродовж 2010-2020 рр. стан економічної безпеки оцінюється як незадовільний - 46% у середньому, з погіршенням практично за усіма показниками до небезпечного рівня у 2012, 2014-2015 рр. і 2019-2020 рр. Протягом 10 років

стан фінансової безпеки, за середнього значення оцінки на рівні 42 % від оптимального значення, найбільшою мірою формує тенденції економічної безпеки. Вибіркові субіндикатори, за якими визначено рівень фінансової безпеки, наведено у табл. 1.

1. Динаміка субіндикаторів фінансової безпеки за 2010-2020 рр.

Значення індикаторів за роками										
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Банківська безпека. Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальному обсязі, %										
11,2	9,6	8,9	10,9	16,3	24,8	28,2	54,5	52,8	48,4	41,0
Безпека небанківського фінансового ринку. Рівень проникнення страхування (премії до ВВП), %										
2,1	1,7	1,5	1,9	1,7	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	1,1
Боргова безпека. Відношення обсягу державного боргу до ВВП, %										
86,3	77,4	76,6	77,5	93,9	129,3	120,5	102,9	87,6	79,2	80,9
Бюджетна безпека. Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, %										
-5,7	-1,7	-3,7	-4,4	-4,9	-2,3	-2,9	-1,6	-1,7	-2,0	-5,2
Валютна безпека. Валові міжнародні резерви України, місяців імпорту										
4,4	3,8	3,0	3,5	1,8	3,0	3,0	3,2	3,3	4,9	4,8
Грошово-кредитна безпека. Частка довгострокових кредитів у обсязі наданих кредитів, %										
28,9	25,3	21,6	19,1	16,6	15,2	23,8	25,8	22,5	20,2	17,8
Фінансова безпека										
42	47	47	50	40	35	38	40	43	42	40

Джерело: Сформовано авторами за даними, розрахованими Міністерством економіки України. URL : <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

За 2010-2020 рр. значно зросли ризики банківської безпеки, оскільки збільшилася частка простроченої заборгованості; небанківської безпеки, через зниження рівня проникнення страхування; ризики грошово-кредитної системи спричинили зниження частки довгострокових кредитів. Найбільшу питому вагу в субіндикаторах фінансової становить бюджетна безпека. Її низький рівень зумовлений постійним дефіцитом

державного бюджету та пов'язаним з цим борговим навантаженням, сукупною дією інших фінансових ризиків.

Дослідники розглядають бюджетну безпеку за змістом - як співвідношення бюджетних ресурсів, параметрів їх створення та розподілу і сумарної необхідності одержувачів таких ресурсів, та за формою - у системі оцінок, що показують її рівень [3, с. 6]; як стан фінансової захищеності сектору загального

державного управління, що характеризується платоспроможністю та фінансовою стійкістю держави [18, с. 25]; як стан бюджетної системи, який характеризується збалансованістю доходів і видатків, високим рівнем ліквідності активів, наявністю грошових валютних та інших резервів, здатних забезпечити стабільність національної економіки [16, с. 41-42]. На

наш погляд, бюджетна безпека - це вибір організаційних, регуляторних, управлінських заходів щодо формування доходів та видатків державного бюджету з метою фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку з урахуванням усіх можливих фінансових ризиків та загроз. Динаміка субіндикаторів бюджетної безпеки наступна (табл. 2).

2. Динаміка субіндикаторів бюджетної безпеки за 2010-2020 рр.

Значення індикаторів за роками Абсолютні/Нормовані										
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
<i>Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП, % порогове значення - не більше -3 (ІДБ)</i>										
-5,7	-1,7	-3,7	-4,4	-4,9	-2,3	-2,9	-1,6	-1,7	-2,0	-5,2
0,26	1,00	0,66	0,51	0,40	0,94	0,81	1,00	1,00	1,00	0,36
<i>Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП (ІДУ)</i>										
-0,7	-0,9	-0,5	0,1	-0,2	-0,1	0,1	0,0	-0,2	-0,03	1,5
0,86	0,82	0,90	0,99	0,95	0,98	0,97	1,00	0,96	1,00	0,70
<i>Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, % порогове значення - не більше 30 (ІРВВП)</i>										
28,1	30,7	31,7	30,2	28,7	32,8	32,8	34,1	33,3	32,4	32,8
0,99	0,75	0,68	0,77	0,89	0,60	0,61	0,49	0,57	0,64	0,62
<i>Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, % (ІОБ)</i>										
18,0	22,7	27,7	33,5	47,7	93,7	33,6	59,7	37,7	46,5	47,0
0,18	0,14	0,12	0,10	0,07	0,03	0,10	0,05	0,08	0,07	0,07
Бюджетна безпека (ІББ)										
55	68	58	58	56	64	62	64	65	67	43

Джерело: Розраховано авторами за Методрекомедаціями 2177 та даними Міністерства економіки України URL : <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП свідчить, що у наповненні бюджету переважають непрямі податки, які ефективні у фіскальному аспекті, проте не популярні у соціальному, тому намітився критичний стан цього субіндексу у 2020 р. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет свідчить про збільшення ролі держави в економіці, субіндекс знаходиться на рівні попередніх років, відхилення від граничного значення становлять 2-3%. Інтегральний індекс бюджетної безпеки за

2010-2020 рр. перебуває у діапазоні незадовільних значень, був недостатнім у 2010 р., 2014 р., загрози мають місце у 2020 р., тому стабілізація бюджетної системи визнана першочерговим завданням державної політики. Моделювання взаємозв'язку субіндексів бюджетної безпеки методом середніх (табл. 3) показує вищі значення, ніж розрахунки за Методрекомедаціями, причиною чого виступає застосування у них константи згладжування, що визначається експертним шляхом.

3. Зважені субіндикатори бюджетної безпеки за 2010-2020 рр.

Рік	ІОБ	ІДБ	ІДУ	ІРВВП	ІББ
2010	0,18	0,26	0,86	0,99	0,57
2011	0,14	1,06	0,82	0,75	0,69
2012	0,12	0,66	0,90	0,68	0,59
2013	0,10	0,51	0,99	0,77	0,59
2014	0,07	0,40	0,95	0,89	0,75
2015	0,03	0,94	0,98	0,60	0,84
2016	0,10	0,81	0,97	0,61	0,80
2017	0,05	1,00	1,00	0,49	0,83
2018	0,08	1,00	0,96	0,57	0,84
2019	0,07	1,00	1,00	0,64	0,88
2020	0,07	0,36	0,70	0,62	0,56

Джерело: Розраховано авторами.

Необхідним стає додатковий аналіз фінансових ризиків бюджетної безпеки за видатками бюджетної класифікації ст. 8. Бюджетного кодексу. У структурі видатків державного бюджету за даними Державного казначейства найбільшу частку становлять міжбюджетні трансферти, що коливалася в межах 25-32% у період 2010-2019 рр., проте різко знизилася у 2020 р. У 2020-му проти 2010 р. зросли видатки на охорону здоров'я - у 3,3 раза (від 2,9 до 9,7%), оборону - у 2,4 раза (від 3,8 до 9,3%), на охорону навколишнього природного середовища - 38% (від 0,8 до 1,1%), громадський порядок - на 26% (від 9,5 до 12%); відносно стабільна частка у

структурі це видатки на соціальний захист, що у 2020 р. досягли найвищого рівня за досліджуваній період - 25%.

Дослідження залежності індексу бюджетної безпеки (ІББ), розрахованого за Метод-рекомендаціями 1277 (див. табл. 2) та функціональними видатками державного сектору за 2010-2020 рр. за часткою у видатках, описується рівнянням (табл. 4) із тісністю зв'язку 20%. Також наведені зв'язки залежності з іншими статтями видатків бюджету, за якими ключовими у видатках бюджету, що впливають на його безпеку, виявилися видатки на оборону (32%), економіку (24%), соціальні видатки (18%).

4. Взаємозв'язки бюджетної безпеки та окремих статей видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією, 2010-2020 рр.

Взаємозв'язки	Рівняння, тип зв'язку	R ²
ІББ та видатки державного сектору	$y = -0,0134x^2 + 1,6162x - 33,612$	0,2003
ІББ та видатків на оборону	$y = -0,0024x^2 + 0,481x - 13,108$	0,3174
ІББ та видатків на економіку	$y = -0,1490x^2 + 1,7978x - 39,188$	0,2436
ІББ та видатків соціальних	$y = 0,016x^2 - 1,87x + 73,963$	0,1807
ІББ та фінансової безпеки	$y = -0,065x^2 + 0,6458x - 27,335$	0,0272

Джерело: Розраховано авторами.

Попри зростання обсягів видатків бюджету, їх структура зазнає певної деформації, що негативно впливає на значення субіндикаторів бюджетної безпеки. Дослідниками визнано, що коректна оцінка рівня безпеки в секторі державних фінансів потребує розроблення моделі, яка б включала, крім традиційних показників, індикатори специфічних загроз безпеці, які раніше не враховувалися при оцінках рівня безпеки. Зокрема, до таких загроз належить ймовірність погіршення фінансового стану реального сектору економіки як первинної ланки, в якій створюється ВВП, стану фінансових ринків, які визначають можливості державних запозичень [16, с. 14] та основних безпекоформуєчих секторів за видами економічної безпеки.

Стратегією національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни», згідно з Указом Президента від 14.09.2020 р. № 392/2020 визначено націленість державної політики на створення сприятливих, зокрема фінансових, умов для стимулювання інновацій і запровадження новітніх технологій у сферах безпеки та оборони, промисловості, енергетики, машинобудування, сільського господарства, будівництва й інфраструктури, в інформаційній та телекомунікаційній сферах. Кожна зазначена галузь повинна мати адаптовані інструменти та механізми бюджетної підтримки. Динаміка ефективності видатків була проаналізована для аграрного й оборонного секторів як таких, що формують продовольчу та національну безпеку (табл. 5).

5. Динаміка ефективності видатків Державного бюджету України на аграрний та оборонний сектори у 2010-2020 рр., млрд грн

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Видатки на агросектор	7208	7487	7486	7560	5135	4143	4075	10532	13054	13020	13496
Частка агросектору в бюджеті, %	2,37	2,25	1,52	1,87	1,19	0,71	0,59	1,25	1,32	1,21	1,04
Частка агросектору в економіці, %	20,0	16,7	12,0	18,30	14,92	11,15	12,97	22,39	20,52	18,00	7,98
Видатки на оборону	8485	13241	14485	14843	27363	52005	59350	74346	97024	106627	120374
Частка оборони в бюджеті, %	3,74	3,97	2,94	3,67	6,34	8,91	8,59	8,82	9,81	9,91	9,28

Джерело: Розраховано авторами за даними Державного казначейства України. URL : <https://www.treasury.gov.ua/>.

Установлено, що надання виняткової пріоритетності у фінансуванні галузей безпеки знижує обсяг видатків на галузі економіки та в подальшому негативно позначається на обсягах коштів для перших. Наведені дані свідчать про відмінності фінансування з бюджету економічних і безпекових секторів та способів обчислення ефективності й безпекових характеристик бюджетного механізму.

Загалом фінансові ризики бюджетної безпеки можна згрупувати за рівнем забезпечення платоспроможності держави; обсягами бюджетних ресурсів, співвідношенням параметрів формування бюджетних коштів і потреб одержувачів за нормативною, організаційною, економічною та галузевою складовими (табл. 6).

6. Основні виклики, загрози та ризики бюджетної безпеки

Групи	Виклики, загрози та ризики
Нормативна складова	Ризик законотворчої роботи через недосконале нормативно-правове забезпечення бюджетного процесу. Низька інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів розробляти плани діяльності більш як на один рік, обмежені зв'язки між бюджетним плануванням та напрямками розвитку держави. Надання пріоритетності певній бюджетній класифікації. Суттєвий обсяг дефіциту державного бюджету, що перевищує визначений бюджетним кодексом 3 % прогнозного обсягу ВВП. Непослідовність правового регулювання у податковій сфері. Несвоєчасне затвердження державного бюджету
Організаційна складова	Низький рівень бюджетної дисципліни і незбалансованість бюджетної системи. Проблеми міжбюджетних відносин і фінансового вирівнювання. Бюджетні видатки фінансуються без відповідних бюджетних призначень. Недосконалість механізмів бюджетних позичок; контролюючої системи за витратами та надходженнями коштів
Макро-економічна складова	Ризик недоотримання доходів; дефіциту бюджету; державного боргу. Обмеженість доступу до міжнародних фінансових ринків. Інтегрованість державних коштів у фінансовий ринок. Тіньові операції з валютою та валютними цінностями. Залежність від зовнішніх кредиторів; вплив світових фінансових криз
Економічна складова	Ризик обсягу бюджету та збалансованості; масштабів бюджетного фінансування; значний рівень доларизації економіки. Коливання обмінного курсу національної валюти, не зумовлені дією макроекономічних факторів, слабкий розвиток фондового ринку. Недостатній рівень капіталізації фінансової системи, інвестиційний ризик. Втрата доходів бюджету внаслідок поширених схем ухилення від оподаткування через низькоподаткові юрисдикції. Ризик соціально-економічного розвитку
Галузева складова	Ймовірність незабезпечення фінансування пріоритетних напрямів; Занепад виробництва в пріоритетних галузях народного господарства; зниження рентабельності й підвищення збитковості ; Заниження суб'єктами господарювання бази оподаткування; Відплив капіталу за кордон внаслідок погіршення інвестиційного клімату; Прихованість видатків бюджетів окремих галузевих рівнів, що призводить до недосконалої під час перерозподілу коштів бюджету, недотримання першочерговості фінансування видатків і бюджетної заборгованості

Джерело: Узагальнено авторами за [1; 4-6; 12; 15; 18-20]; Стратегія-25. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.

Регулювання ризиків бюджетної безпеки здійснюється на базі методологічних принципів: орієнтованість на досягнення стратегічної мети; гарантування забезпечення пріоритету бюджетних видатків в умовах

політичних, економічних, техногенних та глобальних криз; для економічних галузей – також дотримання макроекономічної збалансованості внеску в доходи і частки у видатках держбюджету (табл. 7).

7. Напрями бюджетного планування безпекоформуєчих секторів у середньостроковій перспективі

Сектор	Середньострокові перспективи
Безпеки та оборони	<p>Розвиток сектору з урахуванням вимог, що ґрунтуються на принципах і стандартах НАТО; розвиток існуючих та формування перспективних спроможностей органів сектору безпеки і оборони; підвищення рівня бойової готовності; розвиток територіальної оборони; оптимізація структури, чисельності та функцій державних органів сектору; посилення спроможностей національної системи кібербезпеки; створення безпечного середовища життєдіяльності людей, забезпечення охорони прав і свобод людини; посилення заходів із запобігання виникненню надзвичайних ситуацій</p> <p>Концепція розвитку сектору безпеки і оборони (2016) визначає систему поглядів на розвиток безпекових та оборонних спроможностей України у середньостроковій перспективі, сформованих на основі оцінки безпекового середовища та фінансово-економічних можливостей держави, здійснених у рамках комплексного огляду сектору безпеки та оборони України</p>
Аграрний	<p>Стимулювання розвитку галузі тваринництва, що забезпечить стабілізацію поголів'я і продуктивності, розвиток племінних (генетичних) ресурсів; підтримку фермерських господарств, що покращить доступ до фінресурсів; технічне переоснащення через механізм компенсації вартості техніки; надання фінансової підтримки через механізми пільгового кредитування; стимулювання закладення багаторічних насаджень</p> <p>Для створення рівних умов ведення бізнесу для усіх сільськогосподарських товаровиробників, стимулювання їх до офіційного оформлення відносин оренди та праці й унеможливлення приховування доходів від оренди і реалізації сільгосппродукції, для власників та користувачів земельних ділянок сільськогосподарського призначення буде запроваджено мінімальне податкове зобов'язання з 1 га таких земель. Уряд розробив середньострокові програми держпідтримки агросектору на 2021-2023 рр., замість плану програм на рік подають документ, аналогічний до трирічної бюджетної декларації на 7 основних програм підтримки</p>

Джерело: Бюджетна декларація на 2022 - 2024 рр. URL : <http://surl.li/ampnf>.

За висновками НІСД [1, с. 130], ключовим проблемним питанням у забезпеченні формування та реалізації бюджетної політики в контексті досягнення фіскальної стійкості держави залишається її вимушена відокремленість від стратегічних завдань економічної політики держави, оскільки необхідність чіткого виконання поставлених завдань, насамперед соціального характеру, формує її короткострокову спрямованість. Тому у бюджетній декларації здійснюється також оцінка фінансових ризиків та їх впливу на показники державного бюджету. Так, на виконання державного бюджету протягом 2022-2024 рр. можуть вплинути ризики [5], спричинені: змінами у макроекономічному середовищі: подальшого поширення коронавірусної інфекції COVID-19 у світі та в Україні; значного зниження обсягів транзиту природного газу територією України; посилення гібридних загроз національній економіці; формування суттєвого дисбалансу на ринку праці, скорочення зайнятості; отримання низького врожаю зернових культур; подальше зростання цін на енергоносії на світових товарних ринках; високою часткою витрат за державним боргом. Для регулювання цих загроз планується: проведення комплексної оцінки

фіскальних ризиків та визначення їх впливу на державний бюджет; ведення реєстру фіскальних ризиків; підвищення інституційної спроможності органів державної влади щодо управління ризиками.

Відповідно до Стратегії національної безпеки (2020) та Концепції розвитку сектору безпеки і оборони (2016), реалізація потребує спрямування щорічно на фінансування сектору безпеки та оборони не менше 5 % від ВВП щороку, зокрема на видатки на оборону - не менше 3 % ВВП щороку, а на забезпечення розвитку оборонно-промислового комплексу - 0,5 %. На виконання вимог ст. 35 Закону України «Про національну безпеку України» на 2022-2024 рр. для сектору безпеки та оборони передбачено спрямовувати ресурс на рівні не менше 5 % від запланованого обсягу ВВП, а саме: на 2022 р. - не менше 270 741,4 млн грн, 2023 р. - не менше 299 730 млн грн, 2024 р. - не менше 332 585 млн грн.

Щорічний обсяг коштів держбюджету на підтримку сільського господарства має бути не менше 1 % випуску продукції в сільському господарстві, на аграрний сектор у 2021 р. закладено 17,542 млрд видатків, що становить 1,32% у функціональних видатках

держбюджету і 18,2% у видатках на економіку. Законодавчі вимоги щодо частки національно важливих секторів безпеки – оборони та аграрного мають бути дотримані у середньостроковій перспективі бюджетного планування, незважаючи на надскладні проблеми фінансування і посилення загроз.

Висновки. Дослідження основних загроз бюджетній безпеці України дозволили вдосконалити класифікацію ризиків бюджетної безпеки за складовими: нормативна, організаційна, макроекономічна, економічна та галузева. Проаналізовано динаміку інтегрального індексу економічної безпеки та субіндексу фінансової, а у її складі бюджетної безпеки; функціональні бюджетні видатки й видатки на сектори забезпечення продовольчої та національної безпеки. Виявлено, що рівень бюджетної безпеки України інтегральний та за окремими субіндексами в 2010-2020 рр. у середньому становив 46%, у межах нижньої норми, рівень бюджетної безпеки був недостатнім у 2010-му, 2014 р., проте найвищі загрози були у 2020 р., за зниження до 41%. Поглиблено аналіз субіндексів фінансової безпеки, встановлено тісноту зв'язку фінансової і бюджетної безпеки, а також окремих видатків бюджету (державні видатки, оборона, економіка, соціальна сфера).

Визначено напрями, на базі яких здійснюється регулювання видів бюджетної безпеки: орієнтованість на досягнення стратегічної мети; необхідності гарантування

пріоритету бюджетних видатків на окремі галузі в умовах політичних, економічних, техногенних і глобальних криз; для економічних галузей – дотримання балансу щодо внеску галузі у ВВП і частки її фінансування з держбюджету.

Удосконалено методичне забезпечення процесів аналізу бюджетної безпеки і підходів до ефективності державного регулювання. Діючі на даний момент стратегічні документи, що регламентують основні напрями державної економічної та фінансової політики – Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, Стратегія національної безпеки України, Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони, Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки і т.ін., не враховують усіх сучасних викликів, тому необхідні заходи, спрямовані на надання підтримки на державному рівні як окремим фінансовим інститутам, так і фінансовій системі у цілому, з метою підвищення її стійкості. Також необхідно уточнити показники та індекси Методрекомедацій 2177 щодо розрахунку фінансової та бюджетної безпеки, враховуючи загрози економічній безпеці, які актуалізувалися після часу її розроблення (2013 р.).

Перспективами подальших досліджень визнано науковий супровід необхідності переходу системи управління публічними фінансами України на міжнародні стандарти.

Список бібліографічних посилань

1. Безпековий вимір фінансової політики забезпечення економічного зростання в Україні. Київ : НІСД, 2018. 132 с.
2. Бондаренко А. І. Державне регулювання фінансової безпеки економіки України: методологічні та теоретичні аспекти : монографія: Харків : НУЦЗУ, 2018. 309 с.
3. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації : монографія. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Знання України, 2020. 423 с.
4. Дахнова О. Є. Городецька Т. Е. Оцінка стану бюджетної безпеки України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. Вип. 1. С. 345-352.
5. Інформація про фінансові ризики та їх вплив на показники державного бюджету у 2020 році. URL : <http://surl.li/amrek>.
6. Котковський В. С., Дробчак А. Л., Лескова-Годлевська Ю. К. Оцінювання рівня фінансової безпеки України в умовах фінансової глобалізації. *Підприємництво та інновації*. 2020. Вип. 11-1. С. 94-101. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.14>.
7. Кошиков Д. О. Поняття та класифікація функцій державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 67-73. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.09>.

References

1. Bezpekoviy vymir finansovoi polityky zabezpechennia ekonomichnoho zrostantia v Ukraini [Security dimension of financial policy to ensure economic growth in Ukraine]. (2018). Kyiv: NISD [In Ukrainian].
2. Bondarenko, A.I. (2018). Derzhavne rehuliuвання finansovoi bezpeky ekonomiky Ukrainy: metodolohichni ta teoretychni aspekty [State regulation of financial security of the economy of Ukraine: methodological and theoretical aspects]. Kharkiv: NUTsZU [In Ukrainian].
3. Varnalii, Z.S. (2020). Ekonomichna ta finansova bezpeka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia [Economic and financial security of Ukraine in the context of globalization: monograph]. Kyiv : Znannia Ukrainy [In Ukrainian].
4. Dakhnova, O.Ye.& Horodetska, T.E. (2018). Otsinka stanu biudzhethnoi bezpeky Ukrainy [Assessment of the budget security of Ukraine]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii ta praktyky*, 1, pp. 345-352 [In Ukrainian].
5. Informatsiia pro fiskalni ryzyky ta yikh vplyv na pokaznyky derzhavnogo biudzhetu u 2020 rotsi [Information on fiscal risks and their impact on the state budget in 2020]. (2020). Retrieved from : <http://surl.li/amrek> [In Ukrainian].
6. Kotkovskiy, V.S., Drobchak, A.L., & Leskova-Hodlevska, Yu.K. (2020). Otsiniuvannia rivnia finansovoi bezpeky Ukrainy v umovakh finansovoi hlobalizatsii [Assessment of the level of financial security of Ukraine in the context of financial globalization]. *Pidpriemnytstvo ta innovatsii*, 11-1, pp. 94-101 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/11.14>.

8. Кулінська А. В. Концептуальні засади розробки системи державного управління фінансовою складовою економічної безпеки економіки України. *Ефективна економіка*. 2017. № 2. URL : <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/9646>.
9. Мельник В. М., Савастієва О. М. Бюджетна політика в системі фінансової безпеки держави. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*: зб. наук.пр. 2020. №1-2. С. 73-80. doi:10.31767/nasoa.1-2.2020.08.
10. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / [Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В.]; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2020. 84 с.
11. Пойда-Носик Н. Н., Черленяк І. І. Управління фінансовою безпекою на макро- та мікрорівнях: теоретико-методологічні засади. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2021. № 1(57). С.59-67. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1\(57\).59-67](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1(57).59-67).
12. Полторак А. С. Бюджетна безпека України: динаміка рівня в умовах глобалізаційних змін. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2019. Вип. 3 | DOI: 10.31521/2313-092X/2019-3(103)
13. Природні, техногенні та соціально-політичні небезпеки в контексті системного підходу до оцінки життєдіяльності / Марко І. Ю., Леонтович С. П., Панкратов О. М., Аблова О. К. The 1st International scientific and practical conference Science, innovations and education: problems and prospects (August 18-20, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan. 2021. С. 311-317.
14. Проблеми та перспективи зміцнення стійкості фінансової системи України : аналіт. доп. / [Шемаєва Л. Г., Жаліло Я. А., Юрків Н. Я. та ін.]; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2021. 104 с.
15. Проказюк О. В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози. *Фінансовий простір*. 2016. № 3. С. 39-47.
16. Ризики і загрози фінансовій безпеці сектору державних фінансів та шляхи їх подолання / О. С. Білусова, В. І. Гаркавенко, А. І. Даниленко та ін. Київ : ДННУ «Акад. фін. управління», 2013. 308 с.
17. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / [Гадзало Я. М., Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін.]; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.
18. Свірко С.В. Механізми державного управління бюджетною безпекою : монографія. Житомир, 2021. 436 с.
19. Тарасова О. В. Фінансова політика і бюджетна безпека України. *Економіка харчової промисловості*. 2018. Т. 10, Вип. 1. С. 76-80.
20. Ухналь Н. М. Бюджетна безпека країни в умовах загострення фінансових ризиків. *Наукові праці НДФІ*. 2018. № 1. С. 59-72.
21. Харaziшвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія; НАН України, Ін-т економіки промстї. Київ, 2019. 304 с.
22. Чугунов І. Я., Арістов Ю. Ю. Бюджетна політика в умовах економічних перетворень. *Sciences of Europe*. 2020. №. 53-5 (53). С. 25-30.
23. Шишкіна О. Термінологічні проблеми пізнання природи фінансового ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2019. № 1. С. 253-264.
24. Bank Regulation and Supervision a Decade after the Global Financial Crisis. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data>.
25. Brook D. A. Budgeting for National Security: A Whole of Government Perspective. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*. 2012. № 1. P. 32-57.
26. Ekhsosuehi V. U. Oyegue F. O. On the State of Budgetary Balance Over Time Via the One-Way Classification Model. *Central European Journal Of Social Sciences And Humanities (CEJSH)*. 2015. Vol. 25, Issue 3. P. 5-16. doi: 10.5277/ord150301
27. Giriūnienė G., Černius G., Giriūnas L., Jakunskienė E. (2019) Research on the Relation between Conceptions of the State's Economic and Financial Security: Theoretical Aspect. *Journal of Security and Sustainability Issues*. V. 8, n. 4. P. 609-616.
7. Koshykov, D.O. (2020). Poniattia ta klasyfikatsiia funktsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [The concept and classification of functions of state policy in the field of economic security of the state]. *Pravo i bezpeka*, 1 (76), pp. 67-73 [In Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb..1.09>.
8. Kulinska, A.V. (2017). Kontseptualni zasady rozrobky systemy derzhavnoho upravlinnia finansovoiu skladovoiu ekonomichnoi bezpeky ekonomiky Ukrainy [Conceptual principles of developing a system of public administration of the financial component of economic security of the economy of Ukraine]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/9646> [In Ukrainian].
9. Melnyk, V.M., & Savastieieva, O.M. (2020). Biudzhethna polityka v systemi finansovoi bezpeky derzhavy [Budget policy in the system of financial security of the state]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu: zb. nauk.pr., 1-2*, pp. 73-80 [In Ukrainian]. doi:10.31767/nasoa.1-2.2020.08.
10. Reznikova, O.O., Voitovskyi, K.Ye., & Lepikhov, A.V. (2020). Natsionalni systemy otsiniuvannia ryzykiv i zahroz: krashchi svitovyi praktyky, novi mozhlyvosti dlia Ukrainy : analit. dop. [National systems of risk and threat assessment: best world practices, new opportunities for Ukraine: analyst. ext.]. Kyiv: NISD [In Ukrainian].
11. Poida-Nosyk, N.N., & Cherleniak, I.I. (2021). Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu na makro- ta mikrorivniakh: teoretyko-metodolohichni zasady [Management of financial security at the macro and micro levels: theoretical and methodological principles]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, 1(57), pp. 59-67 [In Ukrainian]. [https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1\(57\).59-67](https://doi.org/10.24144/2409-6857.2021.1(57).59-67).
12. Poltorak, A.S. (2019). Biudzhethna bezpeka Ukrainy: dynamika rivnia v umovakh hlobalizatsiinykh zmin [Budget security of Ukraine: the dynamics of the level in the context of globalization]. *Visnyk ahrarnoi nauky Prychornomor'ia*. 3. [In Ukrainian]. DOI: 10.31521/2313-092X/2019-3(103).
13. Marko, I.Yu., Leontovych, S.P., Pankratov, O.M., & Ablova, O.K. (2021). Pryrodni, tekhnohenni ta sotsialno-politychni nebezpeky v konteksti systemnoho pidkhodu do otsinky zhyttiediialnosti [Natural, man-made and socio-political dangers in the context of a systematic approach to life assessment]. The 1st International scientific and practical conference "Science, innovations and education: problems and prospects" (August 18-20, 2021) CPN Publishing Group, Tokyo, Japan [In Ukrainian].
14. Shemaieva, L.H., Zhaillo, Ya.A., Yurkiv, N.Ya., et al. (2021). Problemy ta perspektyvy zmitsnennia stiikosti finansovoi systemy Ukrainy: analit.dop. [Problems and prospects of strengthening the stability of the financial system of Ukraine: analytical add]. Kyiv: NISD [In Ukrainian].
15. Prokaziuk, O.V. (2016). Biudzhethna bezpeka derzhavy: sutnist ta osnovni zahrozy [Budget security of the state: the essence and main threats]. *Finansovyi prostir*, 3, pp. 39-47 [In Ukrainian].
16. Bilousova, O.S., Harkavenko, V.I., Danylenko, A.I., et al. (2013). Ryzyky i zahrozy finansovii bezpetsi sektoru derzhavnykh finansiv ta shliakhy yikh podolannia [Risks and threats to financial security of the public finance sector and ways to overcome them]. Kyiv : DNNU "Akad. fin. uprav linnia" [In Ukrainian].
17. Hadzalo, Ya.M., Lupenko, Yu.O., Puhachov, M. I. et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho gospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr.: naukova dopovid [Development of the economy of agriculture of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
18. Svirko, S.V. (2021). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia biudzhethnoiu bezpekoiu : monohrafiia [Mechanisms of state management of budgetary security: monograph]. Zhytomyr [In Ukrainian].
19. Tarasova, O.V. (2018). Finansova polityka i biudzhethna bezpeka Ukrainy [Financial policy and budget security of Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 10 (1), pp. 76-80 [In Ukrainian].
20. Ukhna, N.M. (2018). Biudzhethna bezpeka krainy v umovakh zahostrennia fiskalnykh ryzykiv [Budget security in the face of exacerbation of fiscal risks]. *Naukovi pratsi NDFI*, 1, pp. 59-72 [In Ukrainian].

28. Górniewicz, Grzegorz. *General Government Debt and Budget Deficit as Threats to Economic Security of the European Union Countries*. *WSB Journal of Business and Finance*, 2019, 53.1: 55-67.
29. Hu, J., Homem-de-Mello, T., & Mehrotra, S. Risk-adjusted budget allocation models with application in homeland security. *IIE Transactions*, 2011. 43(12). 819-839.
30. Kahler, M. Economic security in an era of globalization: Definition and provision. *Pacific Review*, 2004. 17(4), 485-502. <https://doi.org/10.1080/0951274042000326032>
31. Leontovych S., Radchenko O., Melnichuk O. Analysis of the financial share of the national security of Ukraine // Pasichnyk Yu., Radchenko O., Sukach O. etc. *Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine: Collective monograph* [Ed. by Doctor of Economics Sciences, Prof. Yu. Pasichnyk]. Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany, 2021. P. 3-14.
21. Kharazishvili, Yu.M. (2019). Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii : monohrafiia [System security of sustainable development: assessment tools, reserves and strategic implementation scenarios: monograph]; NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti. Kyiv [In Ukrainian].
22. Chuhunov, I.Ya., & Aristov, Yu.Yu. (2020). Biudzhetna polityka v umovakh ekonomichnykh peretvoren [Budget policy in terms of economic transformation]. *Sciences of Europe*, 53-5 (53), pp. 25-30 [In Ukrainian].
23. Shyshkina, O. (2019). Terminolohichni problemy piznannia pryrody finansovoho ryzyku [Terminological problems of understanding the nature of financial risk]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, 1, pp. 253-264 [In Ukrainian].
24. Bank Regulation and Supervision a Decade after the Global Financial Crisis. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data> [In English].
25. Brook, D.A. (2012). Budgeting for National Security: A Whole of Government Perspective. *Journal of Public Budgeting, Accounting and Financial Management*, 1, pp. 32-57 [In English].
26. Ekhosuehi, V.U. & Oyegue, F.O. (2015). On the State of Budgetary Balance Over Time Via the One-Way Classification Model. *Central European Journal Of Social Sciences And Humanities (CEJSH)*, vol. 25, Issue 3, pp. 5-16 [In English]. doi: 10.5277/ord150301.
27. Giriūnienė G., Černiūš G., Giriūnas, L. & Jakunskienė, E. (2019). Research on the Relation between Conceptions of the State's Economic and Financial Security: Theoretical Aspect. *Journal of Security and Sustainability*, 8 (4), pp. 609-616 [In English].
28. Górniewicz, Grzegorz (2019). *General Government Debt and Budget Deficit as Threats to Economic Security of the European Union Countries*. *WSB Journal of Business and Finance*, 53.1, pp. 55-67 [In English].
29. Hu, J., Homem-de-Mello, T. & Mehrotra, S. (2011). Risk-adjusted budget allocation models with application in homeland security. *IIE Transactions*, 43(12), pp. 819-839 [In English].
30. Kahler, M. (2004). Economic security in an era of globalization: Definition and provision. *Pacific Review*, 17(4), pp. 485-502 [In English]. <https://doi.org/10.1080/0951274042000326032>.
31. Leontovych, S., Radchenko, O. & Melnichuk, O. (2021). Analysis of the financial share of the national security of Ukraine. *Stages of Formation and Development of the Economy of Independent Ukraine: collective monograph*. Yu. Pasichnyk (Ed.). Verlag SWG imex GmbH, Nuremberg, Germany. [In English].

Marko I. Yu., Radchenko O. D., Melnychuk O. O. Financial risks of budget security and their state regulation

The purpose of the article is to substantiate the features of financial risks of the budget component of financial security of Ukraine on the example of the analysis of expenditures for individual security-forming sectors.

Research methods. A monographic method was used to review scientific publications of researchers and the regulatory framework on budget security, empirical, systemic and comparative analyzes and synthesis for monitoring indicators and sub-indices of financial and budget security, a graphical method to reflect the dynamics of the studied indicators, a statistical method to identify the integration of risks, abstract logical for theoretical generalizations and conclusions.

Research results. Financial risks for the sphere of budget security are classified. The dynamics of the integrated index of economic security and subindex of financial security, and in its structure, budgetary security is analyzed; operational budget expenditures and expenditures on the food and national security sectors. The directions based on which the types of budget security are regulated are determined: focus on achieving the strategic goal; the need to guarantee the priority of budget expenditures for specific industries in the context of political, economic, artificial and global crises; for economic sectors - compliance with the balance of the industry's contribution to GDP and the share of its funding from the State Budget.

Scientific novelty. The definition of financial risks of budget security as threats to organizational, regulatory, and administrative measures for the formation of state budget revenues and expenditures has been further developed. The analysis of financial security sub-indices for the current period is in-depth. The connection between financial and budgetary security has been established. The dependences of the dynamics and efficiency of budget expenditures on individual security-forming industries are studied. Methodological support of budget security analysis processes and approaches to the effectiveness of state regulation has been improved.

Practical significance. Improvement of the grouping of financial risks, methodical approaches to the definition of directions of the state regulation of decrease in the level of financial risks in the field of budgetary safety is offered. Some conclusions of the study can be used to form the Strategy for the development of security-forming industries. Tabl.: 7. Figs.: 1. Refs.: 31.

Keywords: agricultural sector; security-forming industries; budget security; state regulation; indices; financial security; budget expenditures; financial risks.

Marko Ivan Yuriiiovych - doctor of economic sciences, professor, leading research fellow, Central Scientific Research Institute of the Armed Forces of Ukraine (28, Povitroflotsky Ave, Kyiv, 03049)

E-mail: marco.df.mo@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2590-3623>

Radchenko Oksana Dmytrivna - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of the department of financial-credit and tax policy, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Melnichuk Oleksandr Oleksandrovych - post-graduate student of the department of financial-credit and tax policy, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: melnichuk_o_o@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8054-2808>

Марко И. Ю., Радченко О. Д., Мельничук А. А. Финансовые риски бюджетной безопасности и их государственное регулирование

Цель статьи - обосновать особенности финансовых рисков бюджетной составляющей финансовой безопасности Украины на примере анализа расходов на отдельные отрасли безопасности.

Методика исследования. Использован монографический метод для обзора научных публикаций исследователей и нормативной базы по бюджетной безопасности, эмпирический, системный и сравнительный анализы и синтез для мониторинга индикаторов и субиндексов финансово-бюджетной безопасности, графический метод для отображения динамики исследуемых показателей, статистический метод для выявления интегрированности бюджетных расходов и финансовых рисков, абстрактно-логичный для теоретических обобщений и выводов.

Результаты исследования. Классифицированы финансовые риски для сферы бюджетной безопасности. Проанализирована динамика интегрального индекса экономической безопасности и субиндекса финансовой, а в ее составе бюджетной безопасности; функциональные бюджетные расходы и расходы на сектора обеспечения продовольственной и национальной безопасности. Определены направления, на базе которых осуществляется регулирование видов бюджетной безопасности: ориентированность на достижение стратегической цели; необходимости гарантирования приоритета бюджетных расходов на отдельные отрасли в условиях политических, экономических, техногенных и глобальных кризисов; для экономических отраслей - соблюдение баланса по вкладу отрасли в ВВП и части ее финансирования из государственного бюджета.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие определения финансовых рисков бюджетной безопасности как угроз организационных, регуляторных, управленческих мероприятий по формированию доходов и расходов государственного бюджета. Углублен анализ субиндексов финансовой безопасности на текущий период. Установлена теснота связи финансовой и бюджетной безопасности. Исследованы зависимости динамики и эффективности расходов бюджетной безопасности на отдельные отрасли безопасности. Усовершенствовано методическое обеспечение процессов анализа бюджетной безопасности и подходов к эффективности государственного регулирования.

Практическая значимость. Предложены усовершенствование группировки финансовых рисков, методические подходы к определению направлений государственного регулирования снижения уровня финансовых рисков в сфере бюджетной безопасности. Отдельные выводы исследования могут быть использованы при формировании Стратегии развития отраслей безопасности. Табл.: 7. Илл.: 1. Библиогр.: 31.

Ключевые слова: агросектор; отрасли безопасности; бюджетная безопасность; государственное регулирование; индексы; финансовая безопасность; расходы бюджета; финансовые риски.

Марко Иван Юрьевич - доктор экономических наук, профессор, ведущий научный сотрудник, Центральный научно-исследовательский институт Вооружённых Сил Украины (03149, г. Киев, пр-т Воздухофлотский, 28)

E-mail: marco.df.mo@gmail.com

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-2590-3623>

Радченко Оксана Дмитриевна - кандидат экономических наук, доцент, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела финансово-кредитной и налоговой политики, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: oxanarad@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-4892-7764>

Мельничук Александр Александрович - аспирант отдела финансово-кредитной и налоговой политики, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: melnichuk_o_o@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-8054-2808>

Стаття надійшла до редакції 01.07.2021 р.

Фахове рецензування: 02.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Марко І. Ю., Радченко О. Д., Мельничук О. О. Фінансові ризики бюджетної безпеки та їх державне регулювання. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 67 – 78. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108067>

Marko, I.Yu., Radchenko, O.D. & Melnychuk, O.O. (2021). Finansovi ryzyky biudzhethnoi bezpeky ta yikh derzhavne rehuliuвання [Financial risks of budget security and their state regulation]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 67 – 78 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108067>

* * *

УДК 331.23:631.15

JEL Classification: Q1; J31

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108079>

**В. В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор
І. М. БЕЖЕНАР, кандидатка економічних наук**

Оплата праці в двонаправленому розвитку аграрного підприємництва

Мета статті – розкрити сутність і значення заробітної плати як економічної категорії в контексті розвитку аграрного підприємництва; дослідити стан, причини, наслідки оплати праці в аграрному виробництві.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано наступні методи: системний підхід у визначенні сутності заробітної плати; порівняння, гармонізації – при проведенні аналізу підприємницької діяльності; статистичний – для визначення складових оплати праці; групування – для визначення взаємозалежностей чинників, що впливають на структуру оплати праці.

Результати дослідження. Розкрито сутність процесу формування заробітної плати, як складової соціально-економічних категорій за її двонаправленою природою. Сформовано структуру заробітної плати залежно від прибутку підприємства та її функції за відтворювальним, стимулюючим, оптимізаційним, регулюючим і соціальним принципами. Здійснено аналіз динаміки середньої заробітної плати, витрат на оплату праці у виробництві сільськогосподарської продукції, продуктивності праці та демографічного стану сільських територій.

Елементи наукової новизни. Набули подальшого розвитку теоретичні положення системно-концептуального підходу до складових і чинників формування системи заробітної плати в її двонаправленій сутності. Окреслено напрями підвищення заробітної плати, запропоновано заходи стосовно вирішення даної проблеми.

Практична значущість. Обґрунтовано пропозиції з підвищення оплати праці в сільськогосподарському виробництві на основі державної політики щодо техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва, підтримки тваринницьких галузей, забезпечення розвитку малих сімейних ферм, селянських кооперативів, а також несільськогосподарського малого і середнього бізнесу. Табл.: 3. Рис.: 6. Бібліогр.: 34.

Ключові слова: сільське господарство; аграрне підприємництво; оплата праці; продуктивність праці; демографія сільських територій.

Вітвицький Володимир Валентинович – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Беженар Інна Миколаївна – кандидатка економічних наук, старша наукова співробітниця відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Постановка проблеми. Оплата праці являє собою фундаментальну основу для формування соціально-трудова відносин і взаємозв'язків та вартості виробленої продукції, має важливе суспільне значення, оскільки відображає інтереси учасників трудових відносин та слугує показником рівня добробуту населення країни. Разом із тим вона виступає основним доходом працівників підприємства та водночас становить статтю витрат цього підприємства.

Однак система виробничих відносин в сільськогосподарському підприємстві не

позбавлена недоліків і невирішених проблем. До найактуальніших відноситься рівень оплати праці, як один із найнижчих серед галузей економіки країни.

У соціальному контексті розвиток аграрного підприємництва це ключовий фактор продовольчої безпеки країни, бо наразі формує майже повне забезпечення внутрішнього споживчого ринку базовими видами продовольства. Крім того, у сільській місцевості України проживає третина населення. Тому рівень їх добробуту безпосередньо залежить від успіху реформування аграрного сектору економіки та діючої моделі підприємництва.

© В. В. Вітвицький, І. М. Беженар, 2021

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й прикладні дослідження в аграрному секторі економіки з проблем оплати праці набувають в сучасних умовах пріоритетного значення, оскільки стан соціального розвитку та мотивації праці нині визнано актуальним напрямом у дослідженнях вітчизняних науковців. Серед останніх публікацій на згадану тему варто виокремити: А. Андрющенко [1]; В. Мамчур [8]; С. Діденко [9]; О. Довгаль [10]; В. Дячек [11]; Н. Сіренко [31]; О. Шпикуляк, М. Малік [33]. Також цю тематику опрацьовували відомі вчені, серед яких: О. Грішнова, А. Жуков, А. Калина, В. Ковальов, А. Колот, Г. Куліков, О. Поплавська, С. Мочерний, М. Акулов, О. Гаєвая, О. Іванов, Є. Качан.

Однак, незважаючи на проведення достатньо глибоких досліджень щодо зазначеної теми, описані питання та проблеми продовжують залишатися далекими від вирішення. Про це свідчить низький рівень оплати праці в сільському господарстві, міграційна та демографічна динаміка сільських територій, що у свою чергу потребує подальших досліджень.

Мета статті — розкрити сутність і значення заробітної плати як економічної категорії в контексті розвитку аграрного підприємництва; дослідити стан, причини, наслідки оплати праці в аграрному виробництві.

Виклад основних результатів дослідження. Законодавчо поняття заробітної плати визначається ст. 1 Закону України «Про оплату праці», де зазначено, що заробітною платою є винагорода, обчислена як правило у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу [22]. Водночас заробітна плата є складовою різних соціально-економічних категорій за її двонаправленою сутністю (рис. 1).

На макрорівні заробітна плата це: складова ринку праці, що визначається як ціна робочої сили та встановлюється на основі попиту і пропозиції; основний елемент доходів населення, що відображає рівень його добробуту, можливість забезпечення для себе гідного існування та задоволення власних потреб.

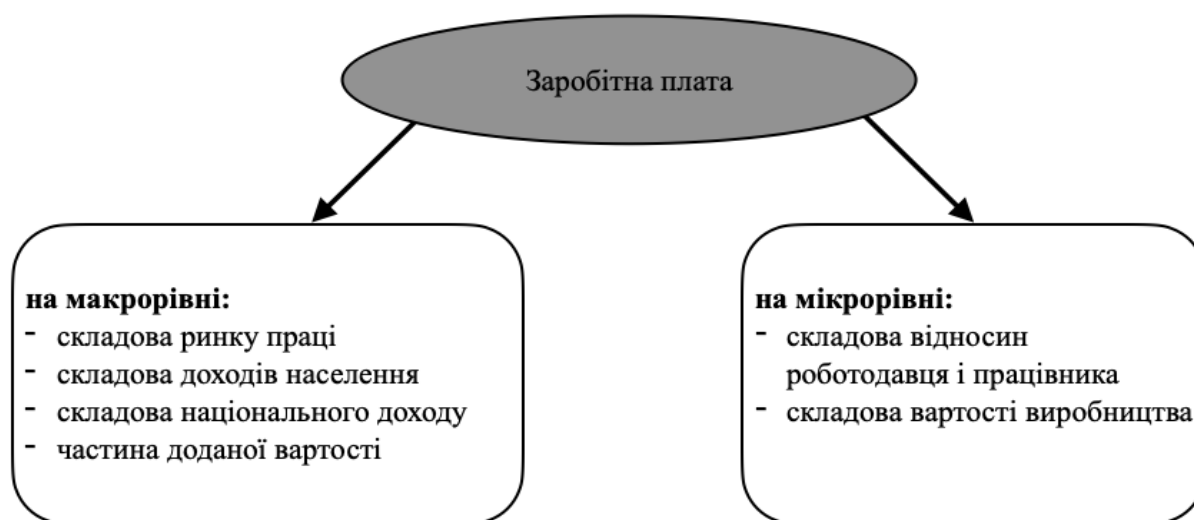

Рис. 1. Заробітна плата як складова соціально-економічних категорій за її двонаправленою сутністю

Джерело: Побудовано автором.

На мікрорівні заробітна плата визначається як: складова взаємовідносин між роботодавцем і найманим працівником, а розмір оплати праці, особливості обчислення встановлюються у трудовому договорі; складова ціни виробництва, оскільки заробітна плата являє собою частину вартості, створеної підприємством під час виробництва товарів та послуг.

Таким чином розкривається двонаправлена сутність категорії заробітної плати.

Тобто вона виступає основою взаємовідносин між роботодавцем і працівником, що віддзеркалюється у формуванні собівартості виробленої продукції й частини національного доходу, а також у формуванні валового внутрішнього продукту та доданої вартості.

Законодавчо встановлено три складові у структурі заробітної плати. До основної заробітної плати належить винагорода за роботу відповідно до норм праці (норм часу, виробітку, обслуговування, посадових

обов'язків), що встановлюються як тарифна ставка (оклад), або відрядна розцінка для робітників та посадових окладів для службовців. Основна заробітна плата немає залежності від результатів діяльності підприємства.

Додатковою є винагорода за роботу понад норми праці, особливі умови (шкідливі, важкі, у святкові та вихідні дні, нічний час і т.д.), трудові успіхи (інноваційність, винахідливість, виробничі результати тощо). Це також виплати за невикористану відпустку, за вислугу років, стаж роботи, оплата щорічної відпустки та ін. Тобто це доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, а також премії. Додаткова заробітна плата передбачена на законодавчому рівні, а її рівень залежить від результатів діяльності аграрного підприємства.

Заохочувальні й компенсаційні виплати являють собою винагороду за підсумками робіт за рік, премії за спеціальними системами, гранти, компенсаційні та інші виплати. Згадана категорія заробітної плати не передбачена, разом із цим в аграрних підприємствах вона здійснюється і розвивається як перспективна форма.

Така структура реалізує основні принципи заробітної плати: залежність винагороди від кількості та якості праці й кваліфікації; формування двох частин, фіксованої, що гарантує мінімум для проживання і задоволення потреб, а також змінної, тобто, такої, що залежить від успіхів у роботі.

Структура заробітної плати пов'язана з функціями прибутку: обліковою, оцінюючою та стимулюючою, як це показано графічно (рис. 2).

Облікова функція прибутку полягає в тому, що вона існує засобом обрахунку суспільно необхідних затрат праці. Вона пов'язана з основною частиною заробітної плати, що встановлюється до норм праці, тобто відображає внесок працівника у створенні готової продукції.

Оцінююча функція пов'язана з додатковою заробітною платою, яка залежить від результатів діяльності підприємства. Ця функція надає можливість провести оцінку ефективності підприємницької діяльності та відобразити її в сумі додаткової оплати праці найманого працівника.

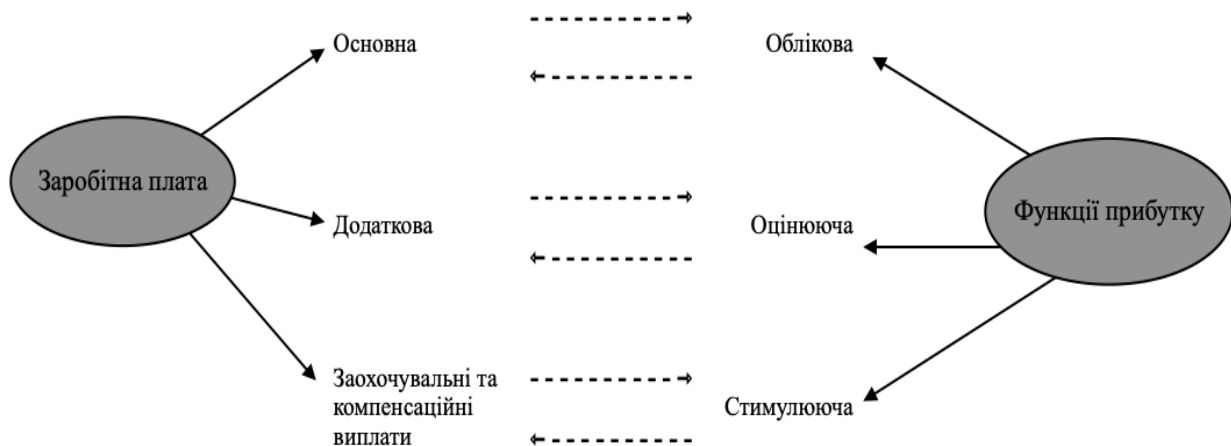

Рис. 2. Структура заробітної плати та взаємозв'язок із прибутком підприємства

Джерело: [31].

Стимулююча функція виражається в тому, що прибуток використовується не лише в інтересах підприємця як фінансовий результат, а також в інтересах найманого працівника, шляхом отримання більшого розміру заробітної плати для його заохочення, залучаючи фінансовий ресурс підприємства та компенсаційних витрат.

Заробітна плата виконує низку важливих функцій як власне для працівника, так і для підприємства та економіки країни у цілому. Про це свідчить характеристика відтворювальної, стимулюючої, оптимізаційної, соціальної, регулюючої функцій та функції платоспроможного попиту (табл. 1).

1. Функції заробітної плати

Функція	Сутність
Відтворювальна (відновлювальна)	Забезпечення працівників необхідними благами на такому рівні, що дасть змогу відновити працездатність, фізичні та духовні сили. Держава має встановлювати обґрунтований мінімум таких благ, тобто мінімальний розмір заробітної плати, що буде відповідати купівельній спроможності населення
Стимулююча	Встановлення розміру заробітної плати, що буде залежати від внеску працівника в досягнення визначених результатів. Дана залежність має стимулювати працівника до підвищення ефективності своєї праці. Підприємство для цього повинно формувати ефективні системи оплати та преміювання праці персоналу
Оптимізаційна	Заробітна плата є частиною витрат виробництва, а тому заохочує підприємство до раціонального використання праці. Це проявляється в зниженні заробітної плати на одиницю виготовленої продукції через запровадження прогресивних форм та систем оплати праці. Результатом буде оптимізація співвідношення між зростанням продуктивності праці та ростом середньої заробітної плати. Держава забезпечує дану функцію в установленні взаємозв'язку між платоспроможним попитом та товарною пропозицією. Підприємство - у зростанні продуктивності праці швидше, ніж над зростанням заробітної плати
Соціальна (розподільча)	Забезпечення однакової винагороди за однаково виконану роботу, тобто усунення дискримінації та встановлення соціальної справедливості. Для виконання функції необхідне державне та договірне регулювання заробітної плати
Регулююча (ресурсно-розміщувальна)	Забезпечення залежності заробітної плати від рівня кваліфікації працівника, ступеня складності тощо. Визначає регулювання вартості робочої сили під впливом попиту та пропозиції, а також території, галузі, економічної кон'юнктури
Формування платоспроможного попиту	Координація платоспроможного попиту населення та виробництва споживчих товарів. Оскільки платоспроможний попит створюється за рахунок потреб та доходів населення, то заробітна плата в ринкових умовах установлює пропорції між товарною пропозицією та попитом

Джерело: [11].

Заробітна плата визнана ключовою у підприємницькій діяльності, оскільки виступає основоположною у структурі вартості та забезпечує відтворення робочої сили, яка створює додану вартість. Для відтворення робочої сили працівники мають бути забезпечені необхідними благами, що можуть бути придбані за кошти із заробітної плати. Такий аспект створює важливу особливість заробітної плати і слугує її номінальним вираженням [33].

За умови зростання цін на товари та послуги швидше за номінальну заробітну плату, реальна оплата праці відповідно зменшується.

Подібні тенденції притаманні економіці України (рис. 3).

Середня номінальна заробітна плата штатного працівника підприємств, установ та організацій галузей економіки у липні 2021 р. становила 14 345 грн, що у 2,4 раза вище за мінімальну заробітну плату. Порівняно з червнем 2021 р. розмір середньої номінальної заробітної плати збільшився на 0,2 %, за останні 12 місяців (відносно липня 2020 р.) на 21,5 %.

Індекс реальної заробітної плати у липні 2021 р. порівняно з червнем 2021 р. становив 100,1 %, відносно липня 2020 р. - 110,2 %.

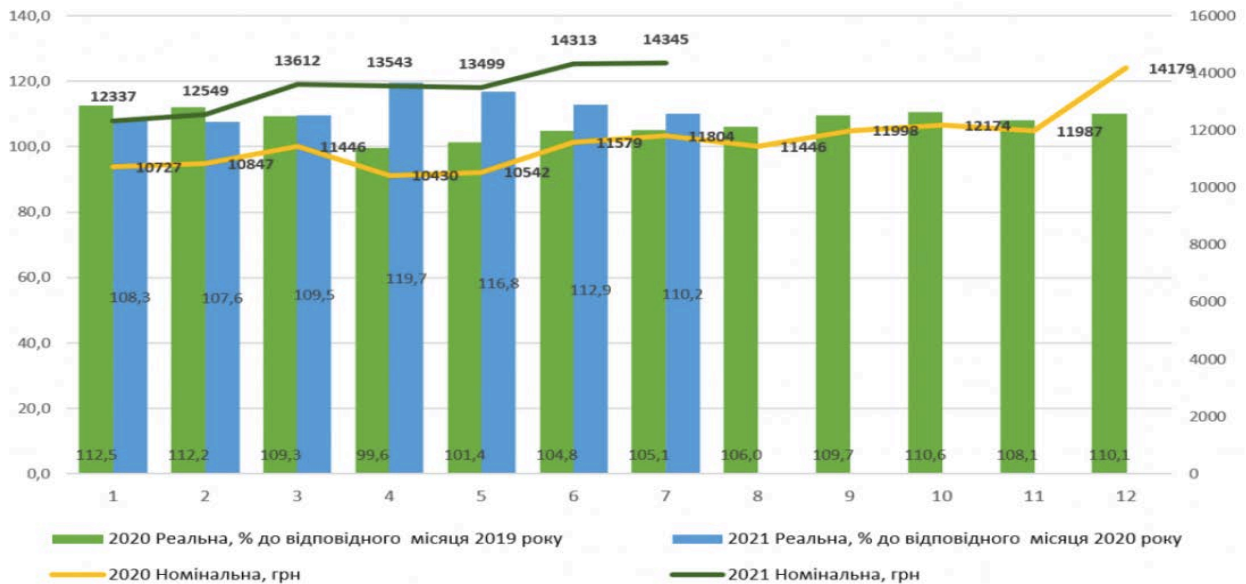

Рис. 3. Динаміка середньої заробітної плати у 2020-му і 2021 рр.

Джерело [9].

У поточному році попит на ринку праці в умовах економічного відновлення продовжує зростати. Станом на 1 серпня 2021 р. кількість вакансій, заявлених роботодавцями до Держслужби зайнятості, становила 73 тис. одиниць, що на 21% більше, ніж станом на відповідну дату торік. Проте істотним залишається дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили - на одне вільне робоче місце претендувало 4 безробітних (на 1 серпня 2020 р. - 8 осіб), що негативно

позначається на стимулюванні роботодавців підвищувати оплату праці працівників.

Основними проблемами на селі залишаються відсутність дієвої мотивації праці, безробіття, трудова міграція, стагнація соціальної сфери, поглиблення негативних тенденцій демографічного розвитку. Середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві протягом останніх 10 років найнижча серед галузей економічної діяльності, що у 2020 р. становить лише 84% у середньому по економіці (рис. 4).

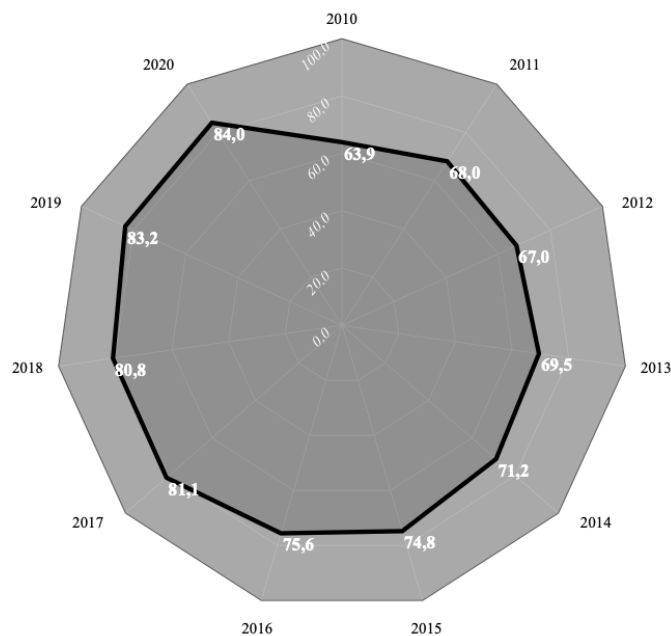

Рис. 4. Розмір середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах, % до середньомісячної номінальної заробітної плати у цілому по економіці

Джерело: Побудовано автором на підставі даних ДССУ [28].

Із сфери економічної діяльності нижчі показники заробітної плати відзначають тільки в освітан і медиків, що вказує на глибоку соціально-економічну кризу, яка вразила найбільш важливі для виживання сфери.

Аналіз витрат на оплату праці у структурі витрат виробництва продукції сільського господарства протягом останніх 30 років

засвідчує різке зниження частки заробітної плати в загальних витратах (рис. 5).

У структурі витрат на виробництво сільськогосподарської продукції витрати на оплату праці за три десятиріччя знизилися у понад 4 рази, а за останні 10 років майже в 1,3-1,5 рази.

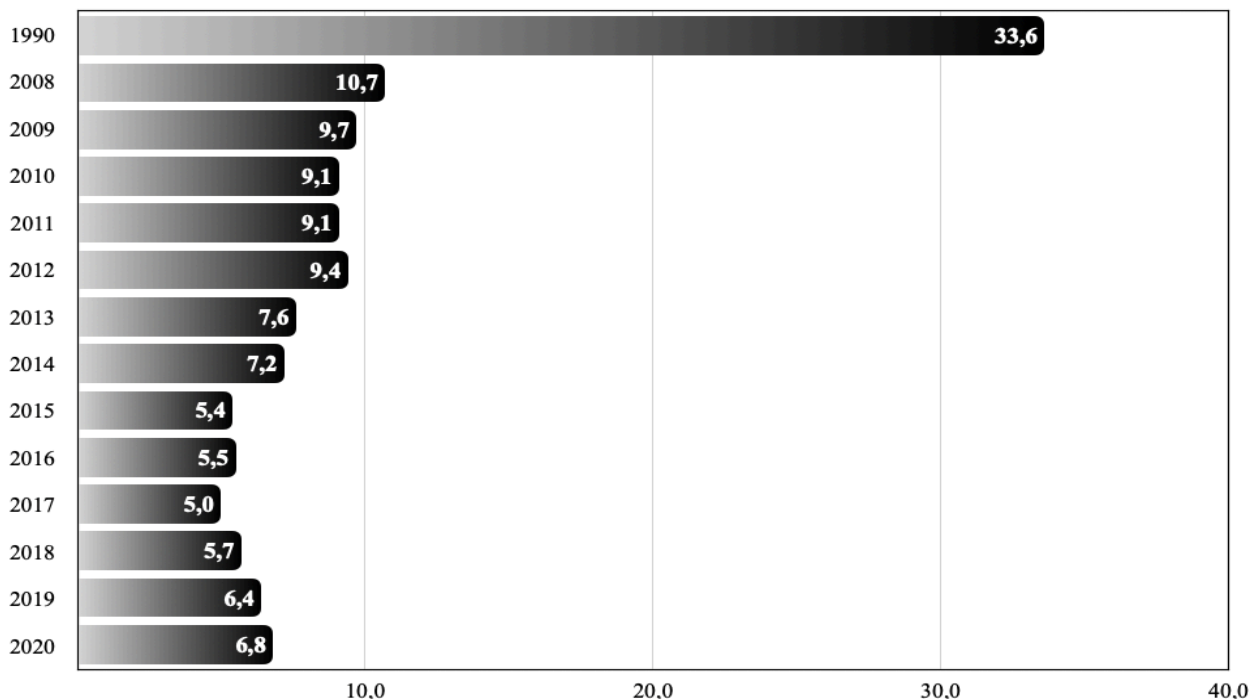

Рис. 5. Витрати на оплату праці в структурі витрат на виробництво продукції сільського господарства України, %

Джерело: Побудовано автором на підставі даних ДССУ [3-7, 13-20].

За такого зниження витрат на оплату праці відповідного підвищення продуктивності праці не відбувалося. Дослідження економістів-аграріїв показують [13, 14], що при зростанні продуктивності праці на 1% середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві зростає на 0,3%. У 2020 р. середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві була на 16% меншою, ніж

у середньому по країні. Отже, для того щоб вона хоча б зрівнялася з цим показником, продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах повинна зрости на 56%.

У 2010-2019 рр. середній темп підвищення продуктивності праці в сільському господарстві становив 10,4 %. При цьому простежується дуже нестійка динаміка згаданого показника (табл. 2, рис. 6).

2. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
На одного зайнятого у сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 р., тис. грн	380,4	472,4	458,1	583,2	635,6	624,0	765,0	755,4	867,7	928,6	857,2
До попереднього року, %	101,0	124,2	97,0	127,3	109,0	98,2	122,6	98,7	114,9	107,0	92,3

Джерело: Побудовано автором на підставі даних ДССУ [1, 10, 23-25].

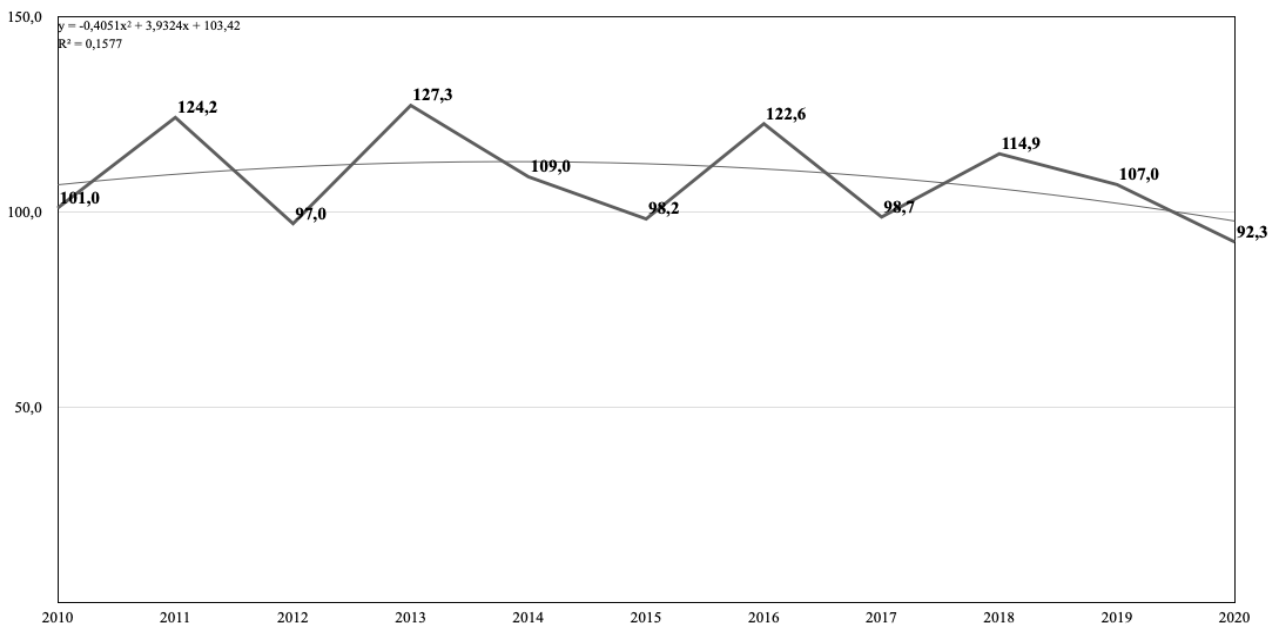

Рис. 6. Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у постійних цінах 2016 р., тис. грн

Джерело: Побудовано автором на підставі даних ДССУ [23-25, 29, 30].

За збереження існуючої тенденції рівня заробітної плати в середньому по країні практично неможливо досягти в середньостроковій перспективі, оскільки показники, визначені як основні — продуктивність і оплата праці в економіці в цілому також зростає¹. Крім того, це означає, що без цілеспрямованої державної політики та техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва відставання цих показників може тривати нескінченно довго.

Не менш важливим висновком розвитку сільськогосподарського підприємництва необхідно визнати, що в аграрному секторі, як і в цілому в економіці країни, значна частина ринку праці знаходиться „в тіні”. Тобто, крім формальної заробітної плати наймані працівники отримують неформальні доплати, що досить часто перевищують офіційний оклад. Як наслідок, держава отримує збитки від несплати відповідних податків, а наймані працівники зазнають збитків через зниження своїх майбутніх пенсій.

Офіційної статистики неформальних доплат не існує. Тоді як за оцінками експертів, різних відомств і організацій тіньові доходи отримують від 27 до 50% працюючих.

За результатами опитування, проведеного Центром Разумкова минулого року, 36%

респондентів повідомили, що отримують всю або частину заробітної плати неофіційно. Зокрема, 16,4% респондентів хоча й мали офіційні стосунки з роботодавцем, проте частину зарплатні отримували неофіційно. А майже кожен 5-й (19,8%) взагалі працював без офіційного оформлення. При цьому проте, що працюють на основі трудового договору або запису в трудовій книжці та отримують лише офіційно заробітну плату, заявили 63,7% учасників опитування.

Парламентський комітет з соціальної політики та захисту прав ветеранів, посиляючись на дослідження Інституту економіки та прогнозування НАН України, нещодавно повідомив, що понад 27% економічно активного населення (у віці від 15 до 70 років) отримують тіньові доходи. Ці дослідження показують, що такі доходи перевищують 20 млрд гривень [12].

У комітеті погоджуються, що таким чином люди отримують додаткові кошти для виживання, які фактично компенсують недоліки легального сегменту економіки. Проте й наголошують, що бюджет недоотримує податки.

Однією з головних причин чому підприємці (особливо мікробізнес) не платять офіційно заробітну плату стала ситуація, за якої вони не можуть заплатити норму навантаження понад 40% від суми заробленої зарплати найманим працівникам (22% Єдиного

¹ Поняття «оплата праці» тотожне поняттю «заробітна плата».

соціального внеску, 18% податку на доходи фізичних осіб та 1,5% військовий збір). У Європейській Бізнес Асоціації податкове навантаження на фонд оплати праці вказують однією з найбільших проблем бізнесу в Україні, що її необхідно нагально вирішувати в законодавчому аспекті [12].

Поряд із низьким рівнем заробітної плати штатних працівників у сільському господарстві їх матеріальний і соціальний добробут знижує незадовільний рівень розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, що призводить до різкого погіршення демографічної статистики села.

Заради об'єктивності варто зауважити, що урбанізація це загальносвітовий процес, який зумовлено:

- зростанням механізації та автоматизації виробничих процесів, впровадженням

нових технологій в аграрному виробництві, через що відбувається скорочення потреб в живій праці;

- вищим рівнем оплати та сприятливішими умовами праці в міських поселеннях;
- кращим розвитком соціальної інфраструктури, соціальних комунікацій, сфери розваг та дозвілля міста порівняно з селом.

Однак це не можна вважати заспокоєнням і виправданням негативної міграції на сільських територіях держави. Адже наразі аграрне виробництво відіграє одну з ключових засад у стабілізації економічного становища в Україні.

Натомість існуюча демографічна тенденція може спричинити в недалекому майбутньому гострий дефіцит трудових ресурсів у сфері аграрного виробництва (табл. 3).

3. Абсолютні та відносні показники динаміки міського і сільського населення України

Період	Міське населення		Сільське населення	
	Середньорічна чисельність, тис. осіб	Середньорічний темп зміни, ±%	Середньорічна чисельність, тис. осіб	Середньорічний темп зміни, ±%
1990-1994 рр.	35224,6	0,3	16815,0	-0,3
1995-1999 рр.	34404,9	-1,0	16421,7	-0,6
2000-2004 рр.	32667,9	-0,9	15819,3	-0,9
2005-2009 рр.	31784,1	-0,4	14890,5	-1,2
2010-2014 рр.	31412,5	-0,2	14258,3	-0,6
2015-2020 рр.	29417,9	-1,2	13034,8	-1,6

Джерело: [10].

За наведеними даними, темпи скорочення населення сільських територій значно випереджають аналогічний показник для міських поселень. Тому створення умов для запобігання знелюдненню сільських територій має стати одним із ключових пріоритетів державної соціальної політики. Насамперед це стосується оплати праці, надання дотацій за проживання в сільській місцевості, розбудови соціальної інфраструктури сільських територій тощо.

Висновки. Заробітна плата виступає у двох соціально-економічних категоріях: для найманого працівника — це частка доходу, отримана за реалізацію здібності до праці; для підприємця — це елемент операційних витрат виробництва та важіль матеріальної

заінтересованості працівників до високопродуктивної праці.

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві нижча на 16%, ніж у середньому по галузях економіки й значно нижча, ніж у промисловості, будівництві, на транспорті, у сфері інформації і телекомунікацій.

При зростанні продуктивності праці на 1% середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільському господарстві збільшується лише на 0,3%.

Існуючі темпи підвищення продуктивності праці в аграрній економіці не дозволять в оглядовій перспективі досягти показника середньомісячної номінальної заробітної плати у сільському господарстві до середнього рівня галузей економіки країни.

Низький рівень оплати праці та розвитку соціальної інфраструктури визнано головними причинами негативних тенденцій демографії щодо іміграції на сільських територіях.

Функціонування тіньового сектору зайнятості та неофіційної заробітної плати в сільському господарстві, як і в галузях економіки у цілому, потребують нагального дієвого реагування законодавчої і виконавчої влади України.

Список бібліографічних посилань

1. Андрющенко А. Оплата праці в сільському господарстві: стан, тенденції, причини. *Аграрна економіка*. 2014. Т. 7. № 1-2. С. 65-73.
2. Булавко О. Г., Капінос М. Р. Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення. *Економіка АПК*. 2015. № 9. С. 75-82.
3. Витрати на виробництво продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2016 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oehv_bl.htm.
4. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства у 2017 році. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm.
5. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства у 2018 році. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm.
6. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства у 2019 році. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm.
7. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства у 2020 році. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm.
8. Вітвіцький В. В., Мамчур В. А. Оцінка мотиваційних чинників у розвитку аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 76-87.
9. Діденко С. Скільки заробляють українці: середня зарплата та заборгованість в Україні. URL : <https://ua.news/ua/skolko-zarabatyvayut-ukrayntsy-srednyaya-zarplata-y-zadolzhennost-v-ukrayne/>.
10. Довгаль О. В. Оплата праці в аграрному секторі економіки: стан, причини, наслідки. *Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2020. № 2. С. 196-209.
11. Дячек В. В., Осадча А. О. Оплата праці і розвиток національної економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 155-160.
12. Зануда А. Скільки насправді заробляють українці: статистика VS реальне життя, BBC News Україна. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56496903>.
13. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2008 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.
14. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2009 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

Умовами підвищення рівня номінальної заробітної плати найманих працівників у сільському господарстві визначено державну політику техніко-технологічної модернізації аграрного виробництва, підтримку розвитку тваринницької галузі, забезпечення розвитку малих сімейних ферм, селянських кооперативів, а також несільськогосподарського малого і середнього бізнесу.

References

1. Andriushchenko, A. (2014). Oplata pratsi v silskomu hospodarstvi: stan, tendentsii, prychyny [Wages in agriculture: status, trends, causes]. *Ahrarna ekonomika*, 7 (1-2), pp. 65-73 [In Ukrainian].
2. Bulavko, O.H. & Kapinos, M.R. (2015). Shliakhy pidvyshchennia zhyttievoho rivnia silskoho naselennia [Ways to improve the living standards of the rural population]. *Ekonomika APK*. № 9. S. 75-82 [In Ukrainian].
3. Prokopenko, O.M., et al. Vytraty na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2016 rik [Costs of agricultural production in agricultural enterprises in 2016]. *Statystychnyi biuletyn*. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oehv_bl.htm [In Ukrainian].
4. Vytraty pidpriemstv na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva u 2017 rotsi [Expenses of enterprises for agricultural production in 2017]. *Derzhstat Ukrainy*. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm [In Ukrainian].
5. Vytraty pidpriemstv na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva u 2018 rotsi [Expenses of enterprises for agricultural production in 2018]. *Derzhstat Ukrainy*. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm [In Ukrainian].
6. Vytraty pidpriemstv na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva u 2019 rotsi. *Derzhstat Ukrainy* [Expenses of enterprises for agricultural production in 2019]. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm [In Ukrainian].
7. Vytraty pidpriemstv na vyrobnytstvo produktsii silskoho hospodarstva u 2020 rotsi [Expenses of enterprises for agricultural production in 2020]. *Derzhstat Ukrainy*. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/vytr_na%20ver_sg_prod/arch_vytr_na%20ver_sg_prod_u.htm [In Ukrainian].
8. Vitvitskyi, V.V. & Mamchur, V.A. (2021). Otsinka motyvatsiinykh chynnykiv u rozvytku ahrarnoho pidpriemnytstva [Assessing motivative factors in the agricultural entrepreneurship development]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 76-87 [In Ukrainian].
9. Didenko, S. Skilky zarobliaiut ukraintsi: serednia zarplata ta zaborhovanist v Ukraini [How much do Ukrainians earn: average salary and debt in Ukraine]. Retrieved from : <https://ua.news/ua/skolko-zarabatyvayut-ukrayntsy-srednyaya-zarplata-y-zadolzhennost-v-ukrayne/> [In Ukrainian].
10. Dovhal, O.V. (2020). Oplata pratsi v ahrarnomu sektori ekonomiky: stan, prychyny, naslidky [Wages in the agricultural sector of the economy: status, causes, consequences]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Serii: Ekonomichni nauky*, 2, pp. 196-209 [In Ukrainian].
11. Diachek, V.V. & Osadcha, A.O. (2016). Oplaty pratsi i rozvytok natsionalnoi ekonomiky Ukrainy [Wages and development of the national economy of Ukraine]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, 14, pp. 155-160 [In Ukrainian].

15. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

16. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

17. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

18. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

19. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2014 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

20. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік. Статистичний бюлетень ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm.

21. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наук. доп. / [кол. авторів: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

22. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР, поточна редакція 15.07.2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr#Text>.

23. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність 2017 року (у постійних цінах 2010 року). Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/sg_reg/pp/arh_pp_sg_u.html.

24. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність 2018 року (у постійних цінах 2010 року). Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/sg_reg/pp/arh_pp_sg_u.html.

25. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність (2010-2020) (у постійних цінах 2016 року). Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/pp_sgp/Arch_pp_sgp_u.htm.

26. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність : кол. моногр. / [Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.] ; за ред. О. Г. Шпикуляка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

27. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : монографія / [Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Заяць В. М. та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 430 с.

28. Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010-2020 роках. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html.

29. Сільське господарство України за 2013 рік. Статистичний збірник ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm.

12. Zanuda, A. Skilky naspravdi zarobliaiut ukrainci: statystyka VS realne zhyttia [How much do Ukrainians actually earn: VS statistics real life]. BBS News Ukraina. Retrieved from : <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56496903> [In Ukrainian].

13. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2008 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2008]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

14. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2009 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2009]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

15. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2010 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2010]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

16. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2011 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2011]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

17. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2012 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2012]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

18. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2013 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2013]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

19. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2014 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2014]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

20. Prokopenko, O.M., et al. Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktii silskoho gospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2015 rik [The main economic indicators of agricultural production in agricultural enterprises in 2015]. Statystychnyi biuleten. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_oe_hv_bl.htm [In Ukrainian].

21. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2019) Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli : naukova dopovid [Promising forms of organizing economic activity in the rural areas: scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

22. Pro oplatu pratsi : Zakon Ukrainy vid 24.03.1995 # 108/95-VR [On remuneration of labor: Law of Ukraine of 24.03.1995 No. 108 / 95-VR]. (2021). Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-vr#Text> [In Ukrainian].

23. Produktynist pratsi v pidpriemstvakh, yaki zdiisniuvaly silskohospodarsku diialnist 2017 roku (u postiinykh tsinakh 2010 roku) [Labor productivity in enterprises that carried out agricultural activities in 2017 (at constant 2010 prices)]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/sg_reg/pp/arh_pp_sg_u.html [In Ukrainian].

30. Сільське господарство України за 2016 рік. Статистичний збірник ; відп. за вип. Прокопенко О. М. Держстат України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm.

31. Сіренко Н. М., Щербина Ю.О., Юрченко О. Г. Удосконалення організації розрахунків з оплати праці у сільськогосподарських підприємствах. *Економіка та управління підприємствами*. 2017. № 15.

32. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Інституціональний аналіз розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки: методичний аспект. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 73-82.

33. Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. Кадровий потенціал аграрних підприємств: управлінський аспект. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2005. 370 с.

34. Malik M., Shpykuliak O., Nepochatenko O., (...), Ptashnyk S., Tretiakova S. Formation of effective organizational and economic environment of innovative support of enterprise competitiveness in Ukraine. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020. *33rd IBIMA Conference*: 10-11 April 2019 Granada, Spain. Editor Khalid S. Soliman. 2019. P. 332-342.

24. Produktivnist pratsi v pidpriemstvakh, yaki zdiisniuvaly silskohospodarsku diialnist 2018 roku (u postiinykh tsinakh 2010 roku) [Labor productivity in enterprises that carried out agricultural activities in 2018 (at constant 2010 prices)]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/sg_reg/pp/arh_pp_sg_u.html [In Ukrainian].

25. Produktivnist pratsi v pidpriemstvakh, yaki zdiisniuvaly silskohospodarsku diialnist (2010-2020) (u postiinykh tsinakh 2016 roku) [Labor productivity in enterprises engaged in agricultural activities (2010-2020) (at constant 2016 prices)]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/sg/pp_sgp/Arch_pp_sgp_u.htm [In Ukrainian].

26. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Yo., et al. (2017). Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshti: indykatory ta efektyvnist [Development of small agricultural enterprises in a market institutional environment: indicators and efficiency]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

27. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Zaiats, V.M., et al. (2016). Rozvytok pidpriemnytstva i kooperatsii: instytutsionalnyi aspekt : monohrafiia [Development of entrepreneurship and cooperation: the institutional aspect: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

28. Serednomisiachna zarobitna plata shtatnykh pratsivnykiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2010-2020 rokakh [The average monthly salary of full-time employees by type of economic activity in 2010-2020]. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/gdn/szpsph/arh_szp_ed_u.html [In Ukrainian].

29. Prokopenko, O.M., et al. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2013 rik [Agriculture of Ukraine for 2013]. Statystychnyi zbirnyk. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].

30. Prokopenko, O.M., et al. Silske hospodarstvo Ukrainy za 2016 rik [Agriculture of Ukraine for 2016]. Statystychnyi zbirnyk. Derzhstat Ukrainy. Retrieved from : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm [In Ukrainian].

31. Sirenko, N.M., Shcherbyna, Yu.O. & Yurchenko, O.H. (2017). Udoshkonalennia orhanizatsii rozrakhunkiv z oplyaty pratsi u silskohospodarskykh pidpriemstvakh [Improving the organization of payments for wages in agricultural enterprises]. *Економіка та управління підприємствами*, 15 [In Ukrainian].

32. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2019). Instytutsionalnyi analiz rozvytku pidpriemnytstva v ahrarnomu sektori ekonomiky: metodychnyi aspekt [Institutional analysis of entrepreneurship development in the agrarian sector of economy: methodical aspect]. *Економіка АПК*, 6, pp. 73-82 [In Ukrainian].

33. Shpykuliak, O.H. & Malik, M.Yo. (2005). Kadrovyi potentsial ahrarnykh pidpriemstv: upravlinskyi aspekt [Personnel potential of agricultural enterprises: management aspect]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

34. Malik, M., Shpykuliak, O., Nepochatenko, O., (...), Ptashnyk, S., Tretiakova, S. (2019). Formation of effective organizational and economic environment of innovative support of enterprise competitiveness in Ukraine. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference, IBIMA 2019: Education Excellence and Innovation Management through Vision 2020. *33rd IBIMA Conference*: 10-11 April 2019 Granada, Spain. Editor Khalid S. Soliman (pp. 332-342) [In English].

Vitvitskyi V. V., Bezhenar I. M. Remuneration in bidirectional development of agrarian entrepreneurship

The purpose of the article is to reveal the essence and significance of wages as an economic category in the context of the development of agricultural entrepreneurship; to investigate the state, causes, consequences of wages in agricultural production.

Research methods. In the course of the research, the following methods were used: - a systematic approach to determining the essence of wages; comparison, harmonization in the analysis of entrepreneurial activity; statistical, to determine the components of wages; grouping, to determine the interdependencies of factors affecting the structure of remuneration.

Research results. The essence of the process of formation of wages as a component of socio-economic categories according to its bi-directional nature is revealed. The structure of wages has been formed depending on the profit of the enterprise and its functions according to reproduction, stimulating, optimization, regulatory and social principles. The analysis of the dynamics of average wages, labor costs in the production of agricultural products, labor productivity and the demographic state of rural areas is carried out.

Scientific novelty. The theoretical provisions in the system-conceptual approach to the constituents and factors of the formation of the wage system in its bi-directional essence were further developed. The directions of increasing wages are indicated, measures are proposed to solve this problem.

Practical significance. Proposals for increasing wages in agricultural production are substantiated on the basis of state policy on technical and technological modernization of agricultural production, support for livestock industries, ensuring the development of small family farms, peasant cooperatives, as well as non-agricultural small and medium-sized businesses *Tabl.: 3. Figs.: 6. Refs.: 34.*

Keywords: agriculture; agrarian entrepreneurship; remuneration; productivity; demography of rural areas.

Vitvitskyi Volodymyr Valentynovych - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Bezhenar Inna Mykolaivna - candidate of economic sciences, senior research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Витвицкий В. В., Беженар И. Н. Оплата труда в двунаправленном развитии аграрного предпринимательства

Цель статьи - раскрыть сущность и значение заработной платы как экономической категории в контексте развития аграрного предпринимательства; исследовать состояние, причины, последствия оплаты труда в аграрном производстве.

Методика исследования. В процессе исследования использованы следующие методы: системный подход в определении сущности заработной платы; сравнения, гармонизации - при проведении анализа предпринимательской деятельности; статистический - для определения составляющих оплаты труда; группировки - для определения взаимозависимостей факторов, влияющих на структуру оплаты труда.

Результаты исследования. Раскрыта сущность процесса формирования заработной платы, как составляющей социально-экономических категорий по ее двунаправленной природе. Сформирована структура заработной платы в зависимости от прибыли предприятия и ее функции по возобновляемым, стимулирующим, оптимизационным, регулирующим и социальным принципам. Осуществлен анализ динамики средней заработной платы, расходов на оплату труда в производстве сельскохозяйственной продукции, производительности труда и демографического состояния сельских территорий.

Элементы научной новизны. Получили дальнейшее развитие теоретические положения системно-концептуального подхода к составляющим и факторам формирования системы заработной платы в ее двунаправленной сущности. Определены направления повышения заработной платы, предложены меры по решению данной проблемы.

Практическая значимость. Обоснованы предложения по повышению оплаты труда в сельскохозяйственном производстве на основе государственной политики по технико-технологической модернизации аграрного производства, поддержки животноводческих отраслей, обеспечения развития малых семейных ферм, крестьянских кооперативов, а также несельскохозяйственного малого и среднего бизнеса. *Табл.: 3. Илл.: 6. Библиогр.: 34.*

Ключевые слова: сельское хозяйство; аграрное предпринимательство; оплата труда; производительность труда; демография сельских территорий.

Витвицкий Владимир Валентинович - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: v.v.vitvitskiy@gmail.com

Беженар Инна Николаевна - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: Inna_Bezhenar@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-4584-9062>

Стаття надійшла до редакції 08.07.2021 р.

Фахове рецензування: 09.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Вітвіцький В. В., Беженар І. М. Оплата праці в двозаправленому розвитку аграрного підприємництва. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 79 — 90. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108079>

Vitvitskyi, V.V. & Bezhenar, I.M. (2021). Oplata pratsi v dvonappravlenomu rozvytku ahrarynoho pidpriemnytstva [Remuneration in bidirectional development of agrarian entrepreneurship]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 79 — 90 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108079>

* * *

УДК 332.13:338.2

JEL Classification: O13; Q01; R58

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>

*Н. І. ПАТИКА, докторка економічних наук, професорка
О. Г. БУЛАВКА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник*

Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади

Мета статті – визначити стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади та реформування самоврядування в Україні.

Методика дослідження. При узагальненні теоретичних і методичних аспектів дослідження використано прийоми абстрактно-логічного методу, аналіз і синтез, індукцію й дедукцію, аналогію та порівняння. З метою визначення тенденцій зміни розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний аналіз тощо). Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволила сформулювати проміжні та прикінцеві висновки й пропозиції.

Результати дослідження. Доведено, що сталий розвиток сільських громад і територій передбачає єдність і врівноваженість чотирьох його складових: економічної, соціальної, екологічної й інституційної. Економічна складова має базуватися на отриманні максимального сукупного доходу при збереженні та примноженні функціонуючого сукупного капіталу й обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції; соціальна – на створенні оптимальних соціальних умов та підвищенні якості життя людини як головної цінності розвитку суспільства; екологічна – на балансовій ув'язці біологічних і природних систем, цілісності біосфери й екосистеми та їх здатності до самовідтворення; інституційна – на посиленні ролі інституцій у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій. У сукупності це становить стратегічні орієнтири сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій та передбачає реалізацію ряду пріоритетних напрямів.

Елементи наукової новизни. Удосконалено сукупність стратегічних орієнтирів та пріоритетних напрямів сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади й реформування самоврядування на базовому рівні за чотирма складовими (соціальна, економічна, екологічна та інституційна), що дозволить обґрунтувати методи і механізми реалізації державної політики щодо його забезпечення.

Практична значущість. Визначені й обґрунтовані стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями можуть бути враховані при розробленні ефективної державної політики, спрямованої на сталий соціально-економічний розвиток сільських громад і територій в Україні. Табл.: 3. Рис.: 4. Бібліогр.: 22.

Ключові слова: сталий соціально-економічний розвиток; сільські території; сільські громади; стратегічні орієнтири; пріоритетні напрями; децентралізація влади; Україна.

Патика Наталія Іванівна – докторка економічних наук, професорка, завідувачка відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Булавка Олексій Гаврилович – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні, як ніколи раніше, актуальним стало забезпечення успішної реалізації адміністративно-територіальної реформи на сільських територіях, і цей стан набуває всіх якостей спеці-

алізованої суспільної практики. Після затвердження й прийняття у 2014 р. на урядовому рівні Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1] пріоритети й цілі політики розвитку сільських територій суттєво змінилися. Комплексний розвиток сільських

© Н. І. Патика, О. Г. Булавка, 2021

територій, спрямований на стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, поліпшення умов праці та проживання населення, збереження природного середовища, мав стати ключовою складовою у розбудові аграрної сфери країн. А передумовою їх переведення на модель сталого розвитку – органічна єдність конкретних реалій життєдіяльності селянина із природним, соціальним та екологічним довкіллям. Враховуючи той факт, що в Україні сільське населення становить понад 30% наявного, а сільськогосподарські угіддя – 70% земельного фонду держави, сталість розвитку сільських територій значною мірою визначає забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни в цілому. В таких умовах забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій має здійснюватися на основі сукупності ключових пріоритетів економічної політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомим визнано внесок у дослідження численних проблем забезпечення сталого розвитку сільських територій та пошуку їх вирішення відомих вітчизняних вчених, серед яких: О. Булавка [10, 14]; Я. Гадзало [1, 10]; О. Довгаль [2]; В. Жук, М. Могилова [10]; Т. Зінчук [5]; Ю. Лузан [1]; Ю. Лупенко, М. Малік [14]; Н. Петренко [6]; В. Рябоконт [11, 12]; З. Смутчак [13]; М. Талавиря [15, 16]; М. Тимошенко [17]; Т. Усюк [18] та ін.

Зокрема, О. В. Довгаль обґрунтовує безпосереднє відношення реформи децентралізації до розвитку й оптимального використання ресурсного потенціалу сільських територій [2]; Н. О. Петренко й О. В. Чукіна розробили теоретичні положення й практичні рекомендації стосовно формування і реалізації ефективної державної політики в напрямі розвитку сільських територій України [6]; Я. М. Гадзало та Ю. Я. Лузан довели необхідність закріплення оновленої тактики і стратегії держави як основних інструментів для реалізації політики щодо розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій в законодавчих документах [1]. На переконання М. П. Талавирі та А. О. Горай, в умовах процесу децентралізації влади в Україні виникають нові можливості розвитку сільських територій, зокрема завдяки появі умов для прийняття рішення про суспільні витрати на місцевому рівні, що відповідає потребам населення [16].

Окремі аспекти сталого соціально-економічного розвитку сільських територій, функціонування соціальної і транспортної інфраструктури, якості життя сільського населення, рівня їх доходів та зайнятості, ефективності використання природних ресурсів тощо висвітлені в працях [2, 5, 12-15]. При цьому М. М. Тимошенко у своєму дослідженні акцентує увагу на необхідності розробки методичних засад оцінки сталого розвитку стану сільських територій і пропонує алгоритм, систематизацію методів і дослідницьких технологій аналізу сучасного стану сільських територій та їхніх складових, а саме природно-ресурсного і трудового потенціалу, господарських об'єктів, соціально-демографічних, економічних, інноваційних, екологічних процесів [17]. У свою чергу Т. В. Усюк і Л. В. Фаріон розробили методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості, які включають у тому числі визначення системи показників для оцінки ефективності сталого розвитку села, зокрема економічні, соціальні й екологічні групи індикаторів сталого розвитку; аналіз результатів комплексної оцінки ефективності сталого розвитку сільських територій; розробку та впровадження цільових програм розвитку територій [18].

Вивченню проблем сталого розвитку, в тому числі сільських територій, значну увагу приділяють також іноземні дослідники, що підтверджує її вагомість у світових масштабах. Зокрема, досліджуються загальні питання сталого розвитку, соціально-економічний розвиток сільських територій окремих країн та регіонів, їх особливості, вивчається вплив різних чинників на сталість, аналізуються питання відмінностей в розвитку приміських і сільських територій, визначається необхідність диференціації державної аграрної політики та оцінюються наслідки цих процесів для економіки регіонів і країни в цілому [19-22].

Разом із тим певна частина проблемних питань потребує детальнішого вивчення. Незважаючи на значні теоретико-методологічні напрацювання й численні праці, питання визначення стратегічних орієнтирів і пріоритетних напрямів сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади та реформування самоврядування в Україні не втрачають актуальності й потребують поглибленого дослідження.

Мета статті – визначити стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади та реформування самоврядування в Україні.

Методологія дослідження. При узагальненні теоретичних і методичних аспектів дослідження використано прийоми абстрактно-логічного методу, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, аналогію й порівняння. З метою визначення тенденцій зміни розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади в аналітичних дослідженнях застосовано економіко-статистичні методи (порівняльного аналізу, середніх і відносних величин, статистичних групувань, трендовий аналіз, графічний метод, індексний аналіз тощо). Низка прийомів абстрактно-логічного інструментарію дозволили сформулювати проміжні й прикінцеві висновки та пропозиції.

Інформаційною базою дослідження стали: дані Державної служби статистики України, порталу «Децентралізація», нормативно-правові акти держави; наукові публікації; інформація Інтернет-ресурсів. Період дослідження охоплює 1991-2021 рр.

Виклад основних результатів дослідження. Сталий соціально-економічний розвиток сільських територій на сучасному етапі – нагальна вимога часу, зумовлена довготривалим нехтуванням на всіх управлінських рівнях щодо поєднання виробничої діяльності в галузі, умовами праці і життя селян та збереження довкілля в сільській місцевості. У відбудовчий період 50-х років і початок

70-х років минулого століття такий спосіб побудови відносин між використанням природних, людських, виробничих і соціальних ресурсів частково мав право бути визнаним. Проте подальше їх ігнорування, невизнання хоча б фрагментарних світоглядних практик збалансованого розвитку взагалі, і теоретично-методологічних підходів розвитку сільських територій зокрема, спричинило посилення кризових явищ у сільській місцевості. На сьогодні воно проявляється, насамперед, у різкому скороченні зайнятості і появі таких явищ, як безробіття і бідність, а в пошуках виходу з них – масова міграція селян, особливо сільської молоді. Як наслідок, подальше посилення цих негативів призвело до депопуляції сільського населення, яка нині охопила всю Україну, різкого скорочення людності в сільській поселенській мережі й втрата людського ресурсу – основи виробництва в галузі, і, як привід, до економічної деградації сільських територій взагалі.

Розбудова сільських територій розпочалася в 2015 р. з прийняттям Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», відповідно до якого станом на початок 2021 р. було створено 1439 об'єднаних територіальних громад (далі – ОТГ), з яких 627, або 43,6%, сільські громади. У процесі адміністративно-територіальної реформи до складу ОТГ увійшло 26 705 сіл (станом на 1 січня 2021 р.). Із них 8870 сіл (33,2%) увійшли до складу міських ОТГ, 9397 (35,2%) – до складу селищних, 8438 (31,6%) – до складу сільських ОТГ (рис. 1).

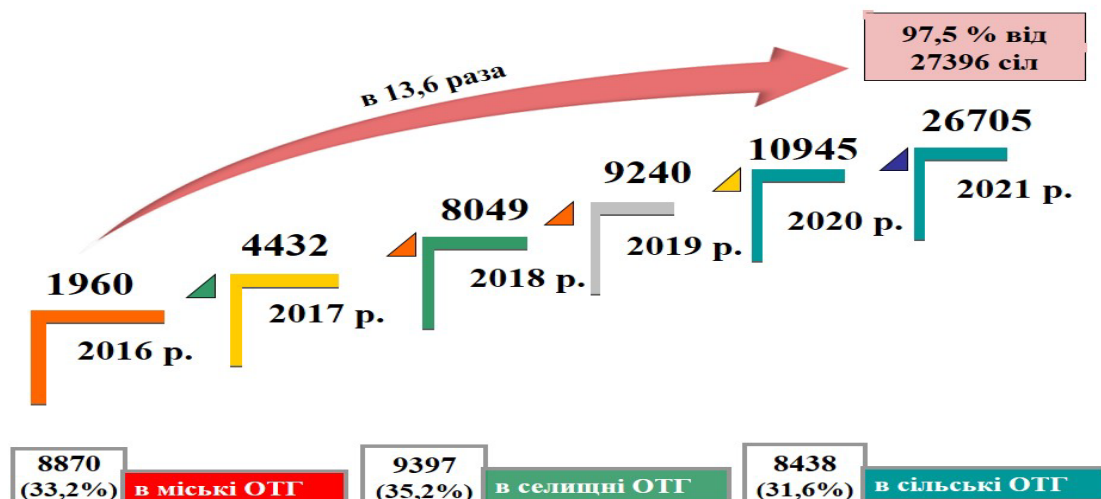

Рис. 1. Кількість сільських населених пунктів, що увійшли до складу ОТГ в Україні станом на початок року, од.

Джерело: Сформовано авторами за даними порталу «Децентралізація» [8].

При цьому кількість населення та площі за видами ОТГ розподілилися наступним чином (рис. 2):

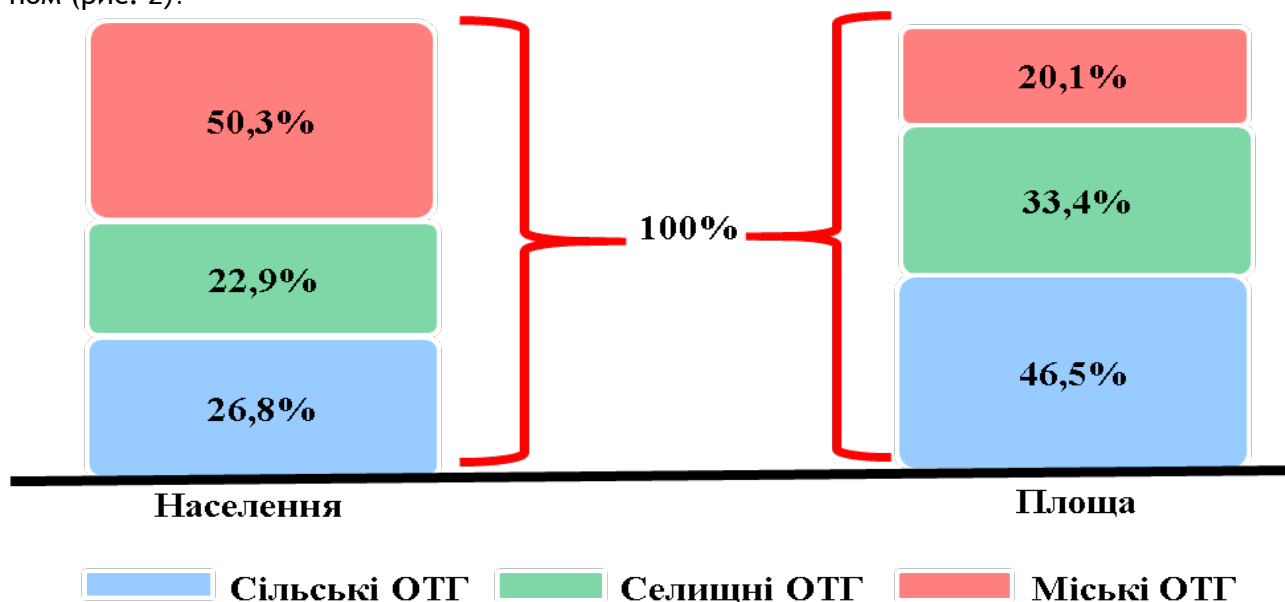

Рис. 2. Структура населення та площі ОТГ за видами ОТГ в Україні станом на 1 січня 2020 р.

Джерело: Сформовано авторами за даними порталу «Децентралізація» [8].

Для визначення пріоритетів державної політики щодо сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади насамперед необхідно враховувати тенденції зміни їх розвитку.

За період 2000-2021 рр. кількість населених пунктів в Україні зменшилася на 359 сіл

до рівня 27 396 од. Чисельність сільського населення теж характеризується стійкою тенденцією до зменшення. Так, за період 1991-2021 рр. цей показник скоротився на 4230,4 тис. осіб (або 25,1%) від 16859,2 до 12628,8 тис. осіб, а частка сільського населення в загальній чисельності зменшилася на 2,1 в. п. (табл. 1).

1. Динаміка чисельності населення в Україні на 1 січня, тис. осіб

Показник	Рік								2021 р., %, до 1991 р.
	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2020	2021	
Найвне населення	51944	51728	49430	47281	45963	42929	41902	41588	80,0
У т.ч. сільське	16859	16610	16091	15272	14438	13256	12763	12629	74,9
Частка сільського населення	32,5	32,1	32,6	32,3	31,4	30,9	30,5	30,4	-2,1 в. п.

Джерело: Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [9].

Стосовно об'єктів соціальної інфраструктури, то за 10 останніх років на фоні незначного на 4,5% збільшення житлового фонду, на 7,4% зростання дошкільних дитячих закладів, на 11,1% збільшення кількості сільських лікарських амбулаторій, за рештою показників спостерігається суттєве їх погіршення. Зокрема кількість загальноосвітніх шкіл зменшилася на 3691 од., або на 38,6%.

Кількість лікарняних закладів скоротилася в 16,8 раза, фельдшерсько-акушерських пунктів - на 34,5%, бібліотек - на 11,3%, закладів культури клубного типу - на 8,3%. Кількість дошкільних дитячих закладів зростає за аналізований період на 637 од., проте рівень забезпеченості ними залишився досить низьким - 33,6% (табл. 2).

2. Динаміка наявності об'єктів соціальної інфраструктури та забезпеченості ними сільської поселенської мережі

Об'єкти соціальної сфери	Рік				2020 р., % до 2010 р.
	2010	2015	2019	2020	
Житловий фонд: наявність, тис. м ² загальної площі	372894	381247	390091	389853	104,5
Дошкільні дитячі заклади, од.	8566	9133	8948	9203	107,4
Загальноосвітні школи, од.	12924	11876	9610	9233	71,4
Фельдшерсько-акушерські пункти, од.	14934	13205	11821	11278	75,5
Лікарні, розташовані в сільській місцевості, од.	521	49	31	31	6,0
Сільські лікарські амбулаторії, од.	3452	3833	3819	3842	111,3
Заклади культури клубного типу, од.	16471	15591	15112	н/д	91,7
Бібліотеки, од.	14870	13710	13184	н/д	88,7

Джерело: Розраховано авторами за даними порталу «Децентралізація» [8].

Рівень зайнятості сільського населення у 2020 р. досягнув свого мінімуму з 2000 р. – 54,1%. Для порівняння: протягом 2003-2013 рр. спостерігалось стабільне зростання рівня зайнятості сільського населення на 8,7 в. п. – від 54,7% у 2003 р. до 63,4% у 2013 р. Рівень безробіття сільського населення у 2020 р. підвищився до 11,5% у I кв. 2021 р. [4].

Спостерігається стійка тенденція до скорочення чисельності працюючих у сільському господарстві. Так, у 2020 р. кількість працівників, задіяних у сільськогосподарському виробництві, зменшилася майже на

37,7% проти 2000 р. – до рівня 2721,2 тис. осіб, а їхня частка від загальної кількості працюючого населення у 2020 р. скоротилася до 17,1%, тобто зменшення становить 4,5 в. п. Для порівняння: в цілому по економіці кількість зайнятих з 2000 р. зменшилася на 21,1% (табл. 3). Зважаючи на вагоме місце сільського господарства в економіці країни, така ситуація із зайнятістю становить потенційну загрозу не тільки для його ефективного розвитку, а й для стабільного соціально-економічного розвитку сільських громад і територій та економічної безпеки держави в цілому.

3. Зайняте населення в сільському господарстві, тис. осіб

Показник	Рік							2020 р., % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	
Усього	20175	20680	20266	16443,2	16360,9	16578,3	15915,3	78,9
Сільське, лісове та рибне господарство	4367	4005,5	3115,6	2870,6	2937,6	3010,4	2721,2	62,3
Частка населення, зайнятого у сільському господарстві	21,6	19,4	15,4	17,5	18,0	18,2	17,1	-4,5 в. п.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України [3].

Соціально-економічна ситуація в аграрному виробництві загострюється через різке зниження економічного інтересу задіяних у ньому працівників. Аналіз динаміки заробітної плати в сільському господарстві свідчить, що цей показник досить тривалий відрізок часу порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу країни знаходиться на найнижчому рівні. Станом на 2020 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві в еквіваленті повної зайнятості становила 9734,0 грн, що на 1857,0 грн менше, ніж середня заробітна плата по Україні, або лише 84,0% від зарплати в цілому по економіці, і на 3025 грн менше, ніж заробітна плата в промисловості, або 76,3% її рівня.

З огляду на зазначене, можна дійти висновку про суттєву диференціацію доходів працездатного сільського населення, втрату цінності сільської праці, зростання бідності й поглиблення соціального і майнового розшарування, а звідси, зростання відтоку економічно активного населення за межі сільських поселень. Внаслідок інфляції, постійного зростання цін і тарифів на соціальні послуги купівельна спроможність сільських жителів знижується, зменшується споживання продуктів харчування, промислових товарів і послуг, безперервно дорожчає вартість життя селян, погіршується їхній життєвий рівень.

Отже, сучасний стан сільських громад і територій знаходиться в критичній фазі, що

здатне зумовити дестабілізацію народногосподарського комплексу (рис. 3).

Основними причинами такого стану, на нашу думку, є недостатня увага державних органів до проблем села, розвитку сільських територій, повільного, а в ряді випадків незадовільного проведення реформування аграрного сектору. Для відродження й розвитку сільських територій насамперед необхідно подолати нинішній стан у соціальній сфері та головне – усунути причини, які зумовили її занепад. Тут важливо досягти збалансованих міжбюджетних відносин, поєднати виділення фінансових ресурсів із

державного й коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно мати такі обсяги асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі.

З метою створення необхідних організаційних, правових і фінансових передумов для розвитку сільських територій прийнято Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» від 23.09.2015 № 995-р та «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» від 19.07.2017 № 489-р. Реалізація таких розрахована на період до 2025 р.

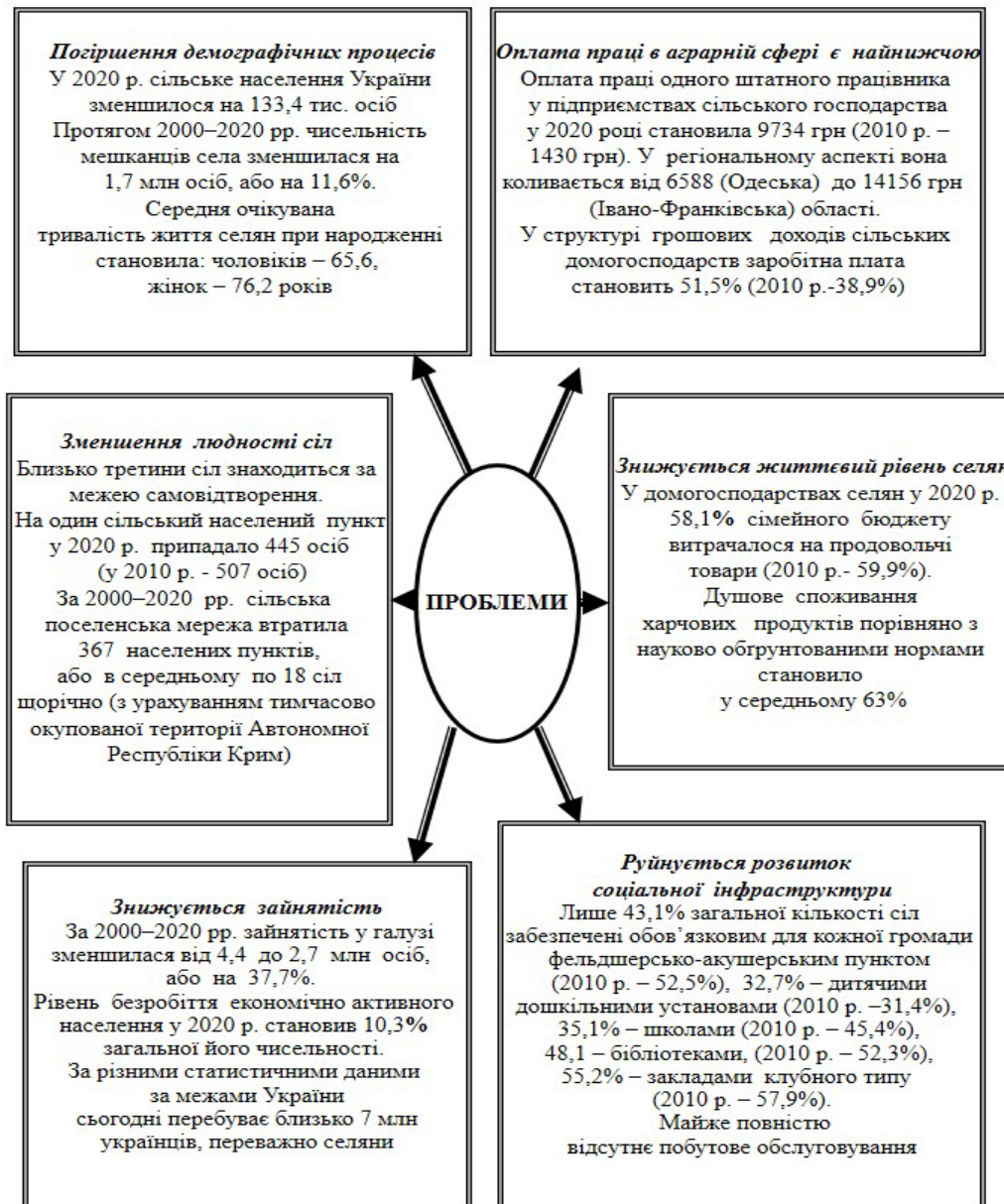

Рис. 3. Проблеми соціального розвитку сільських територій

Джерело: Сформовано авторами.

Щодо сталого розвитку сільських територій, то законодавчі положення за своєю економічною, соціальною і екологічною суттю на

сьогодні знаходяться на етапі становлення. Певні законодавчі заходи щодо вирішення проблем збалансованого економічного,

соціального й екологічного розвитку в Україні на рівні держави знайшли своє відображення в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року» від 03.02.2010 № 121-р; Указах Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна - 2020» від 12.01.2015 № 5/2015 та «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019, Постанови Кабінету Міністрів України «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» від 03.03.2021 № 179.

Дослідження зазначених нормативних документів засвідчило, що особливостями нормативно-правового забезпечення реалізації державної політики відносно сталого соціально-економічного розвитку сільських територій вирізняється їхній загальний характер, відсутність конкретних механізмів, за допомогою яких держава чітко впливала б на процес функціонування аграрного сектору економіки, який гарантує продовольчу безпеку країни та забезпечує ефективний розвиток сільських територій; відсутнє у повному обсязі або й взагалі фінансове забезпечення прийнятих нормативних актів. Крім того наявне невиконання прийнятих актів, тобто низька виконавча дисципліна.

Сталий розвиток сільських територій і громад у класичному розумінні сталості повинен передбачати єдність і врівноваженість трьох його складових: економічної, соціальної й екологічної. Економічна складова має базуватися на отриманні максимального сукупного доходу при збереженні та примноженні функціонуючого сукупного капіталу й збільшенні обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції; соціальна - на створенні оптимальних соціальних умов та підвищенні якості життя людини як головної цінності розвитку суспільства; екологічна - на балансовій ув'язці біологічних і природних систем, цілісності біосфери й екосистеми та їх здатності до самовідтворення; інституційна - на посиленні ролі інституцій у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій, забезпеченні узгодженості регуляторних процедур і нормативно-правових актів, якими керуються органи місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад на базовому рівні.

При обґрунтуванні стратегічних орієнтирів та систематизації пріоритетних напрямів сталого соціально-економічного розвитку

сільських громад і територій в умовах децентралізації влади та реформування самоврядування на базовому рівні як основного з ключових завдань держави має стати стабільне забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня зайнятості сільського населення, поліпшення умов праці селян, підвищення їх життєвого рівня та якості життя, збереження людності у сільській поселенській мережі та захист і збереження довкілля. До основних стратегічних орієнтирів та пріоритетів державної аграрної політики із забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських територій та розв'язання екологічних проблем на селі відносяться наступні (рис. 4).

Розвиток сільських територій тісно пов'язаний із сільським господарством, що являє собою базову галузь для сільської місцевості. Адже на сільських територіях зосереджено 41,3 млн га сільськогосподарських угідь. Відтак підвищення конкурентоспроможності й дохідності сільськогосподарського виробництва визнано визначальною умовою забезпечення сталого розвитку сільських громад і територій.

Пріоритетні напрями державної політики соціальної складової сталого розвитку сільських територій та громад мають сприяти зростанню життєвого рівня сільського населення, підвищенню кваліфікації й продуктивності праці, зменшенню диференціації між доходами сільського і міського населення. Ключовими елементами такої політики мають бути: забезпечення збалансованості професійної освіти та попиту на робочу силу відповідно до потреб ринку; створення мережі мобільних професійно-консультаційних пунктів у сільських та селищних радах із залученням фахівців дорадчих служб; забезпечення підвищення рівня доходів сільського населення, зменшення їх диференціації порівняно з доходами міських жителів; здійснення комплексу організаційних, правових та економічних заходів щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності та відтворення трудового потенціалу сільського населення; розбудова й розвиток мережі соціально-побутових, медичних, освітніх, культурних закладів на селі; створення і впровадження довгострокової цільової програми підтримки сільських молодих сімей, надання пільгових кредитів для отримання освіти, придбання житла, розвитку сімейного підприємництва тощо.

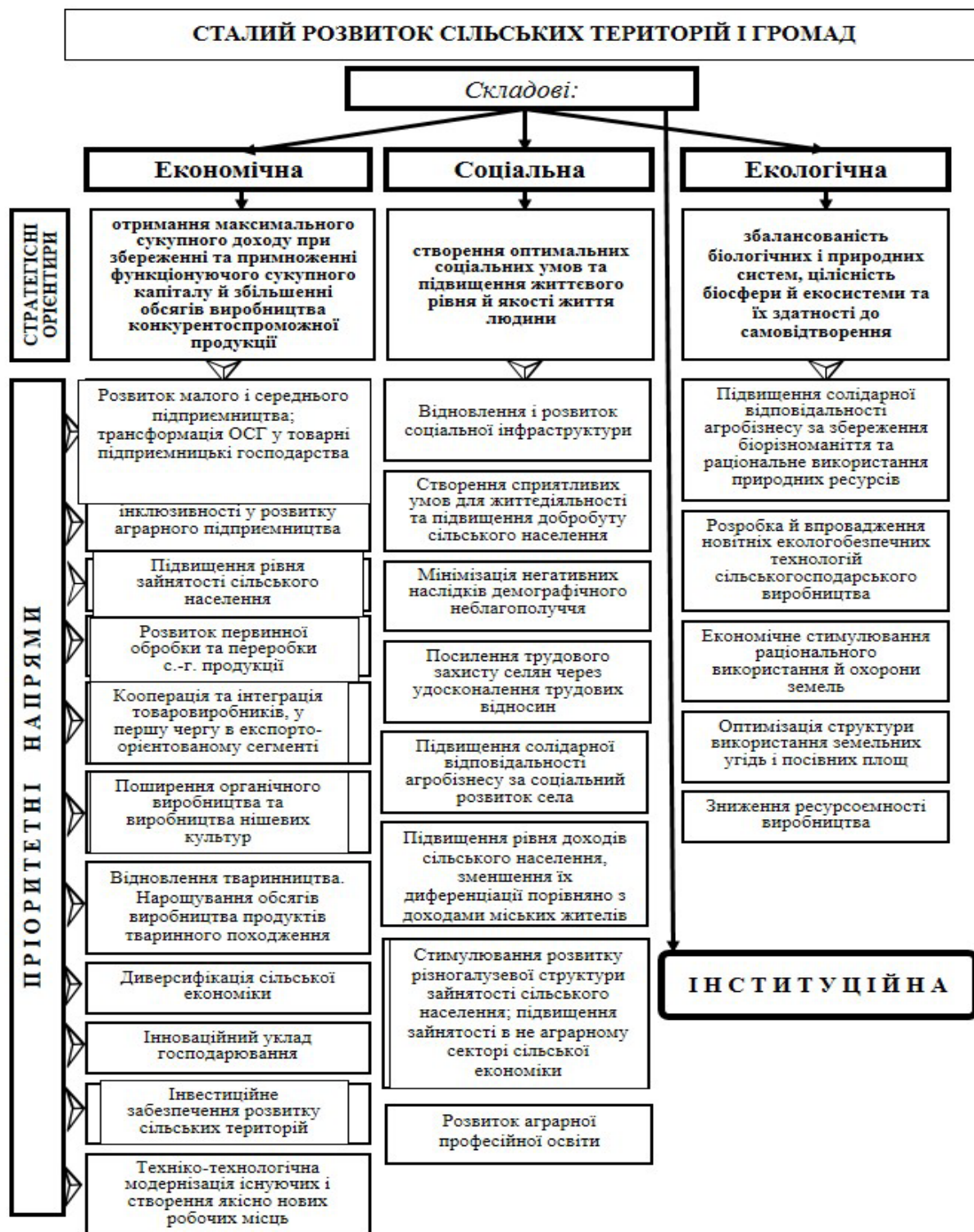

Рис. 4. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями державної аграрної політики щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій

Джерело: Сформовано авторами.

Аграрна політика щодо сталого розвитку сільських громад і територій повинна спрямовуватися також на формування конкурентоспроможної ресурсо- і енергозберігаючої агроєкосистеми, здатної гнучко реагувати на несприятливі зовнішні фактори, а також повною мірою використовувати внутрішні

відновлювальні ресурси. Це передбачає використання зональних конкурентоспроможних ресурсо- та енергозберігаючих технологій ведення сільськогосподарського виробництва на засадах міжгалузевої оптимізації, відтворення природно-ресурсного потенціалу; створення оптимальних для конкретних

економічних, соціальних та ґрунтово-кліматичних умов України оптимізаційних моделей агроєкосистем. Розробка агротехнологій і систем ведення сільськогосподарського виробництва має здійснюватися на принципах органічного землеробства й використання біотехнологій. Важливим пріоритетним напрямом тут виступає підвищення солідарної відповідальності агробізнесу за соціальний розвиток сільських територій і збереження його біорізноманіття й раціональне використання природних ресурсів, а необхідним елементом – формування ефективною системи контролю за використанням та охороною природного середовища в сільській місцевості.

Вважаємо за доцільне відокремлено виділити ще одну складову сталого розвитку – інституційну, пов'язану з посиленням ролі інституцій у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій. До інституційних чинників забезпечення сталості розвитку відносяться децентралізація управління, створення й подальший розвиток об'єднаних територіальних громад на сільських територіях, особливості функціонування інститутів забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій та їх взаємодія (органи законодавчої, виконавчої, судової гілок влади загальнодержавного і регіонального (місцевого) рівнів, агенції регіонального розвитку, агенції місцевого розвитку ОТГ, засоби масової інформації, громадські, волонтерські, благодійні організації, об'єднання роботодавців і виробників, професійні спілки, фізичні та юридичні особи, трудові колективи, недержавні (приватні) ЗМІ тощо), законодавча і нормативно-правова база, суспільні традиції, норми, стандарти та правила поведінки та ін.

Особлива значимість інституційної складової зумовлена тим, що удосконалення інституційного забезпечення процесу формування сільських об'єднаних територіальних громад та їх подальшого розвитку є одним із важливих чинників успішної децентралізації влади. У цьому контексті варто відзначити невідповідним вимогам часу інституційну активність і рівень розвитку агенцій місцевого розвитку об'єднаних територіальних громад. Це спричинено в основному кадровими проблемами на місцевому рівні, зокрема відсутністю стратегічного бачення у більшості нинішніх керівників сільських громад. Підтвердженням цьому може слугувати факт неспроможності вказаних громад

координувати зусилля для відстоювання власних територіальних інтересів. Проблемною залишається також діяльність інституцій, уповноважених державою реалізовувати заходи у сфері децентралізації управління та підтримки діяльності об'єднаних територіальних громад на базовому рівні.

У цілому варто зазначити, що на сьогодні державній політиці щодо забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій притаманний в основному декларативний характер, із невиконанням прийнятих нормативно-правових актів. Конкретні механізми, за допомогою яких держава б забезпечила ефективний розвиток сільських територій, їх фінансове забезпечення у повному обсязі або й взагалі відсутні.

Висновки. Проведене дослідження надає підстави для висновку, що сталість і динамічність соціально-економічного розвитку сільських громад і територій має стати однією з визначальних складових державної політики. На сьогодні для сільської місцевості характерні різке скорочення зайнятості, зростання безробіття й бідності, масова міграція селян, особливо сільської молоді, зниження рівня якості життя сільського населення тощо. Депопуляційні процеси охопили майже всю сільську територію і наближаються до критичної межі, внаслідок чого третя частина територій адміністративних районів набула статусу деградуєючих. Обсяги капіталовкладень на будівництво об'єктів соціальної інфраструктури зведені до мінімуму, будівництво закладів освіти, лікарень, сільських амбулаторій, клубів майже повністю призупинилося. Внаслідок цього соціальна інфраструктура сільських територій невпинно скорочується, занепадає та руйнується. При цьому у половині від загальної кількості сіл натеper відсутній обов'язковий їх набір – фельдшерсько-акушерський пункт, школа, дитячий садок, магазин.

Запобігання подальшому поглибленню руйнівних соціальних процесів на селі передбачає активізацію опрацювання й поступового втілення в життя комплексу нормативно-правових та організаційно-економічних заходів, які ґрунтуватимуться, насамперед, на реальному попиті та пропозиції соціальних послуг на мікрорівні, тобто посиленні регулюючого впливу органів місцевого самоврядування на засадах органічного поєднання функцій місцевих владних структур з регіональними і загальнодержавними органами влади у вирішенні завдань соціального розвитку сільських територій.

Будь-які дії, спрямовані на вирішення проблеми забезпечення сталого соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в Україні, мають бути інтегровані та проводиться комплексно, використовуючи ефективніші інструменти її реалізації. Державна політика соціально-економічного розвитку сільських громад і територій повинна базуватися на системному підході, у тісному взаємозв'язку між аграрною сільськогосподарською, агропромисловою, зовнішньоекономічною, інституціональною, продовольчою політиками, діяльністю у сферах якості й безпеки продовольства, харчування населення та з визначеними джерелами фінансування і моніторингу протягом встановленого часового горизонту. Теорія інтегрованого розвитку сільських територій передбачає, що інтегрована політика включає те-

риторіальність (залучення всіх рівнів компетенції, починаючи від місцевого до центрального), сталість, допоміжність (що може бути виконано на дещо нижчому рівні компетенції, без перекладення на центральний рівень); здійснюватися на основі партнерства (всі зацікавлені сторони повинні брати у ній участь, включаючи сільськогосподарські підприємства, державні й соціальні установи, відповідні міністерства тощо); бути цілісною (комплексною), тобто інтегрованою з іншими стратегіями.

Перспективними подальшими науковими розвідками тут варто вказати обґрунтування організаційно-концептуальних напрямів соціально-економічного розвитку сільських громад і територій в умовах децентралізації влади та реформування самоврядування на базовому рівні.

Список бібліографічних посилань

1. Гадзало Я. М., Лузан Ю. Я. Удосконалення державного управління розвитком аграрного сектору економіки та сільських територій України. *Економіка АПК*. 2020. № 11. С. 6-18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>.
2. Довгаль О. В. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Український журнал прикладної економіки*. 2018. Т. 3. № 4. С. 268-279.
3. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2020 роках: соціально-демографічна статистика. Державна служба зайнятості України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Зайнятість населення за статтю, типом місцевості та віковими групами: соціально-демографічна статистика. Державна служба зайнятості України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.
6. Петренко Н. О., Чукіна О. В. Управління розвитком сільських територій України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2020. Т. 31 (70). № 2. С. 156-160. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/26>
7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
8. Про формування територіальних громад. Портал «Децентралізація». URL: <https://decentralization.gov.ua/gromadas>
9. Населення (1990-2020) : соціально-демографічна статистика. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Наукові основи і стратегічні пріоритети сталого розвитку сільських територій України / [Гадзало Я.М., Жук В.М., Могилова М.М. та ін.]; за ред. Я.М. Гадзала. Київ : ННЦ ІАЕ, 2019. 40 с.
11. Рябоконт В. П. Децентралізація - шлях до розвитку сільських територій в Україні. *Економіка АПК*. 2020. № 1. С. 6-17. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>.
12. Рябоконт В. П. Формування стійкої сільської поселенської мережі та об'єднаних територіальних громад. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 6-18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902006>.
13. Смутчак З. В. Особливості сталого розвитку сільських територій України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 24. Ч. 2. С. 20-23.

References

1. Hadzalo, Ya.M. & Luzan, Yu.Ya. (2020). Udokonalennia derzhavnoho upravlinnia rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky ta silskykh terytorii Ukrainy [Improvement of state management for development of the agricultural sector of the economy and rural territories of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 6-18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202011006>.
2. Dovhal, O.V. (2018). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii [Development of rural areas in the context of decentralization]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky*, 3 (11), pp. 268-279 [In Ukrainian].
3. Zainiate naselennia za vydamy ekonomichnoi diialnosti u 2000-2020 rokakh: sotsialno-demohrafichna statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Employed population by type of economic activity in 2000-2020: socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
4. Zainiatist naselennia za statiu, typom mistsevosti ta vikovymy hrupamy: sotsialno-demohrafichna statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Employment by sex, type of area and age groups: socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].
5. Zinchuk, T.O. & Kutsmus, N.M. (2018). Dyversyfikatsiia biznesu na silskykh terytoriiakh: dosvid krain svitu [Business diversification in rural areas: international experience]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 19-27 [In Ukrainian].
6. Petrenko, N.O. & Chukina, O.V. (2020). Upravlinnia rozvytkom silskykh terytorii Ukrainy [Management of rural development of Ukraine]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Derzhavne upravlinnia*, vol. 31 (70), No. 2, pp. 156-160 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32838/2663-6468/2020.2/26>.
7. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.04.2014 # 333-r [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine from 01.04.2014 No 333-r]. (2021). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [In Ukrainian].
8. Pro formuvannia terytorialnykh hromad. Portal «Detsentralizatsiia» [About formation of territorial communities. Portal "Decentralization"]. (2021). Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/gromadas> [In Ukrainian].
9. Naselennia (1990-2020) : sotsialno-demohrafichna statystyka. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Population (1990-2020): socio-demographic statistics. State Statistics Service of Ukraine]. (2021). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [In Ukrainian].

14. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2030 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.І., Булавка О.Г. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка. Київ : ННЦ ІАЕ, 2020. 60 с.

15. Талавиря М. П. Розвиток сільських територій на заходах сталості. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1 (47). Т. 2. С. 146-150.

16. Талавиря М. П., Горай А. О. Розвиток сільських територій в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 2018. № 11. С. 75-79. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>.

17. Levkovskyy, E. (2019). Ecological component of agricultural enterprises export policy under conditions of EU-Ukraine association agreement. *Scientific Horizons*, 11(84), 23-31. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-23-31

18. Усюк Т. В., Фаріон Л. В. Методичні підходи до оцінки ефективності розвитку сільських територій за умов сталості. *Економіка АПК*. 2018. № 2. С. 64-70.

19. Dasgupta P. The idea of sustainable development. *Sustainability Science*. 2007. № 2 (1). P. 5-11.

20. Endress L., Roumasset J., Zhou T. Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization*. 2005. № 58 (4). P. 527-547.

21. Mensah J. Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent social sciences*. 2019. Vol. 5, No 1. <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>.

22. Patynska-Popeta, M. (2019). Institutional bases of socio-economic and financial development UTC. *Scientific Horizons*, 10(83), 41-50. doi: 10.33249/2663-2144-2019-83-10-41-50

10. Hadzalo, Ya.M., Zhuk, V.M., Mohylova, M.M., et al. (2019). *Naukovi osnovy i stratehichni priority stalooho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy* [Scientific bases and strategic priorities of sustainable development of rural areas in Ukraine]. Ya. M. Hadzalo (Ed.). Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarynoy ekonomiky", Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

11. Riabokon, V.P. (2020). Detsentralizatsiia - shliakh do rozvytku silskykh terytorii v Ukraini [Decentralisation is the way to rural development in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 1, pp. 6-17 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202001006>.

12. Riabokon, V.P. (2019). Formuvannia stiikoi silskoi pose-lenskoj merezhi ta obiednanykh terytorialnykh hromad [Formation of sustainable village settlement network and united territorial communities]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6-18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201902006>.

13. Smutchak, Z.V. (2017). Osoblyvosti stalooho rozvytku silskykh terytorii Ukrainy [Features of sustainable development of rural areas of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky*, vol. 24, 2, pp. 20-23 [In Ukrainian].

14. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo., Bulavka, O.H., et al. (2020). Stratehichni napriamy stalooho rozvytku silskykh terytorii na period do 2030 roku [Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030]. Yu. O. Lupenko (Ed.). Natsionalnyi naukovyi tsentr "Instytut ahrarynoy ekonomiky", Kyiv, Ukraine [In Ukrainian].

15. Talavyria, M.P. (2016). Rozvytok silskykh terytorii na zasadakh stalosti [Development of rural areas on the basis of sustainability]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, vol. 1 (47), 2, pp. 146-150 [In Ukrainian].

16. Talavyria, M.P. & Horai, A.O. (2018). Rozvytok silskykh terytorii v umovakh detsentralizatsii [Rural development in terms of decentralization]. *Ekonomika APK*, 11, pp. 75-79 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201811075>.

17. Levkovskyy, E. (2019). Ecological component of agricultural enterprises export policy under conditions of EU-Ukraine association agreement. *Scientific Horizons*, 11(84), 23-31. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-23-31

18. Usiuk, T.V. & Farion, L.V. (2018). Metodychni pidkhody do otsinky efektyvnosti rozvytku silskykh terytorii za umov stalosti [The methodological approaches to evaluation of the development efficiency of rural areas in terms of sustainability]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 64-70 [In Ukrainian].

19. Dasgupta, P. (2007). The idea of sustainable development. *Sustainability Science* 2 (1), pp. 5-11 [In English].

20. Endress, L., Roumasset, J. & Zhou, T. (2005). Sustainable Growth with Environmental Spillovers. *Journal of Economic Behavior and Organization* 58 (4), pp. 527-547 [In English].

21. Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent social sciences*, 5 (1) [In English]. <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>.

22. Patynska-Popeta, M. (2019). Institutional bases of socio-economic and financial development UTC. *Scientific Horizons*, 10(83), 41-50. doi: 10.33249/2663-2144-2019-83-10-41-50

Patyka N. I., Bulavka O. H. Strategic guidelines and priority directions for sustainable development of rural communities and territories in Ukraine in the context of power decentralization

The purpose of the article is to determine strategic guidelines and priority directions of sustainable socio-economic development of rural communities and territories in the conditions of power decentralization and self-government reform in Ukraine.

Research methods. The techniques of the abstract-logical method, analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and comparison were used to generalise the study's theoretical and methodological aspects. In analytical studies, some economic and statistical methods were used to diagnose the trends in the development of rural communities and territories in the context of decentralization of power (comparative analysis, averages and relative values, statistical groupings, trend analysis, graphical method, index analysis, etc.)—some forms of abstract-logical tools allowed to formulate intermediate and final conclusions and proposals.

Research results. It is proved that the sustainable development of rural communities and territories presupposes the unity and balance of its four components: economic, social, ecological and institutional. The economic component should be based on obtaining the maximum aggregate income while maintaining and increasing the working aggregate capital and production volumes of competitive products; social - on creating the optimal social conditions and improving the quality of human life as the primary value of the society; ecological - on the balance of biological and natural systems, the integrity of the biosphere and ecosystem and their ability to self-reproduction; institutional - on strengthening the institution's role in ensuring sustainable socio-economic development of rural communities and territories. Together, they constitute strategic guidelines for sustainable socio-economic development of rural communities and territories and provide specific priority directions.

Scientific novelty. In the article, the complex of strategic guidelines and priority directions of sustainable socio-economic development of rural communities and territories in power decentralization and self-government reform at the primary level on

four components have been improved (economic, social, ecological and institutional). This will substantiate the methods and mechanisms of implementation of state policy to ensure its.

Practical significance. The defined and substantiated strategic guidelines and priority directions set out in the article can be taken into account in developing effective targeted government policy aimed at sustainable socio-economic development of rural communities and territories in Ukraine. Tabl.: 3. Figs.: 4. Refs.: 22.

Keywords: sustainable socio-economic development; rural territories; rural communities; strategic guidelines; priority directions; decentralization of power; Ukraine.

Patyka Nataliia Ivanivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Bulavka Oleksii Havrylovych - candidate of economic sciences, senior research fellow, leading research fellow of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Патыка Н. И., Булавка А. Г. Стратегические ориентиры и приоритетные направления устойчивого развития сельских общин и территорий в Украине в условиях децентрализации власти

Цель статьи - определить стратегические ориентиры и приоритетные направления устойчивого социально-экономического развития сельских общин и территорий в условиях децентрализации власти и реформирования самоуправления в Украине.

Методика исследования. При обобщении теоретических и методических аспектов исследования использованы приемы абстрактно-логического метода, анализ и синтез, индукцию и дедукцию, аналогию и сравнение. В целях определения тенденций развития сельских общин и территорий в условиях децентрализации власти в аналитических исследованиях применены экономико-статистические методы (сравнительного анализа, средних и относительных величин, статистических группировок, трендовый анализ, графический метод, индексный анализ и т. п.). Ряд приемов абстрактно-логического инструментария позволил сформулировать промежуточные и заключительные выводы и предложения.

Результаты исследования. Доказано, что устойчивое развитие сельских общин и территорий предполагает единство и уравновешенность четырех составляющих: экономической, социальной, экологической и институциональной. Экономическая составляющая должна основываться на получении максимального дохода при сохранении и приумножении функционирующего совокупного капитала и объемов производства конкурентоспособной продукции; социальная - на создании оптимальных социальных условий и повышении качества жизни человека как главной ценности развития общества; экологическая - на балансовой увязке биологических и природных систем, целостности биосферы и экосистемы и их способности к самовоспроизводству; институциональная - на усилении роли институтов в обеспечении устойчивого социально-экономического развития сельских общин и территорий. В совокупности это составляет стратегические ориентиры устойчивого социально-экономического развития сельских общин и территорий и предполагает реализацию ряда приоритетных направлений.

Элементы научной новизны. Усовершенствована совокупность стратегических ориентиров и приоритетных направлений устойчивого социально-экономического развития сельских общин и территорий в условиях децентрализации власти и реформирования самоуправления на базовом уровне по четырем составляющим (социальная, экономическая, экологическая и институциональная), что позволяет обосновать методы и механизмы реализации государственной политики по его достижению.

Практическая значимость. Определенные и обоснованные стратегические ориентиры и приоритетные направления могут учитываться при разработке эффективной государственной политики, направленной на устойчивое социально-экономическое развитие сельских общин и территорий в Украине. Табл.: 3. Илл.: 4. Библиогр.: 22.

Ключевые слова: устойчивое социально-экономическое развитие; сельские территории; сельские общины; стратегические ориентиры; приоритетные направления; децентрализация власти; Украина.

Патыка Наталия Ивановна - доктор экономических наук, профессор, заведующая отделом социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: n_patyka@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

Булавка Алексей Гаврилович - кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

E-mail: alexey@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 29.07.2021 р.

Фахове рецензування: 10.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Патыка Н. И., Булавка О. Г. Стратегічні орієнтири та пріоритетні напрями сталого розвитку сільських громад і територій в Україні в умовах децентралізації влади. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 91 — 102. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>

Patyka, N.I. & Bulavka, O.H. (2021). Stratehichni oriientyry ta priorytetni napriamy staloho rozvytku silskykh hromad i terytorii v Ukraini v umovakh detsentralizatsii vlady [Strategic guidelines and priority directions for sustainable development of rural communities and territories in Ukraine in the context of power decentralization]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 91 — 102 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108091>

* * *

УДК 338.532.42:616-036.21

JEL Classification: E 27; E61; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108103>

Ю. Е. ГУБЕНІ, О. А. БІТТЕР,
доктори економічних наук, професори

Цінові тенденції та цінові співвідношення в умовах пандемії COVID-19: кейс-аналіз окремих країн

Мета статті – на основі ситуаційного аналізу дослідити динаміку деяких цінових тенденцій і цінових співвідношень на агропродовольчому ринку в умовах пандемії COVID-19, розробити узагальнений прогноз їх можливого подальшого розвитку. Розглянути, за запропонованою гіпотезою, як цінові параметри продуктів харчування під впливом пандемії COVID-19 та пов'язаних карантинних обмежень зазнають змін, що залежатимуть від ефективності економічної політики, прийнятої моделі сільського господарства.

Методика дослідження. Ґрунтувалася на ситуаційному аналізі відкритих даних цінових співвідношень і рядів динаміки цін на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки. При цьому вартісні показники трансформувалися за поточним обмінним курсом НБУ. Використовувалися стандартні методи порівняння, індекси та логічний аналіз-синтез. Деякі наведені позиції дискутувалися з колегами - науковцями із зарубіжних країн.

Результати дослідження. Карантинні обмеження, викликані пандемією COVID-19, спричинили зниження ділової активності та редукацію експортного потенціалу. Це суттєво вплинуло на обсяги ВВП. Однак аграрна сфера показує значно нижчу еластичність операційної та зовнішньоекономічної діяльності. Індекси цін на аграрну продукцію демонструють певні коливання, і останнім часом – обережну тенденцію до зростання. Загальна вартість кошика в Україні та Польщі близькі, проте в Ізраїлі така вища порівняно з Україною в 2,6 рази. Це зумовлено не лише суттєвими відмінностями в умовах виробництва, а й різною структурою та організацією галузі.

Елементи наукової новизни. Полягають у дослідженні детермінуючого впливу карантинних обмежень на цінові параметри та співвідношення в окремих країнах.

Практична значущість. Наведено рекомендації щодо посилення ліберальної складової у зовнішньоекономічних відносинах аграрного обігу. Табл.: 3. Бібліогр.: 12.

Ключові слова: сільськогосподарська продукція; ціна; динаміка; Україна; Польща; Ізраїль; пандемія; COVID-19.

Губені Юрій Едвардович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Львівський національний аграрний університет (80381, Львів-Дубляни, вул. Володимира Великого, 1)
E-mail: hubeni@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1842-8975>

Біттер Олександр Аронович – доктор економічних наук, професор, незалежний дослідник (80381, Львів-Дубляни, вул. Зелена, 3, кв. 77)

E-mail: abitter@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5905-6509>

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19, що поширилася світом, докорінно змінила спосіб, стиль, ритм життя жителів планети. Також вона стала сумною реальністю та детермінантою економіки. Надто гостро її наслідки відчували громадяни найбільш розвинених країн світу, для яких можливість безпосереднього міжособистісного спілкування та довготривалі подорожі стали неодмінним атрибутом життя. Ризик інфекції виявився одним із найпоширеніших страхів у повсякденному житті. Теперішні обмеження на

контакти між людьми зумовлюють загрози погіршення економічних основ функціонування людської спільноти. Серед таких загроз варто виділити зниження рівня продовольчої безпеки через скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва та зростання цін на продовольчі товари.

Дослідження ґрунтується на припущенні, що цінові параметри продуктів харчування під впливом пандемії COVID-19 та пов'язаних карантинних обмежень зазнають змін та надалі залежатимуть від ефективності економічної політики, прийнятої моделі сільського господарства. Ситуаційний аналіз на

© Ю. Е. Губені, О. А. Біттер, 2021

прикладі окремих країн дозволить встановити цінові тенденції та цінові співвідношення в умовах пандемії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні й практичні аспекти цін на агропродовольчому ринку стали предметом дослідження відомих вітчизняних економістів-аграрників. Серед таких слід виділити праці Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова, О. М. Шпичака та інших, де розроблено чіткі економічні інструменти дослідження цін та їх прогнозування, що дозволяє визначити їхні перспективи за різних соціально-економічних умов [7, 8, 12].

Під час поширення пандемії COVID-19 з'явилися праці, в яких надано оцінку її наслідків для функціонування аграрного сектору економіки, його робочої сили та агропродовольчих ринків, зокрема публікації Н. І. Патики, О. В. Ходаківської та О. Г. Шпикуляка [6, 9, 11]. Дослідники відзначають, що ситуація, яка склалася внаслідок карантинних обмежень, містить загрози, пов'язані з погіршенням рівня продовольчої безпеки країни та підвищенням цін на харчові продукти у торговельних мережах, наголошують на необхідності моніторингу цінової ситуації.

Мета статті – на основі ситуаційного аналізу дослідити динаміку деяких цінових тенденцій і цінових співвідношень на агропродовольчому ринку в умовах пандемії COVID-19, розробити узагальнений прогноз їх можливого подальшого розвитку. Розглянути, за запропонованою гіпотезою, як цінові параметри продуктів харчування під впливом пандемії COVID-19 та пов'язаних карантинних обмежень зазнають змін, що залежатимуть від ефективності економічної політики, прийнятої моделі сільського господарства.

Методологія дослідження. В основу проведеного дослідження покладено тривалі спостереження за ціновими тенденціями та іншими параметрами агропродовольчого ринку вибраних країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ), інших країн світу [3]. Здійснено ситуаційний аналіз у географічному й часовому вимірі, що не являє собою комплексне системне дослідження. За інформаційне джерело слугувала відкрита цінова інформація із спеціалізованих сайтів [2, 4, 10]. При цьому використовувалися стандартні методи порівняння, індекси та логічний аналіз-синтез. Деякі наведені тут

позиції дискутувалися з колегами – науковцями з Польщі, Чехії та Ізраїлю.

Виклад основних результатів дослідження. Карантинні заходи у зв'язку з пандемією COVID-19 були введені у більшості країн світу. В деяких із них карантинні обмеження градували, інколи з набуттям навіть загрозового локдауну. Однак тимчасові локдауни не могли не спричинити значних змін в обсягах виробництва в агропродовольчій сфері. За даними статистики, ВВП у США у II кварталі 2020 р. порівняно з I кварталом знизився на 9,5%, у ФРН – на 10,1%, Франції – на 13,8%, Італії – на 12,4%, Іспанії – на 18,5%, в Україні – на 14,0 %. У цілому по ЄС у II кварталі 2020 р. обсяг ВВП знизився на 11,9 % порівняно з I кварталом і на 14,4 % відносно того ж кварталу 2019 р. Можна припустити, що COVID-19 відкинув економіку Європи на 10-20 років назад. За даними іноземних експертів, німецька економіка, зокрема, повернулася до рівня 2011 р., іспанська – 2002-го, італійська – на початок 90-х років XX ст. Навіть у Швеції, яка практично не впроваджувала карантинні заходи у зв'язку з COVID-19, ВВП у II кварталі 2020 р. порівняно з I скоротився на 8,6%. Основною причиною економічного спаду стало зниження ділової активності, зокрема – звуження експортного попиту.

Аналітики Світового банку (СБ) спрогнозували зниження глобального ВВП на рівні від 5 до 7 % за 2020 р. за умови, що додаткові карантинні заходи не будуть вводитися [5]. Нагадаємо, що в 2009 р., під час попередньої глобальної кризи спад світового виробництва становив лише 1,7 %. Відновлення економічного зростання у II кварталі 2020 р. спостерігалось тільки в Китаї. Показник ВВП цієї країни у II кварталі порівняно з I кварталом зріс на 11,5 %.

В Ізраїлі ВВП у II кварталі 2020 р. порівняно з аналогічним періодом попереднього року зменшився на 7,8 %. За наявної докладної інформації щодо змін у структурі ВВП у цій країні далі наведено відповідні статистичні викладки. При цьому варто зауважити, що аналогічні структурні зрушення відбуваються в усіх країнах, крім, можливо, Китаю.

В умовах рецесії відзначено позитивні зміни лише щодо одного компонента ВВП – державного споживання – завдяки реакції уряду на кризу (зростання на 25,5 %). Пряма допомога бізнесу й населенню на 2020 р. виділена в обсязі 50 млрд шекелів (майже

15 млрд дол. США, або 3,4% річного ВВП). У США вартість економічних програм проти коронавірусу досягла 2,3 трлн доларів - понад 10 % ВВП. Так само більше 10 % ВВП виділили Канада й Австралія. Дещо менші суми запровадили Великобританія, Німеччина та Франція. Тобто, як свідчать наведені дані, в усіх цих країнах відбулося значне зростання державного споживання як важливої складової ВВП.

Експорт та імпорт, як дві інші складові ВВП, в Ізраїлі у перерахунку на рік зменшилися відповідно на 29,2 і 41,7 %, а вкладення в постійні активи - на 31,6 %. Країни з високою питомою вагою експорту-імпорту у ВВП в умовах пандемії потрапляють в надто складну ситуацію, адже стають значно вразливішими.

Приватне споживання в Ізраїлі за час першого етапу карантинних обмежень скоротилося на 43,4 %, у тому числі послуг - на 39,2, одягу і взуття - на 22,8, меблів, ювелірних виробів та годинників - на 24,4, витрати на поїздки за кордон - на 97,9 %. При цьому витрати на продукти харчування, напої і тютюн зменшилися лише на 1,4 %, на пальне, електрику і воду - на 13,1 %.

Отже, стає зрозуміло, в умовах пандемії продукти харчування і житлово-комунальні послуги виявляють невисоку еластичність та залишаються «останніми в черзі» на обме-

ження обсягів споживання домогосподарствами. Оскільки домашні господарства в цих умовах змогли зберегти докризовий обсяг витрат на придбання продовольчих товарів, це виступає основою для забезпечення стабільності на світовому та національних агропродовольчих ринках.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН щомісяця публікує індекс цін ФАО, який відображає рух міжнародних цін кошика продовольчих товарів. Такий формується на основі середніх значень цін на п'ять товарних груп, скоригованих з урахуванням середньої питомої ваги кожної групи в обсязі експорту в період 2014-2016 рр.

Загальний індекс цін ФАО в лютому 2020 р. порівняно із середнім показником за 2014-2016 рр. становив 99,4 %, березні - 95,1, квітні - 92,4, травні - 91,0, червні - 93,1, липні - 94,2, у серпні - 96,1% (табл. 1). Отже, на фоні кризи, зумовленої пандемією Covid-19, у лютому-травні 2020 р. ціни на продовольчі товари на світовому ринку знижувалися і лише в червні-серпні дещо зростали. Ця тенденція спостерігалася по всіх п'яти групах продовольчих товарів - м'ясу і м'ясопродуктах, молоку і молокопродуктах, зернових, рослинних оліях і цукру. У серпні 2020 р. середні ціни на види товарів, крім молока і молокопродуктів, були нижчими за середні у 2014-2016 рр.

1. Індекс цін окремих продуктів харчування, ФАО (% до середнього рівня 2014-2016 рр.)

Рік, місяць	Індекс цін на продовольство	М'ясо	Молочні продукти	Зернові	Рослинні жири	Цукор
2018	95,9	94,9	107,3	100,6	87,8	77,4
2019	95,0	100,0	102,8	96,4	83,3	78,6
2020 I	102,6	103,8	103,8	100,5	108,7	87,5
II	99,4	100,6	102,9	99,4	97,6	91,4
III	95,1	99,5	101,5	97,7	85,5	73,9
IV	92,4	96,9	95,8	99,3	81,2	63,2
V	91,0	95,4	94,4	97,5	77,8	67,8
VI	93,1	94,7	98,3	96,8	86,6	74,9
VII	94,2	93,0	101,8	96,9	93,2	76,0
VIII	96,1	93,2	102,0	98,7	98,7	81,1

Джерело: За даними ФАО [5].

Індекс цін ФАО відображає часові зміни в оптових цінах на світовому ринку. На національних оптових агропродовольчих ринках, а особливо в роздрібній торгівлі, відповідні цінові тенденції можуть суттєво відрізнятись.

У Республіці Польща для аналізу цінових тенденцій на роздрібному ринку упродовж останніх 10 років використовують вартість

кошика з 50 найчастіше купованих товарів, розроблений спеціалістами порталу www.dlahandlu.pl. У 2013 р. Європейська Комісія визнала таку практику як вдалий приклад форми цінового моніторингу. Вартість кошика щомісячно (інколи й частіше, якщо вважає за необхідне керівництво порталу www.dlahandlu.pl), визначається

для 20 найпопулярніших у Польщі торгових мереж у найбільших містах країни. Про зміни у цінах кошика в середньому по всій країні в

умовах поширення пандемії COVID-19 свідчать наведені дані (табл. 2).

2. Середня загальна вартість кошика з 50 товарів у закладах роздрібною торгівлі Республіки Польща у 2020 р., польських злотих

Дата	Вартість	До початкової дати, %
24.01	290,91	100,0
22.02	288,97	99,3
28.02	291,69	100,2
6.03	291,19	100,1
17.03	278,94	95,9
30.03	295,95	101,7
20.05	284,49	97,8
16.06	286,32	98,4
7.07	284,85	97,9
4.08	275,63	94,7

Джерело: За даними порталу www.dlahandlu.pl [1].

За цими даними пандемія COVID-19 не зумовила суттєвого детермінуючого впливу на динаміку цін споживчого кошика, насамперед - на продовольчі товари, що становлять його основну складову. Вони радше змінювалися під впливом ринкових та сезонних чинників. Нетривалі періоди ажіотажного попиту на окремі види продовольчих товарів, зокрема на крупи та курячі яйця, не призвели до стабільного зростання цін. Звідси, швидше за все, на агропродовольчих ринках інших країн, у тому числі й в Україні, спостерігалися аналогічні тенденції.

Одночасно з вивченням цінових тенденцій проводилося порівняння цін на товари, які входять до означеного кошика, в Україні та Ізраїлі. Для цього ціни визначено в доларах США. Станом на 14 серпня 2020 р. один долар США коштував 27,41 гривень, 3,71 злотих і 3,40 ізраїльських шекелів. Ціни на згадану дату в Польщі взято з даних порталу www.dlahandlu.pl. Реєстрація цін на відповідні види товарів та їх фасування за польською методикою в Україні та Ізраїлі було здійснено одночасно в торгових мережах Львова та міста Холон в Ізраїлі (табл. 3).

3. Ціни товарів споживчого кошика станом на 14 серпня 2020 р., перерахунок у дол. США

Польща	Україна	Ізраїль	Вид товару
1,07	0,86	4,32	Хліб, 1000 г
0,08	0,11	0,36	Булка, 50 г
1,15	0,97	4,68	Хлібопродукти - всього
0,95	0,92	1,45	Шоколад молочний, 100 г
0,99	0,66	2,46	Пластівці кукурудзяні, 250 г
0,96	0,79	3,19	Джем фруктовий, 280 г
2,90	2,37	7,10	Солодощі - всього
0,52	0,94	1,37	Сир зернистий, 200 г
0,45	0,34	0,66	Сметана 18%, 200 г
1,25	0,47	1,92	10 яєць найдешевших
4,98	3,67	18,85	Сир твердий, Гауда, 1 кг
0,75	0,82	1,72	Молоко 3,2%, 1 л
0,36	0,49	1,85	Йогурт, 150 г
8,31	6,73	26,37	Молокопродукти та яйця
0,57	0,47	0,72	Борошно пшеничне в/с, 1 кг
0,68	0,49	0,96	Цукор, 1 кг
0,32	0,22	0,72	Сіль найдешевша, 1 кг
0,97	0,66	0,80	Макарони, 400 г
0,96	0,71	0,80	Макарони спагеті, 400 г
3,50	2,55	4,00	Бакалія - всього
1,21	0,79	4,32	Банани на вагу, 1 кг
1,63	1,39	2,90	Яблука на вагу, 1 кг
2,38	1,40	2,00	Лимони на вагу, 1 кг

1,65	1,44	2,58	Апельсини на вагу, 1 кг
6,87	5,02	11,80	Фрукти - всього
3,87	5,17	12,90	Чай Lipton Yellow Label, 100 г
0,81	0,51	2,00	Пиво в банках, 0,5 л
1,99	1,80	5,80	Кава мелена Tchibo Family, 250 г
6,67	7,48	20,70	Кава, чай, пиво - всього
1,04	1,40	2,87	Сік апельсиновий, 1 л
0,52	0,40	0,58	Вода негазована, 1,5 л
0,64	0,50	1,45	Напій нектаровий, 1 л
2,20	2,30	4,90	Напої - всього
1,88	1,30	2,90	Олія соняшникова, 1 л
1,20	1,15	2,26	Масло вершкове екстра, 200 г
1,22	0,35	2,21	Маргарин, 500 г
4,30	2,80	7,37	Жири та олії
1,35	2,88	1,16	Туалетний папір, 8 рулонів
1,31	1,00	3,76	Рідина для миття посуду, 1 л
1,64	2,68	3,26	Зубна паста Colgate, 125 мл
0,89	0,69	0,73	Мило Dove, 100 г
1,76	1,48	4,32	Domestos для туалету, 750 мл
1,37	1,26	2,70	Шампунь Timotei, 250 мл
1,61	1,30	2,00	Порошок пральний Vizir, 400 г
0,67	1,43	1,16	Рушнички паперові (2 рулони) - найдешевші
7,60	12,72	19,09	Побутова хімія, косметика
1,10	0,61	2,61	Кетчуп, 430 г
0,60	0,50	2,00	Гірчиця, 185 г
1,70	1,11	4,61	Приправи
1,24	1,16	2,35	Сосиски, 250 г
4,10	3,95	10,86	Полядниця упакована, 450 г
2,03	2,01	5,80	Курка тушка, 1 кг
4,94	4,18	12,18	Полядниця без кістки, 1 кг
3,26	4,72	7,35	Оселедець в олії 650 г
5,21	5,69	17,11	Ковбаса - 80 % м'яса свин., 1 кг
4,74	4,75	14,50	Шинка нарізна, 450 г
25,52	26,46	70,15	М'ясо і риба - всього
0,63	0,31	1,13	Картопля на вагу, 1 кг
1,14	0,63	1,71	Помідори на вагу, 1 кг
3,03	1,17	2,87	Перець солодкий на вагу, 1 кг
2,37	1,33	3,42	Печериці на вагу, 1 кг
7,17	3,44	9,13	Овочі
77,89	73,95	189,90	Загальна вартість кошика
1253	460	3064	Середньомісячна зарплата, дол. США
6,2	16,1	6,2	Вартість кошика, у %, до середньої зарплати

Джерело: Розраховано за даними порталу www.dlhandlu.pl [1] та спостережень.

Як встановлено, загальна вартість кошика в Україні та Польщі приблизно однакова. В Ізраїлі вона вища порівняно з Україною в 2,6 раза. Однак, за оцінки відносно до середньої заробітної плати в Ізраїлі та Польщі, однакова - 6,2 %. В Україні ж цей показник значно вищий - 16,1 % (все в ті ж 2,6 раза). Саме тому Польщу відносять до країн з дешевими продуктами харчування. А ось Ізраїль чи Україну до такої групи країн віднести не можна.

Найбільша різниця в цінах на продовольчі товари в Україні та Ізраїлі по групі хлібопродуктів - у 4,8 раза, найменша - по групі продуктів бакалії - у 1,6 раза.

Варто зазначити, що впродовж останнього десятиліття різниця в цінах на продовольчі товари в Україні та Польщі зменшувалася. Аналогічне дослідження цін проводилося в 2011-му та 2016-му роках. У той час ціни на продовольство у Польщі були нижчими, особливо на молоко і молокопродукти [3].

Вирівнювання цін на продовольчі товари між сусідніми країнами свідчить, що митні перепони для їх переміщення через кордони стають все менш важливими. В минулі роки імпорتنі товари значно додавали у ціні споживання при перетині кордону, можливо, й у зв'язку з корупційним впливом. Вирівнювання цін непрямо вказує на його зниження. Позитивну роль відіграло також укладання угоди про асоціацію з ЄС, яке діє інституційно, навіть незважаючи на незначні обсяги квот на постачання на безмитній основі.

Разом із тим між трьома країнами цього кейс-аналізу наявні величезні відмінності в розвитку сільського господарства. Україна та Польща це нетто-експортери агропродовольчої продукції, тоді як Ізраїль - нетто-імпортер. У 2019 р. обсяг польського агропродовольчого експорту досягнув 35,6 млрд дол. США, українського - 11,6 млрд дол. США, ізраїльського - 2,0 млрд дол. США. Ізраїльський агропродовольчий імпортер - на рівні 6,0 млрд дол. США.

Такі ж значні відмінності простежуються у важливості галузі сільського господарства в національній економіці. У структурі валового внутрішнього продукту в Україні її питома вага становить 12,0 %, у Польщі - 2,5, в Ізраїлі - 1,0 %. Проте аграрний статус не позбавляє нашу країну продовольчих загроз. Незважаючи на домінування сільського господарства та виняткові природно-кліматичні умови вітчизняна продовольча безпека залишається нестійкою. Так, за величиною індексу продовольчої безпеки (*GSI - The Global Security Index*) серед 113 країн світу Ізраїль у 2018 р. перебував на 20 місці (величина індексу - 78,7), Польща - на 26 (величина індексу - 76,4), Україна - на 63 місці (величина індексу - 54,1). Зазначене викликає занепокоєння щодо адекватності української агропродовольчої стратегії.

Зокрема, нині формується своєрідна структура сільськогосподарського виробництва, і останні зміни щодо ринку землі її будуть зміцнювати. Адже в Україні основними виробниками сільськогосподарської продукції та постачальниками її на ринок виступають великі підприємства (інколи хибно названі агрохолдингами), а ось у Польщі - відносно дрібні фермерські господарства сімейного типу, в Ізраїлі - кібуци (сільськогосподарські комуни) та мошави (сільськогосподарські кооперативи). Експортна орієнтація сільського господарства може створити проблеми у розвитку сільських територій.

Якщо Україна та Польща це одні з найбільших в Європі виробників сільськогосподарської продукції, то Ізраїль таким бути не може хоча б із причини обмеженої території. Загальна площа сільськогосподарських угідь в Ізраїлі становить 410 тис. га (приблизно стільки ж, як в найменшій за територією та чисельністю області України - Чернівецькій). У державній формі власності перебуває 93 % сільськогосподарських угідь країни. Загальна кількість зайнятих у сільському господарстві працівників у Ізраїлі - 75 тис. осіб, із них 61 тис. осіб - наймані працівники з-за кордону (в основному з Таїланду). Тобто, звідси, досвід Ізраїлю спростовує, поширені в ЗМІ та суспільній свідомості України, постулати про неефективність а) найманої праці в сільському господарстві, б) державної власності на землю.

Значні відмінності в цінах на продовольчі товари в Україні та Польщі, з одного боку, та Ізраїлі, з іншого, пояснюються складними природно-кліматичними умовами для ведення сільського господарства в Ізраїлі. Якщо на поля з травня по жовтень не випадає ні краплі дощу, витрати на полив стають основною статтею у структурі собівартості продукції. Тим паче, що Ізраїль дуже бідний на водні ресурси, адже половина споживаної населенням питної води - це опріснена морська вода. Як наслідок, ізраїльська сільськогосподарська продукція об'єктивно значно дорожча від польської чи української.

Проблему здешевлення продовольчих товарів для населення Ізраїлю можна було б вирішити за рахунок імпорту дешевого продовольства з інших країн світу. Якщо ввізні мита зробити мінімальними, це призведе до руйнування традиційних ізраїльських кібуців та мошавів, які в таких умовах збанкрутують. Соціальні наслідки стають бар'єром раціональної економічної політики. Тому держава змушена обмежувати імпортерів продовольства впровадженням імпортерів квот, з одного боку, і підвищенням ввізних мит, з іншого.

Деякі поступки в бік лібералізму торгівлі аграрною продукцією все ж мають місце й у цій країні. Зокрема, Ізраїль уклав договори про режим найбільшого сприяння в торгівлі з країнами ЄС. На завершальному етапі затвердження перебуває аналогічний договір з Україною. Однак навіть за такого режиму ввізне мито на сільськогосподарську продукцію досягає в середньому 19,1 %, що за

світовими стандартами вважається досить високим показником. Нижчі ставки імпортного мита застосовуються, як правило, лише в межах виділених цільових квот.

До прикладу: найбільше Ізраїль імпортує пшениці - квота на рік становить 450 тис. тонн. У межах квоти діє ставка ввізного мита 0%, поза квотою - 50%. Річна квота на молоко й вершки жирністю до 1,5% на рівні 1200 тонн. Ставка мита в межах квоти - 85%, поза квотою - 162%. Особливо високі ввізні мита на картоплю та яблука й досягають 550-600 %.

Така урядова політика у сфері імпорту продовольства дозволяє підтримувати вітчизняного сільськогосподарського виробника, проте перетворюється на важкий ціновий тягар для домашніх господарств. Очевидно, що подібна аграрна політика вимушена за сучасних соціально-економічних умов.

Висновки. Пандемія COVID-19 виявляє значний і тривалий вплив на розвиток найважливіших секторів економіки країн світу. Однак вплив розвитку агропродовольчої сфери значно менший. Стійке зростання по-

питу на сільськогосподарську продукцію виступає суттєвішою детермінантою, аніж карантинні обмеження. Аналіз цінових тенденцій та цінових співвідношень показав, що форс-мажорних обставин карантинної природи у цій сфері не відстежується. Однак чи такі тенденції відбуватимуться й надалі однозначно відповісти не можна. Якщо подальші фази пандемії поглиблюватимуться або матимуть тривалішу дію, а рівень смертності зростатиме, уряди країн можуть прийняти рішення про обмеження зовнішньоекономічної діяльності на агропродовольчому ринку. Тоді це неминуче знайде відображення у значному підвищенні цін на одні види продовольчих товарів, та можливо й зниження на інших локальних ринках. Очевидно, що суттєво зміняться цінові тенденції, структура та цінові співвідношення на ринках різних країн зазнають редукації. Якщо ж пандемію вдасться ефективно контролювати, згадані чинники залишатимуться все менш значимими, а домінуючу роль надалі відіграватимуть інші, насамперед соціально-економічного та кліматичного характеру.

Список бібліографічних посилань

1. Koszyk 50 produktów. URL : <https://www.dlhandlu.pl/koszyk> (дата звернення: 20.12. 2020 р.).
2. Бабій Леонід. Де дешевше? Ціни на продукти та побутову хімію в Україні та Польщі. URL : <https://shoppingpl.com/post/200-de-deshevshe-tsiny-na-produkty-ta-pobutovu-khimiyu-v-ukrajini-ta-polschi> (дата звернення: 26.09.2018 р.).
3. Губені Ю. Е., Біттер О. А. Де наші «аграрні» успіхи? Або про те, чому споживчий кошик сусіда майже наполовину дешевший, ніж український. *День*. 2012. № 112.
4. Динаміка зростання цін на сільськогосподарські угіддя в Польщі / Відділ сприяння торгівлі та інвестиціям. *Посольство Республіки Польща в Києві*. URL : <http://kiev.trade.gov.pl/uk> (дата звернення: 18.12.2020 р.).
5. Индекс продовольственных цен ФАО. URL : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru> (дата звернення: 18.02.2021 р.).
6. Могильний О. М., Патица Н. І., Грищенко О. Ю. Вплив карантинних обмежень, пов'язаних із COVID-19, на ринок праці та зайнятість у сільській місцевості. *Економіка АПК*. 2021. № 4. С. 51-67.
7. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : колект. монографія / [Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О.] ; за ред. акад. НААН О. М. Шпичака. Київ : Компринт, 2017. 544 с.
8. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
9. Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Патица Н. І., Шпичулак О. Г., Могильний О. М., Тулуш Л. Д. Вплив COVID-19 на аграрний сектор та продовольчу безпеку держави. *Економіка АПК*. 2020. № 12. С. 6-21.
10. Ціни на продукти в Польщі одні з найнижчих в Європі. *Все тут*. *Польща*. URL : <http://vsetutpl.com/tsiny-na-produkty-v-polschi-odni-z-naynyzhchyykh-v-evropi> (дата звернення: 24.06.2019 р.).

References

1. Koszyk 50 produktów [Basket of 50 products], Retrieved from: <https://www.dlhandlu.pl/koszyk> [In Polish].
2. Babii Leonid (2018). De deshevshe? Tsiny na produkty ta pobutovu khimiyu v Ukraini ta Polshchi [Where is cheaper? Prices for products and household chemicals in Ukraine and Poland]. Retrieved from: <https://shoppingpl.com/post/200-de-deshevshe-tsiny-na-produkty-ta-pobutovu-khimiyu-v-ukrajini-ta-polschi> [In Ukrainian].
3. Hubeni, Yu. & Bitter O. (2012) De nashi «aharni» uspihky? Abo pro te, chomu spozhyvchyi koshyk susida maizhe napolovynu deshevshyi, nizh ukrainskyi [Where are our "agrarian" successes? Or why a neighbor's consumer basket is almost half cheaper than a Ukrainian one] *Den*, 112. Retrieved from: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ekonomika/de-nashi-agrarni-uspihi> [In Ukrainian].
4. Dynamika zrostantia tsin na silskohospodarski uhiddia v Polshchi [Dynamics of growth of prices for agricultural land in Poland] (2020). Retrieved from: <https://ukraine.trade.gov.pl/ua> [In Ukrainian].
5. Indeks prodovol'stvennyh cen FAO [FAO Food Price Index] (2021). Retrieved from: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/> [In Russian].
6. Mohylnyi, O.M., Patyka, N.I. & Hryshenko, O.Yu. (2021). Vplyv karantynnykh obmezhen, pov'iazanykh iz COVID-19, na rynek pratsi ta zainiatist u silskii mistsevesti [Impact of COVID-19 quarantine restrictions on labor market and rural employment]. *Ekonomika APK*, 4, pp. 51-67 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202104051>
7. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. & Shpychak, O.O. (2017). Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia [Theoretical-methodological and practical basis of pricing]. Kyiv: TsP Komprynt [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monohrafiia [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]. Yu.O. Lupenko & M.I. Pugachov (Eds.). Kyiv: NNTs IAE [In Ukrainian].

11. Шпикуляк О. Г., Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 26-41.

12. Шпичак О. М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 59-70.

9. Khodakivska, O.V., Pugachov, M.I., Patyka, N.I., Shpykuliak, O.H., Mohylnyi, O.M. & Tulush, L.D. (2020). Vplyv COVID-19 na ahraryni sektor ta prodovolchu bezpeku derzhavy [Impact of COVID-19 on the agrarian sector and country's food security]. *Ekonomika APK*, 12, pp. 6-21 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202012006>

10. Tsiny na produkty v Polshchi odni z nainyzhchykh v Yevropi [Prices for products in Poland are one of the lowest in Europe] (2019). Retrieved from: <http://vsetutpl.com/tsiny-na-produkty-v-polschi-odni-z-nainyzhchykh-v-evropi> [In Ukrainian].

11. Shpykuliak, O.H., Khodakivska, O.V., Pugachov, M.I. & Hryshenko, O.Yu. (2021). Rozvytok ahrarynoho sektoru ekonomiky Ukrainy v umovakh vplyvu pandemii COVID-19 [Development of the agricultural sector of Ukrainian economy in conditions of the impact of the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-41 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202106026>

12. Shpychak, O.M. (2016). Problemy tsinoutvorennia v konteksti kupivelnoi spromozhnosti naselennia ta inflatsiinykh protsesiv [The matter of price-formation within the contest of population's purchasing capacity and inflation processes]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 59-70. [In Ukrainian].

Hubeni Yu. E., Bitter O. A. Price trends and price ratio in the COVID-19 pandemic: case analysis of some countries

The purpose of the article is to investigate based on a situational analysis, the dynamics of some price trends and price ratios in the agri-food market in the context of the COVID-19 pandemic, to develop a generalized forecast of their possible further development. Consider, according to the proposed hypothesis, how the price parameters of food products under the influence of the COVID-19 pandemic and related quarantine restrictions will undergo changes, depending on the effectiveness of economic policy and the adopted agricultural model.

Research methods. It was based on a situational analysis of open data of price ratios and series of price dynamics for agricultural products and products of its processing. At the same time, the cost indicators were transformed at the current exchange rate of the NBU. Standard comparison methods, indices and logical analysis-synthesis were used. Some of the above positions were discussed with fellow scientists from foreign countries.

Research results. Quarantine restrictions caused by the COVID-19 pandemic have led to a decline in business activity and a reduction in export potential. This had a significant impact on the volume of GDP. However, the agrarian sector shows a significantly lower elasticity of operating and foreign economic activity. The price indices for agricultural products are showing some fluctuations, and recently a cautious upward trend. The total cost of the basket in Ukraine and Poland is close, but in Israel, it is 2.6 times higher than in Ukraine. This is due not only to significant differences in production conditions, but also to the different structure and organization of the industry.

Scientific novelty. Consists of a study of the determinative effect of quarantine restrictions on price parameters and ratio in individual countries.

Practical significance. Recommendations for strengthening the liberal component in foreign economic relations of agricultural circulation have been established. *Tabl.: 3. Refs.: 12.*

Keywords: agricultural products; price; dynamics; Ukraine; Poland; Israel; pandemic; COVID-19.

Hubeni Yurii Edvardovych - doctor of economic sciences, professor, head of the department of entrepreneurship, trade and exchange activity, Lviv National Agrarian University (1, Volodymyra Velykoho St., Dublianu, Zhovkivskiy district, Lviv region, 80381)

E-mail: hubeni@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1842-8975>

Bitter Oleksandr Aronovych - doctor of economic sciences, professor, independent researcher (3, Zelena St., apt. 77, Dublianu, Zhovkivskiy district, Lviv region, 80381)

E-mail: abitter@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5905-6509>

Губени Ю. Э., Биттер А. А. Ценовые тенденции и ценовые соотношения в условиях пандемии COVID-19: кейс-анализ отдельных стран

Цель статьи - на основе ситуационного анализа исследовать динамику некоторых ценовых тенденций и соотношений на агропродовольственном рынке в условиях пандемии COVID-19, разработать обобщенный прогноз их возможного дальнейшего развития. Рассмотреть, за предложенной гипотезой, как ценовые параметры продуктов питания под влиянием пандемии COVID-19 и связанных карантинных ограничений будут претерпевать изменения, что будут зависеть от эффективности экономической политики, принятой модели сельского хозяйства.

Методика исследования. Основывалась на ситуационном анализе открытых данных ценовых соотношений и рядов динамики цен на сельскохозяйственную продукцию и продукты ее переработки. При этом стоимостные показатели трансформировались по текущему обменному курсу НБУ. Использовались стандартные методы сравнения, индексы и логический анализ-синтез. Некоторые приведенные позиции дискутировались с коллегами - учеными из зарубежных стран.

Результаты исследования. Карантинные ограничения, вызванные пандемией COVID-19, стали причиной снижения деловой активности и редукции экспортного потенциала. Это существенно повлияло на объемы ВВП. Однако аграрная сфера показывает значительно низшую эластичность операционной и внешнеэкономической деятельности. Индексы цен на аграрную продукцию демонстрируют некоторые колебания, и в последнее время - осторожную тенденцию к росту. Общая стоимость корзины Украины и Польши близки, но в Израиле такая выше по сравнению с Украиной в 2,6 раза. Это обусловлено не только существенными различиями в условиях производства, но и разной структурой и организацией отрасли.

Элементы научной новизны. Заключаются в исследовании детерминирующего влияния карантинных ограничений на ценовые параметры и соотношения в отдельных странах.

Практическая значимость. Приведены рекомендации по усилению либеральной составляющей во внешнеэкономических отношениях аграрного обращения. Табл.: 3. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: сельскохозяйственная продукция; цена; динамика; Украина; Польша; Израиль; пандемия; COVID-19.

Губени Юрий Эдвардович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Львовский национальный аграрный университет (80381, Львов-Дубляны, ул. Владимира Великого, 1)

E-mail: hubeni@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1842-8975>

Биттер Александр Аронович – доктор экономических наук, профессор, независимый исследователь (80381, Львов-Дубляны, ул. Зеленая, 3, кв. 77)

E-mail: abitter@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5905-6509>

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021

Фахове рецензування: 02.08.2021

Бібліографічний опис для цитування:

Губені Ю. Е., Биттер О. А. Цінові тенденції та цінові співвідношення в умовах пандемії COVID-19: кейс-аналіз окремих країн. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 103 – 111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108103>

Hubeni, Yu.E. & Bitter, O.A. (2021). Tsinovi tendentsii ta tsinovi spivvidnoshennia v umovakh pandemii COVID-19: keis-analiz okremykh krain [Price trends and price ratio in the COVID-19 pandemic: case analysis of some countries]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 103 – 111 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108103>

*

UDC 338.439

JEL Classification: O13; P36; Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108111>

B. V. DUKHNYTSKYI, doctor of economic sciences

Food supplying in Ukraine and the world under COVID-19 pandemic

The purpose of the article is to study an impact of COVID-19 pandemic on the functioning of global agricultural market, situation with food supplying in Ukraine and other countries, as well as to assess development of related processes in the near future.

Research methods. Methods used: theoretical generalization - for describing the overall situation in global, regional and national agri-food markets due to the effects of coronavirus pandemic from 2020 to the present, analysis and synthesis - for studying food security in separate countries and globally for now and in the near future, taking into account current situation, finding aggregate values of world agricultural trade for the analyzed period, comparative evaluation - for comparing quantitative, cost and other relative indicators that characterize food supplying in 2019 and 2020, finding confirmatory or negative relevant trends during the incomplete year 2021, graphical and tabular - for better visualization of quantitative indicators used in the article.

Research results. The dissemination of anti-pandemic measures in the world and in Ukraine is considered, the growth of absolute and relative food expenditures in different regions of the world is shown, quantitative data on undernourished people in some parts of the world are given, the situation with agri-food imports to Ukraine and its influence in 2020-2021 on the domestic market is determined, price indices for food in the world according to FAO and Ukraine according to state statistics, including quantitative consumption, are described, showed summary estimations for production major groups of crop and livestock products until 2030 inclusive.

Scientific novelty. The difference in indicators of agri-food trade, food expenditures, number of people suffering from hunger, as well as price indices for basic food products in the world in general and in Ukraine in particular between "pre-pandemic" 2019 and 2020-2021, which are characterized by significant spread of the pandemic.

Practical significance. The provisions of the article are aimed at informing Ukrainian agricultural enterprises with foreign economic profile, consumers of products and government agencies about changes in domestic and foreign agricultural markets in order to develop a common strategy and tactics of possible actions and systematic measures to prevent negative consequences due to significant increase in uncertainties over the past period. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 17.

Keywords: COVID-19 pandemic; trade restrictions; food expenditures; number of undernourished people; price index; food consumption; production forecast.

© B. V. Dukhnytskyi, 2021

Практическая значимость. Приведены рекомендации по усилению либеральной составляющей во внешнеэкономических отношениях аграрного обращения. Табл.: 3. Библиогр.: 12.

Ключевые слова: сельскохозяйственная продукция; цена; динамика; Украина; Польша; Израиль; пандемия; COVID-19.

Губени Юрий Эдвардович – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой предпринимательства, торговли и биржевой деятельности, Львовский национальный аграрный университет (80381, Львов-Дубляны, ул. Владимира Великого, 1)

E-mail: hubeni@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-1842-8975>

Биттер Александр Аронович – доктор экономических наук, профессор, независимый исследователь (80381, Львов-Дубляны, ул. Зеленая, 3, кв. 77)

E-mail: abitter@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5905-6509>

Стаття надійшла до редакції 06.07.2021

Фахове рецензування: 02.08.2021

Бібліографічний опис для цитування:

Губені Ю. Е., Биттер О. А. Цінові тенденції та цінові співвідношення в умовах пандемії COVID-19: кейс-аналіз окремих країн. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 103 – 111. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108103>

Hubeni, Yu.E. & Bitter, O.A. (2021). Tsinovi tendentsii ta tsinovi spivvidnoshennia v umovakh pandemii COVID-19: keis-analiz okremykh krain [Price trends and price ratio in the COVID-19 pandemic: case analysis of some countries]. *Ekonomika APK*, 8, pp. 103 – 111 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108103>

*

UDC 338.439

JEL Classification: O13; P36; Q17

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108111>

B. V. DUKHNYTSKYI, doctor of economic sciences

Food supplying in Ukraine and the world under COVID-19 pandemic

The purpose of the article is to study an impact of COVID-19 pandemic on the functioning of global agricultural market, situation with food supplying in Ukraine and other countries, as well as to assess development of related processes in the near future.

Research methods. Methods used: theoretical generalization - for describing the overall situation in global, regional and national agri-food markets due to the effects of coronavirus pandemic from 2020 to the present, analysis and synthesis - for studying food security in separate countries and globally for now and in the near future, taking into account current situation, finding aggregate values of world agricultural trade for the analyzed period, comparative evaluation - for comparing quantitative, cost and other relative indicators that characterize food supplying in 2019 and 2020, finding confirmatory or negative relevant trends during the incomplete year 2021, graphical and tabular - for better visualization of quantitative indicators used in the article.

Research results. The dissemination of anti-pandemic measures in the world and in Ukraine is considered, the growth of absolute and relative food expenditures in different regions of the world is shown, quantitative data on undernourished people in some parts of the world are given, the situation with agri-food imports to Ukraine and its influence in 2020-2021 on the domestic market is determined, price indices for food in the world according to FAO and Ukraine according to state statistics, including quantitative consumption, are described, showed summary estimations for production major groups of crop and livestock products until 2030 inclusive.

Scientific novelty. The difference in indicators of agri-food trade, food expenditures, number of people suffering from hunger, as well as price indices for basic food products in the world in general and in Ukraine in particular between "pre-pandemic" 2019 and 2020-2021, which are characterized by significant spread of the pandemic.

Practical significance. The provisions of the article are aimed at informing Ukrainian agricultural enterprises with foreign economic profile, consumers of products and government agencies about changes in domestic and foreign agricultural markets in order to develop a common strategy and tactics of possible actions and systematic measures to prevent negative consequences due to significant increase in uncertainties over the past period. Tabl.: 2. Figs.: 2. Refs.: 17.

Keywords: COVID-19 pandemic; trade restrictions; food expenditures; number of undernourished people; price index; food consumption; production forecast.

© B. V. Dukhnytskyi, 2021

Dukhnytskyi Bohdan Volodymyrovych – doctor of economic sciences, senior research fellow of the department of agrarian production economics and international integration, National Sciences Centre “Institute of Agrarian Economics”

(10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)

E-mail: duhnytskyi@faust.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Scientific problem. Providing food to its own population is traditionally one of the most important functions for every state. Many efforts at all levels and material resources of financial and production character are subject for its achievement. Usually this issue is successfully resolved, unless there are any uncertainties. However, the year 2020 posed new challenges to society due to spread of the coronavirus pandemic. Unprecedented restrictions in all spheres of economy and everyday life, including international activities, have significantly reformatted the usual priorities of world food trade. Along with forced measures to prevent the pandemic on a global scale, many governments have resorted to restricting or banning an export of essential medicines and basic foodstuffs, primarily grain and grain products. Under such conditions, the general situation in the world in terms of the number of undernourished and stability of supplies agricultural raw products and food to foreign markets has deteriorated significantly. This was particularly acute in those countries that are heavily dependent on imports of certain or many major groups of agri-food products. Although the most significant restrictions in trade between countries were observed in the first half of 2020, causing a serious decline in export-import transactions with agricultural goods together with curtailment of foreign economic activity in general, in the current circumstances the possibility of new deterrents cannot be completely excluded. The available statistics will help to demonstrate more clearly an actual consequences of the fixed processes and to consider possible forecast for development of the world agricultural market.

Analysis of recent researches and publications. Issues of food security on a national and global scale, including the impact of production and trade in agricultural products are covered in the publications of Ukrainian agrarian scientists, in particular Yu.O. Lupenko [7, 8], M.I. Pugachov [8, 9], V.I. Vlasov [3], O.M. Shpychak [7], O.G. Shpykuliak [9], O.V. Khodakivska [9] and other foreign authors [17]. Thematic data on this issue are contained in regular materials of domestic [1-6] and international profile structures [10-16].

The purpose of the article is to study an impact of COVID-19 pandemic on the functioning of global agricultural market, situation with food supplying in Ukraine and other countries, as well as to assess development of related processes in the near future.

Research methodology. Restrictive measures in the world economy and trade since the beginning of coronavirus pandemic are traced according to periodical publications of specialized resources. First results of the functioning these spheres under structurally new conditions can be seen by comparing relevant indicators for 2020 and 2019, as well as available operational data for 2021. In the context of the article, absolute and relative costs of food, consumer price indices and forecasts of agri-food production in Ukraine and in the world are considered. Current statistics on the number of starving people in the world, its regions and separate countries are taken from report «The State of Food Security and Nutrition in the World – 2021». Greater emphasis is placed on atypical changes in the domestic food market, increasing agricultural imports by our country and reducing the volume of consumption key product groups according to official statistics.

Research results. The coronavirus pandemic began in late 2019 as an outbreak of unknown disease in China's Wuhan province, then spread rapidly to other countries, causing so-called "lockdowns" and de facto collapse in most areas of the economy and public life.

From the very beginning of 2020 the process of moving any goods has become more complicated, as quarantine restrictions have been introduced around the world, including Ukraine and the main trading partner countries for us. China's ports, which is the main market for domestic agri-food products, were practically closed in January-February, and in the spring months the disease began to rage in European countries and the United States. Moreover, due to their own congestion, Chinese ports, even after a critical period of spread the disease in the country, for some time did not work normally. The European Union, Ukraine's second-largest regional market for agricultural products, was currently

introducing additional border controls. These delays have led to the most difficult situation in international trade in short-lived products, including fruit and vegetables. Therefore, there was often a situation with the rejection of the planned deliveries of these product groups due to the inability to guarantee their proper quality and timeliness of delivery to the final buyer. Unfortunately, this problem has not escaped from domestic exporters of fresh fruits and vegetables [9].

Other negative consequences of the pandemic at the beginning of its spread were the dissemination of panic consumer sentiment about the virus itself, which directly affected international trade. For example, when the situation in Italy deteriorated rapidly in the spring, many countries refused to purchase traditional Italian products because people feared that they could be contaminated through the surfaces of packaging or ready-to-eat products. Therefore, people did not buy the goods that were imported earlier. As a result, prices could not remain at the same level and were forced to fall for some time. The decline in world trade in agricultural products was also caused by declining food imports by countries with devaluation of national currencies. Another negative result of the cessation and restriction of transportation goods at that time was a serious increase in the cost of international delivery containers by sea.

In the first half of 2020, a number of countries introduced temporary bans on the export of most food-critical products, mainly cereals. In particular, export of buckwheat was banned in Ukraine until July 1 last year, and the situation with wheat was under constant government monitoring. Authorities in Vietnam have imposed quotas on rice exports, while the Philippines, Myanmar and Cambodia have not allowed it to be exported at all. There were also bans on the sale to foreign markets of wheat, corn, barley, rye, buckwheat, sorghum, various legumes, peas, cereals and flour. Such measures were taken by Tajikistan, Sudan, Romania, Northern Macedonia, Honduras, El Salvador, Egypt, Belarus and other countries. It should be noted that the vast majority of these restrictions did not have a clear timeline for their completion, as the further development of the coronavirus pandemic remained unpredictable [16].

For comparative analysis of various indicators related to food security, it is advisable to compare the data of 2019, when global pandemic did not spread, with the data of 2020, which show changes in the conditions of coronavirus. Of course, it is not possible to draw unambiguous conclusions from them, as not in all countries the situation developed according to a similar scenario, but this is enough to give a general assessment the impact of COVID-19.

According to the US Department of Agriculture (USDA), which monitors food expenditures around the world, overall average percentage for the entire sample (104 countries) increased from 22,5% in 2019 to 23,5% in 2020 [10]. At the same time, in monetary terms, the amount spent on average by one individual on food and soft drinks for home consumption has also increased - from 1266 USD in 2019 to 1303 USD in 2020. It will be more informative to compare groups of countries that have different shares of food costs - from minimum to maximum. Thus, in countries with food costs of up to 10% (USA, UK, etc., only 4 countries), the average value of this indicator increased from 7,5% in 2019 to 8,5% in 2020, while the amount that the average population of these countries spent on food for the analyzed period increased from 1966 USD/person to 2005 USD/person. This pattern is maintained for all other groups of countries, differentiated by expenditures (from more than 10% to 20%, from more than 20% to 30%, from more than 30% to 40%, from more than 40%). In the group with food expenditures in the range of more than 20% to 30% (Latvia, Turkey, China, Mexico, etc., totally 30 countries), the corresponding figures increased from 23,9% to 25,3% and from 1118 USD/person up to 1178 USD/person. And for the group where food expenditures exceed 40% in the structure of total consumer spending (Pakistan, Ukraine, Ghana, Cambodia, Kenya, etc., a total of 17 countries) from 2019 to 2020, the following increase was recorded - from 46,1% to 47,3% and from USD 747/person to USD 771/person (Table 1). As for Ukraine, the global trend has also been confirmed: share of food expenditures by one of our citizens increased from 39,7% in 2019 to 41,2% in 2020, and the amount of money spent on the purchase of food and soft drinks for the same time - from 874 USD/person to 964 dollars USD/person [10].

Table 1. Classification of countries according to the average expenditures on food per 1 person

Countries	Percent of consumer expenditures spent on food, %		Expenditures on food, USD	
	2019	2020	2019	2020
<i>With expenditures in the range ≤ 10,0%</i>	7,5	8,5	1966	2005
incl. USA	6,2	7,1	2357	2596
United Kingdom	7,9	9,4	1832	1951
<i>With expenditures in the range > 10,0 % ≤ 20,0 %</i>	14,0	15,1	2053	2096
incl. Ireland	8,6	10,3	1779	1919
Japan	15,3	15,7	3116	3038
Poland	16,4	19,1	1301	1516
<i>With expenditures in the range > 20,0 % ≤ 30,0 %</i>	23,9	25,3	1118	1178
incl. China	19,4	21,8	743	883
Lithuania	20,2	24,5	2251	2692
India	27,2	27,9	338	326
<i>With expenditures in the range > 30,0 % ≤ 40,0 %</i>	33,3	34,2	811	827
incl. Indonesia	32,3	32,6	701	693
North Macedonia	33,0	34,4	1213	1186
Egypt	36,2	39,8	1026	1240
<i>With expenditures in the range > 40,0 %</i>	46,1	47,3	747	771
incl. Ghana	38,4	41,6	505	566
Kazakhstan	47,1	48,7	2102	2217
Myanmar	55,9	56,3	490	513

Source: Formed by author based on [10].

Another important indicator that characterizes global food security is the number of people suffering from hunger, and in the context of impact the pandemic, changes that have taken place in this indicator since 2020. If we compare with 2019 in general, negative trend continued, the number of hungry people increased again. Note that last year's data by FAO experts are not specified, and final figure in the world is given in the range, but it has grown faster than in previous years. If in 2019 number of starving people on our planet was 650 million, in the "pandemic" 2020 its estimates range from a minimum of 720 million to a maximum of 811 million. At the same time, the average is 768 million starving. Among the regions with highest number of people suffering from hunger, growth was also recorded: in Asia - from 361 million in 2019 to 418 million in 2020, in Africa - from 235 million to 282 million, in Latin America and the Caribbean - from 46 million to 60 million respectively [15].

For our country, last year was also a challenge in terms of food security. Coronavirus restrictions, which were introduced in March, accompanied not only by a forced pause in social and economic life, but also directly affected on the income and expenditure of

citizens. Period of stress that economy was experiencing at this time was truly unique, as it had no complete analogues in terms of the degree of rigidity and duration of restrictive measures. Situation was exacerbated by the fact that majority of the population had little or no savings, which would have made it easier to cope with sudden crisis of losing a source of stable income. Such factors have created many preconditions for saving consumer costs, including their main part related to food. It is confident to say that at that time the socio-economic situation in Ukraine was characterized by great unpredictability, along with many signs of crisis. Such experience in the past, unequivocally, among other things, has led to a decrease in imports of agri-food products to Ukraine. Such cases occurred in 2009, when after the accession to the WTO and growing dynamics of foreign purchases, impact of the global economic crisis, as well as in 2014-2015 due to the annexation of Crimea and active hostilities in the Donbass. The most logical was another decline in agricultural imports, but in the end it reached 6498 million dollars, continuing the growing trend and exceeding 2019 by 13%. That is, this result became atypical and

unique for Ukraine in general. In addition, despite on all the obstacles to international trade, our country, although insignificant, but was able to increase the value of agricultural exports, setting another record in 2020 - 22179 million dollars [4, 5].

It is worth to say that last year there was an increase in the value of imports in all major product groups, including fruits and berries, fish and seafood, alcoholic and non-alcoholic drinks, tobacco products and various food products. Quantitative increases also applied for these items, with the exception of tobacco products. At the same time, there is a tendency to exceed imports over exports for many products that are traditional for our agricultural production, including live birds in poultry, pork, lard and fat, various vegetables (potatoes, tomatoes, cucumbers, cabbage, onions). Separately, we note the purchase of cheese abroad, which has actually doubled - from 24 thousand tons in 2019 to 47 thousand tons in 2020 [4, 5].

In 2021 value of imports continued to increase in general, including livestock, crop products, oils and fats, ready-to-eat foods, and in most of previously named major product groups, except for tobacco products. In the first half of this year, agri-food imports to Ukraine as a whole amounted to 3633 million dollars, 20% higher than in the same period of 2020. An additional negative point against this background was a significant increase in sugar imports - from less than 1 thousand tons in January-June 2020 to over 102 thousand tons in the same period of 2021. Over time, this figure has grown even more. Although the volume of foreign purchases of this sweet product in our country has increased sharply in some years due to unfavorable domestic market conditions, this year it has become another typically traditional product for the domestic agricultural sector, which has a negative foreign trade balance [4, 5]. Thus, during 2020-2021, the dependence of the domestic Ukrainian food market from on imported food supplies has increased.

The increase in the value of international trade was also observed worldwide. According to the International Trade Center (ITC), exports of product groups 1-24 increased from 1591 billion dollars in 2019 to 1619 billion dollars in 2020 [13].

Another parameter that will allow us to assess food supplying in 2020 is the expenditures

on food for households, according to domestic statistics. Additionally, it can be used to estimate the shares on the domestic food market for Ukrainian and foreign products. In general, last year the total cost of food remained unchanged compared to 2019 and amounted to 4682 UAH/month for one household. The main difference in their structure is the reduction of the money amount spent on meals outside the home - from 180 UAH/month to 106 UAH/month. At the same time, an increase in the cost of food consumed at home was recorded for the same amount. The annual value of the domestic food market capacity is calculated by multiplying the monthly cost of food, taking into account the number of households in Ukraine, which is 14784300. Thus, according to these data, capacity of the domestic food market in Ukraine in 2020 amounted to approximately UAH 831 billion, having decreased about UAH 5 billion in comparison with 2019 [2, 7]. This was mainly due to a reduction in the total number of households. As a result, for our country, the reduction in capacity of the food market was another unusual result of last year, because before that it was constantly growing.

Similarly, using average annual official exchange rate of the national currency (26,96 UAH/USD in 2020), we determine the value of imports an agri-food products in UAH. According to the described method, it was equal to 175 billion UAH. Last year, imported products accounted for 21% on the Ukrainian food market, while domestic products accounted for 79%. For the first time in a long time, share of domestic food became less than 80%, because even according to estimates for 2017 and 2019, after a severely devalued hryvnia, the ratio of Ukrainian and imported products was unchanged - 82% and 18% respectively. It is also noteworthy that the share of retail sales different food products produced in Ukraine continued to decline - from 80% in 2019 to 79% in 2020 [5, 7].

According to the monitoring of the Food Price Index by the Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO), in September 2021 its value was almost 33% higher than at the same time last year. This means that, in general, the average values of price indices for the five product groups (cereals, vegetable oils, dairy products, meat, sugar), which are its components, have grown significantly during the pandemic. Especially

noticeable, given the dynamics, the rise in price became in 2021. In particular, the Grain Price Index in September this year increased by 27% compared to September 2020, the Vegetable Oil Price Index increased by 60%, the Dairy Price Index - by 15%, the Meat Price Index - by 26%, Sugar price index - by 54% [11]. Thus the growth of prices is recorded for absolutely all food groups, and as of now we can say that there are no prerequisites for their stabilization, because new marketing year began for many products in July-September, so expected trends in harvest and production have become known to all stakeholders.

Analysis of the price index for food and non-alcoholic beverages in Ukraine shows that in 2020 its growth was one of the lowest in the last period (102,7% compared to the previous year), while in 2019 this figure was 108%. However, this year inflation has accelerated significantly, and since January the food price index has been rising steadily. In January-June 2021

it amounted to 108,9% compared to the same period last year. In the second half of the year this trend continues. There is an increase in the price of all product groups except for vegetables with an index of 89,7% in the first six months of this year. And the most noticeable was the increase in prices for sugar - 164,0%, eggs - 160,8%, sunflower oil - 154,6% [5].

In this context, there is continuing decline in the energy value of food consumed - from 2951 kcal/day in 2019 to 2862 kcal/day in 2020 per person - is quite expected, although it still exceeds the maximum allowable value of this indicator at 2500 kcal/day [5, 6]. The negative also extended to quantitative indicators of consumption of key food groups. Thus, in 2020 in Ukraine average consumption of bread and bakery products, potatoes, vegetables and melons, fruits, berries and grapes, milk, eggs, fish, sugar decreased, this indicator remained unchanged for oil, and increased only for meat and meat products (Figure 1).

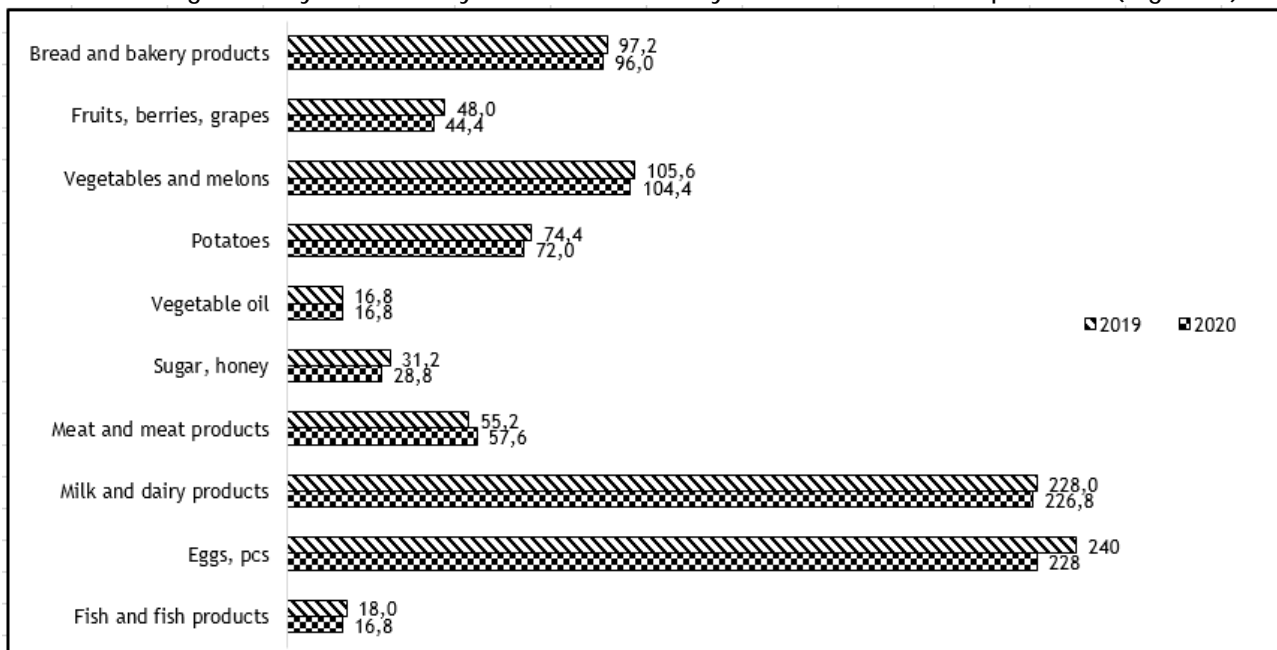

Figure 1. Consumption of food products in households (average on person per year), kg

Source: Formed by author based on [5].

However, specialized organizations that study agricultural markets, having statistics for 2020, which was affected by the pandemic, make forecasts for the future. The new joint report of FAO and OECD provides key indicators on the development of agricultural sector for 2021-2030. The basic data are volumes of production the most important types of agri-food products, which, according to expectations, should grow steadily in the ten-year perspective, but for cereals and oilseeds

along with products of their processing marketing years are taken as a basis, and for primary and processed livestock products - calendar years. In particular, the average annual wheat harvest in the world in 2018-2020 was 753 million tons, in 2025 it will be 802 million tons, and in 2030 - 840 million tons. Global rice production is projected to increase from the existing 509 million tons to 567 million tons in 2030, and various vegetable oils - from 213 million tons to 247 million tons,

respectively [12, 14]. As for livestock, as of the end of the outlook year, forecasts that all types of meat will reach a total of 374 million tons compared to the existing volume of 330

million tons, and the global supply of milk on the planet will increase from 851 million tons to over a billion tons in 2030 (Figure 2).

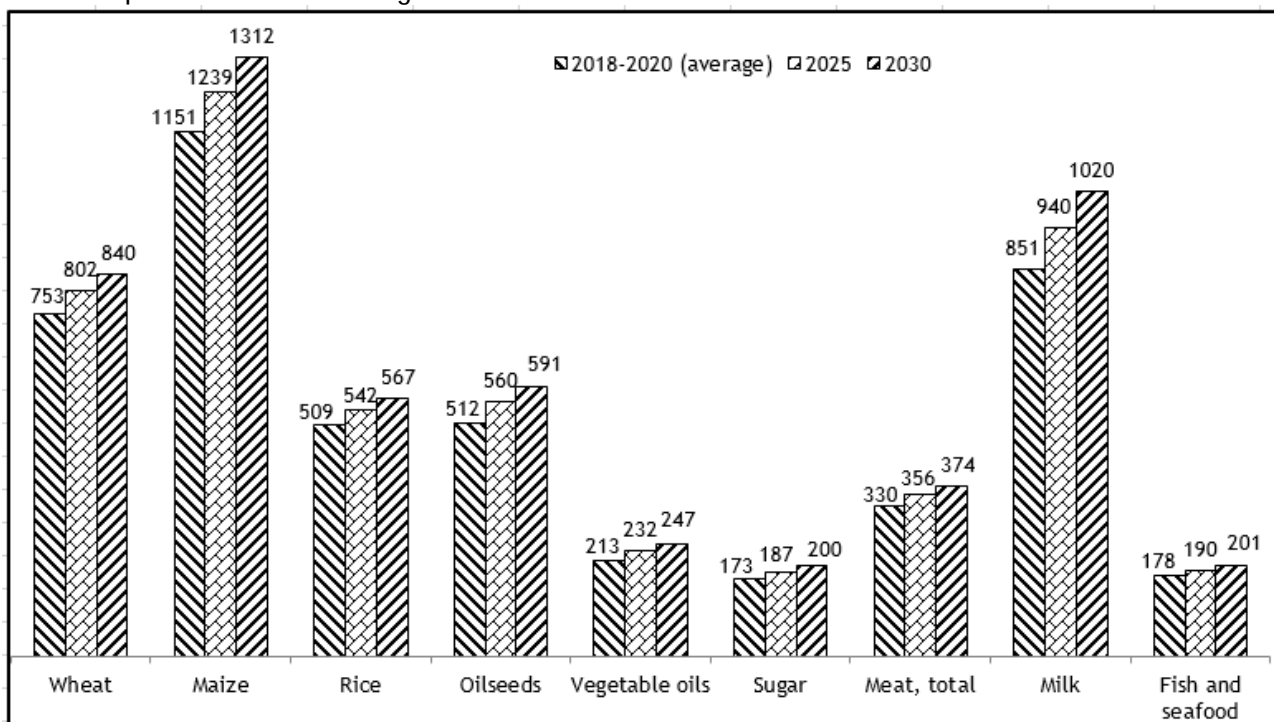

Figure 2. Forecast of agri-food production in the world, million tons

Source: Formed by author based on [14].

Also, OECD together with FAO in forecasts have identified several countries in each region, which are crucial in terms of the formation internal and external food security. This list also includes Ukraine (Table 2). According to the long-term estimates of these two organizations, our country will increase the production of wheat, maize, oilseeds and vegetable oil. The forecast for sugar produc-

tion due to the unfortunate year for the domestic industry in 2020 was revised downwards. Overall meat production should increase, as pork and poultry will cover the slight drop in beef. In addition, current supply of milk will continue to decline, and the production of aquatic bioresources should stabilize and even show some growth [1, 12, 14].

Table 2. Forecast of agricultural production in Ukraine (thousand tons)

Products	2018-2020 (average)	2030 (forecast)
Wheat	26011	35858
Maize	33988	44009
Oilseeds	22040	26290
Vegetable oi	6876	8403
Sugar	1383	1236
Meat	2234	2696
incl. beef	365	325
Pork	708	818
Poultry meat	1146	1537
Milk	9816	8926
Fish and seafood	99	101

Source: Formed by author based on [12, 14].

Taking into account an analyzed data, there is a clear impact of the coronavirus pandemic on both global food security and in relation to individual countries and regions. In the rather

short-term period of 2020-2021, it has led to overall unusually large rising in the number of people suffering from hunger and malnutrition, so final data have not yet been definitively

established. There has also been an increase in absolute and relative food expenditures in both high-income and middle- and low-income countries. The toughest measures to control the disease by lockdowns and related restrictions on international trade were applied in early 2020, but the negative results of reformatting certain principles of the world economy really manifested itself only later in the form of rising world prices for essential goods (of first necessity), including food. At the same time, agri-food sector was one of the few to suffer the least from current pandemic [3, 8, 9, 17]. In particular, production and international trade in key agricultural and food groups are projected will continue to grow, meeting the world's food needs.

Conclusions. Ukraine, being highly integrated into the world economic system, could not be left without feeling the effects of COVID-19 pandemic. Nevertheless, domestic agrarian business, though not immediately, managed to adapt to the changed economic conditions, by the end of 2020 setting one more regular record of exports and continuing this trend this year. On the other hand, contrary to the previ-

ous facts, there was an increase in agricultural imports to our country, and the main reason was not a pandemic, but ongoing systemic crisis in some sectors, which worsened, leading, among other things, to a serious increase in foreign supplies, for example, sugar and dairy products, mainly cheese. We can conclude that the share of imported products in the domestic food market for the first time in a long period exceeded 20%. In 2020, Ukrainians reduced the quantitative consumption of most types of food, and in this year an additional unfavorable factor was a serious increase in their prices. As time has shown, even unprecedented safety measures and lasting vaccination in all regions of the world yet cannot stop the spread of coronavirus disease, social restrictions are not completely removed, creating a variety of complications. Current estimates and forecasts agree that the cost and prices of food will increase for both producers and consumers. Therefore, it is likely that in the near future food security and supplying in the world will take into account situation with the pandemic, and agricultural sector will constantly adapt to work with a high degree of uncertainty.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрні перспективи України 2017-2030: Базовий сценарій. URL : https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_06-2017_AGMEMOD_Baseline_ukr.pdf.
2. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2020 році. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/06/vrd_20_ue.pdf.
3. Popova, Yu. (2019). Strengthening the rural resources of the rural areas in the conditions of public authority reform. *Scientific Horizons*, 11(84), 32-40. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-32-40.
4. Державна митна служба України. URL : <https://customs.gov.ua>.
5. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Експрес-огляд основних індикаторів продовольчої безпеки в Україні у 2020 році. URL : <http://edclub.com.ua/analityka/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2020-roci>.
7. Методичні рекомендації щодо оцінки ємності внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та продовольства / [Шпичак О. М., Лупенко Ю. О., Жук В. М. та ін.] ; за ред. О. М. Шпичака. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 56 с.
8. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : монографія / [Ю. О. Лупенко, М. І. Пугачов, Б. В. Духницький та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка, М. І. Пугачова. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
9. Шпикуляк О. Г., Ходаківська О. В., Пугачов М. І., Грищенко О. Ю. Розвиток аграрного сектору економіки України в умовах впливу пандемії COVID-19. *Економіка АПК*. 2021. № 6. С. 26-41.
10. Data on expenditures on food and alcoholic beverages in selected countries. URL : <https://www.ers.usda.gov/topics/international-markets-us-trade/international-consumer-and-food-industry-trends>.
11. FAO Food Price Index. URL : <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en>.
12. FAOSTAT. URL : <http://www.fao.org/faostat/en>.
13. International Trade Centre. URL : <http://www.intracen.org>.

References

1. Agrarni perspektyvy Ukrainy 2017-2030: Bazoviy stsensariy [Agrarian prospects of Ukraine 2017-2030: Baseline scenario]. (2017). Retrieved from: https://apd-ukraine.de/images/APD_APR_06-2017_AGMEMOD_Baseline_ukr.pdf [In Ukrainian].
2. Vytraty i resursy domogospodarstv Ukrainy u 2020 rotsi (2021). [Expenditures and resources of households in Ukraine in 2020]. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/zb_vrd_u2020_pdf.pdf [In Ukrainian].
3. Popova, Yu. (2019). Strengthening the rural resources of the rural areas in the conditions of public authority reform. *Scientific Horizons*, 11(84), 32-40. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-32-40.
4. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy [State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://customs.gov.ua> [In Ukrainian].
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [In Ukrainian].
6. Ekspres-oglyad osnovnykh indykatoriv prodovolchoi bezpeky v Ukraini u 2019 rotsi (2020). [Express review the main indicators of food security in Ukraine in 2019]. Retrieved from: <http://edclub.com.ua/analityka/ekspres-oglyad-osnovnyh-indykatoriv-prodovolchoyi-bezpeky-v-ukrayini-u-2019-roci> [In Ukrainian].
7. Shpychak, O.M., Lupenko, Yu.O., Zhuk, V.M., et al. (2015). Metodichni rekomendatsii shchodo otsinky yemnosti vnutrishnoho rynku silskohospodarskoi produktsii ta prodovolstva [Methodical recommendations for estimation the capacity of internal agricultural and food market]. O.M. Shpychak (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Pugachov, M.I., Dukhnytskyi, B.V., et al. (2015). Formuvannia globalnoho i regionalnogo rynkiv silskogospodarskoi syrovyny ta prodovolstva: monografiia [Formation of global and regional markets for agricultural raw and food: monograph]. Yu.O. Lupenko, M.I. Pugachov (Ed.). Kyiv: NNTs «IAE» [In Ukrainian].

14. OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030. URL : <https://www.fao.org/3/cb5332en/cb5332en.pdf> .
15. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. URL : <https://www.fao.org/3/cb4474en/cb4474en.pdf> .
16. Overview of adopted COVID-19 trade measures. URL : <https://www.macmap.org/covid19>.
17. Christophe Béné, Deborah Bakker, Mónica Juliana Chavarro, Brice Even, Jenny Melo, Anne Sonneveld. Global assessment of the impacts of COVID-19 on food security. *Global Food Security, Volume 31, December 2021*. URL : <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912421000833?via%3Dihub>
18. Voronich, M. (2019). Results of analytical reviews of agricultural export of Ukraine. *Scientific Horizons*, 11(84), 41-50. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-41-50
9. Shpykuliak, O.G., Khodakivska, O.V., Pugachov, M.I. & Hryshchenko, O.Yu. (2021). Rozvytok agrarnogo sektoru ekonomiky Ukrainy v umovah vplyvu pandemii COVID-19 [Development an agricultural sector of Ukrainian economy in conditions of impact the COVID-19 pandemic]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-41 [In Ukrainian].
10. Data on expenditures on food and alcoholic beverages in selected countries (2020). Retrieved from: <https://www.ers.usda.gov/topics/international-markets-us-trade/international-consumer-and-food-industry-trends> [In English].
11. FAO Food Price Index (2021). Retrieved from: <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en> [In English].
12. FAOSTAT (2021). Retrieved from: <http://www.fao.org/faostat/en> [In English].
13. International Trade Centre. (2021). Retrieved from: <http://www.intracen.org> [In English].
14. OECD-FAO Agricultural Outlook 2021-2030 (2021). Retrieved from: <https://www.fao.org/3/cb5332en/cb5332en.pdf> [In English].
15. The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. (2021). Retrieved from: <https://www.fao.org/3/cb4474en/cb4474en.pdf> [In English].
16. Overview of adopted COVID-19 trade measures (2021). Retrieved from: <https://www.macmap.org/covid19> [In English].
17. Christophe Béné, Deborah Bakker, Mónica Juliana Chavarro, Brice Even, Jenny Melo & Anne Sonneveld. Global assessment of the impacts of COVID-19 on food security. (2021). *Global Food Security, Volume 31, December 2021*.
18. Voronich, M. (2019). Results of analytical reviews of agricultural export of Ukraine. *Scientific Horizons*, 11(84), 41-50. doi: 10.33249/2663-2144-2019-84-11-41-50

Духницький Б. В. Продовольче забезпечення в Україні та світі в умовах пандемії COVID-19

Мета статті – дослідити вплив пандемії COVID-19 на функціонування глобального ринку сільськогосподарської продукції, ситуацію з продовольчим забезпеченням в Україні та інших країнах, а також оцінити розвиток пов'язаних процесів в оглядовій перспективі.

Методика дослідження. Використано методи: теоретичного узагальнення – для опису ситуації, що склалася на світовому, регіональному та національних ринках агропродовольчої продукції внаслідок впливу пандемії коронавірусу з 2020 року по теперішній час, аналізу і синтезу – для дослідження продовольчого забезпечення в масштабах окремих країн і глобально нині та в найближчій перспективі з урахуванням актуальної на теперішній час ситуації, визначення підсумкових значень світової аграрної торгівлі у вартісному виразі за аналізований період, порівняльної оцінки – для зіставлення кількісних, вартісних та відносних показників, що характеризують продовольче забезпечення у 2019 та 2020 р., знаходження підтверджуючих чи заперечуючих відповідних трендів протягом неповного 2021 року, графічний і табличний – для кращої візуалізації кількісних показників, використаних у статті.

Результати дослідження. Розглянуто вжиття антипандемічних заходів у світі та Україні, показано зростання абсолютних і відносних витрат на продовольство в різних регіонах планети, наведено кількісні дані щодо голодуючого населення в окремих частинах світу, охарактеризовано ситуацію з імпортом агропродовольчої продукції в Україну та посиленням його впливу у 2020-2021 рр. на вітчизняний ринок, проаналізовано цінові індекси на продовольство у світі за даними ФАО та Україні згідно з інформацією державної статистики, в тому числі обсяги споживання, зведено прогностичні оцінки виробництва основних груп рослинницької і тваринницької продукції до 2030 року включно.

Елементи наукової новизни. Визначено різницю в показниках агропродовольчої торгівлі, витрат на продукти харчування, чисельності населення, що потерпає від голоду, а також індексів цін на основні продовольчі товари у світі та Україні зокрема між «допандемічним» 2019 роком та 2020-2021 рр., які характеризуються значним поширенням пандемії.

Практична значущість. Положення статті спрямовані на доведення інформації до українських аграрних підприємств зовнішньоекономічного профілю, споживачів продукції та державних органів стосовно змін на внутрішньому і зовнішньому аграрних ринках з метою вироблення спільної стратегії і тактики можливих дій та системних заходів для запобігання негативних наслідків, пов'язаних із суттєвим збільшенням форс-мажорних обставин за останній період. Табл.: 2. Рис.: 2. Бібліогр.: 17.

Ключові слова: пандемія COVID-19; обмеження торгівлі; продовольчі витрати; кількість голодуючих; індекс цін; споживання продуктів; прогноз виробництва.

Духницький Богдан Володимирович – доктор економічних наук, старший науковий співробітник відділу економіки аграрного виробництва та міжнародної інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: duhnitsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Духницький Б. В. Продовольственное обеспечение в Украине и мире в условиях пандемии COVID-19

Цель статьи – исследовать влияние пандемии COVID-19 на функционирование глобального рынка сельскохозяйственной продукции, ситуацию с продовольственным обеспечением в Украине и других странах, а также оценить развитие связанных процессов в ближайшей перспективе.

Методика исследования. Используются методы: теоретического обобщения – для описания ситуации, сложившейся на мировом, региональном и национальных рынках агропродовольственной продукции вследствие влияния пандемии коронавируса с 2020 года по настоящее время, анализа и синтеза – для исследования продовольственного обеспечения в мас-

штабах отдельных стран и глобально ныне, а также в ближайшей перспективе с учетом актуальной на сегодняшний день ситуации, определения итоговых значений мировой аграрной торговли в стоимостном выражении за анализируемый период, сравнительной оценки – для сопоставления количественных, стоимостных и относительных показателей, характеризующих продовольственное обеспечение в 2019 и 2020 гг., выявления подтверждающих или опровергающих соответствующих трендов в течение неполного 2021 года, графический и табличный – для лучшей визуализации количественных показателей, использованных в статье.

Результаты исследования. Рассмотрено применение антипандемических мер в мире и Украине, показан рост абсолютных и относительных расходов на продовольствие в разных регионах планеты, приведены количественные данные по голодающему населению в отдельных регионах планеты, охарактеризована ситуация с импортом агропродовольственной продукции в Украину и усилением его влияния в 2020-2021 гг. на отечественный рынок, проанализированы ценовые индексы на продовольствие в мире по данным ФАО и Украине в соответствии с информацией государственной статистики, в том числе объемы потребления, сведены прогнозные оценки производства основных групп растениеводческой и животноводческой продукции до 2030 года включительно.

Элементы научной новизны. Определены различия в показателях агропродовольственной торговли, расходов на продукты питания, численность населения, страдающего от голода, а также индексов цен на основные продовольственные товары в мире и Украине в частности между «допандемическим» 2019 годом и 2020-2021 гг., характеризующимися значительным распространением пандемии.

Практическая значимость. Положения статьи направлены на доведение информации украинским аграрным предприятиям внешнеэкономического профиля, потребителям продукции и государственным органам относительно изменений на внутреннем и внешнем аграрных рынках с целью выработки общей стратегии и тактики возможных действий и системных мер по предотвращению негативных последствий, связанных с существенным увеличением форс-мажорных обстоятельств за последний период. Табл.: 2. Илл.: 2. Библиогр.: 17.

Ключевые слова: пандемия COVID-19; ограничение торговли; продовольственные расходы; количество голодающих; индекс цен; потребление продуктов; прогноз производства.

Духницький Богдан Владимирович – доктор экономических наук, старший научный сотрудник отдела экономики аграрного производства и международной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)

e-mail: duhnytsky@faust.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

Стаття надійшла до редакції 29.07.2021 р.

Фахове рецензування: 16.08.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Dukhnytskyi B. V. Food supplying in Ukraine and the world under COVID-19 pandemic. *Економіка АПК*. 2021. № 8. С. 111 – 120. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108111>

Dukhnytskyi, B.V. (2021). Food supplying in Ukraine and the world under COVID-19 pandemic. *Економіка АПК*, 8, pp. 111 – 120 [In English]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202108111>

* * *